

ƏSMƏR ƏLİMUSA QIZI ƏLİYEVƏ

**GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİ:
MALİYYƏ-HÜQUQİ ASPEKTLƏR**

BAKI – 2013

Elmi redaktor:

Qasimov Aliş Məmiş oğlu
hüquq elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:

Əliyev Mayıs Nəbi oğlu
hüquq elmləri doktoru, professor

Cəfərov Zahid İsa oğlu
hüquq elmləri doktoru, professor

Mirzəyeva Afət Qədir qızı
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Hüseynova Nazənin Şahin qızı
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Əliyeva Ə.Ə. Gömi'ül-c-tarif tənzimlənməsi: maliyyə-hüquqi aspektlər.
Monoqrafiya. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2013, 196 səh.

Monoqrafiyada gömrük-tarif tənzimlənməsinin anlayışı, gömrük ödəmələrinin maliyyə-hüquqi tənzimlənməsi, habelə Azərbaycan Respublikasının gömrük-tarif siyasətinin əsas istiqamətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin nəzəri və təcrübi məsələləri ətraflı şəkildə tədqiq olunmuşdur.

Monoqrafiyadan hüquqşünaslıq ixtisası üzrə təhsil alan bakalavrlar, magistrantlar, doktorant və dissertantlar, habelə maliyyə hüququ ilə maraqlanan geniş oxucu kütləsi bəhrələnmə bilərlər.

.0601010000

■ AB022051

© Əliyeva Ə.Ə., 2013 ©
Qanun Nəşriyyatı, 2013

MUNDƏRICAT

GIRIŞ	5
I FƏSİL. Dövlətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin anlayışı və əhəmiyyəti	7
1.1. Gömrük-tarif tənzimlənməsinin inkişaf tarixi	7
1.2. Tarif və qeyri-tarif tədbirləri gömrük tənzimlənməsinin metodları kimi	25
1.3. Gömrük tarifinin anlayışı, əhəmiyyəti və növləri.....	50
II FƏSİL. Gömrük ödəmələrinin maliyyə-hüquqi tənzimi və dövlətin xarici ticarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsində rolu	63
2.1. Gömrük ödəmələrinin anlayışı, növləri və prinsipləri.....	63
2.2. Gömrük rüsumları gömrük ödəmələrinin bir növü kimi	90
2.3. Gömrük ödəmələrinin digər növləri.....	100
III FƏSİL. Azərbaycan Respublikasının gömrük-tarif siyasətinin əsas istiqamətlərinin hüquqi tənzimlənməsi	122
3.1. Dövlətin gömrük-tarif fəaliyyəti üzərində nəzarətinin gücləndirilməsi üsulları.....	122
3.2. Gömrük fəaliyyəti sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq və onun hüquqi tənzimlənməsi	134
3.3. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiyinin sistemi və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	153
NƏTİCƏ	173
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	182

GİRİŞ

Özünü hüquqi və demokratik dövlət kimi elan etmiş respublikamızda həyata keçirilən irimiqyaslı islahatlar nəticəsində cəmiyyət həyatının bütün sahələrində əsaslı uğurlar əldə edilməkdədir. Ona görə ki, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən respublikamızın ictimai və siyasi həyatının bütün sahələrində başlanmış islahatlar hazırda möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev cənabları tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Müasir dövrdə həyata keçirilən ən mühüm islahatlardan biri olan hüquqi islahatlar nəticəsində cəmiyyətdə mövcud olan ictimai münasibətləri tənzimləyən və respublikamız tərəfindən ratifikasiya edilmiş beynəlxalq-hüquqi aktlara uyğun olaraq yeni qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, o cümlədən mövcud qanunvericilik aktları beynəlxalq standartlara uyğun olaraq təkmilləşdirilmişdir. Bütün bunlar təbii ki, respublikamızda hüquqi dövlət quruculuğunun müvəffəqiyyətlə davam etdirildiyini sübut edir. Göründüyü kimi aparılan hüquqi islahatlar cəmiyyətdə mövcud ictimai münasibətləri tənzimləyən normativ-hüquqi bazanın, o cümlədən gömrük-tarif qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə təsir göstərmişdir.

Hazırkı inkişaf dövründə hüquqi islahatların uğurla həyata keçirilməsi ilk növbədə cəmiyyətdə mövcud olan müxtəlif münasibətlər üzrə, əsasən də gömrük-tarif münasibətlərinin tənzimlənməsi üzrə ən aktual və konseptual xarakter daşıyan problemlərin elmi cəhətdən kompleks şəkildə tədqiq edilməsi zərurətini yaradır. Ona

görmək ki, respublikamızın iqtisadi sistemində gömrük-tarif müna- sibatları mühüm yer tutmaqla milli iqtisadiyyatın inkişafında əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edir. Milli iqtisadiyyatın inkişafı isə göm- mək münasibətlərinin mühüm yer tutduğu xarici iqtisadi fəaliyyətlə bəlavəsətə bağlıdır. Gömrük fəaliyyəti dövlətin əl bir fəaliyyət sahəsidir ki, onun tənzimlənməsi zamanı xarici dövlətlərin gömrük. qanunvericiliyi, gömrük sahəsində beynəlxalq hüquqi aktlar, bütövlükdə gömrük siyasətinin inkişaf meyilləri nəzərə alınmalıdır. Ona görə ki, dövlətin gömrük fəaliyyəti istər onun xarici ticarət əlaqələrinin, istərsə də daxili iqtisadiyyatının tənzimlənməsində əhəmiyyətli təsir vasitələrindən biridir. Odu ki, gömrük siyasətinin düzgün qurulması, dövlətin gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi və siyasi mənada düzgün tənzimlənməsi istənilən dövlət üçün xarakterik olan mühüm məsələdir. Bu baxımdan müstəqil dövlətimiz öz gömrük qanunvericiliyini yaradarkən bu kimi amilləri, o cümlədən dövlətin və yerli istehsalçıların maraqlarını nəzərə almaqla beynəlxalq səviyyədə ümumqəbul olunmuş qaydaları da diqqətdən qaçınmalıdır. Müasir dövrdə artıq mürəddə təsisat olan gömrük münasibətləri həm iqtisadi münasibətlərin elementi, həm də beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafında və əlaqələndirilməsində mühüm vasitə kimi çıxış edir.

Hüquqi dövlət quruculuğunun inamla həyata keçirildiyi və yüksək iqtisadi inkişafın təmin edildiyi müasir dövr gömrük-tarif tənzimlənməsinin maliyyə-hüquqi aspektləri ilə bağlı konseptual xarakterli ayrı-ayrı problemlərinin tədqiq edilməsi zərurətini yaradır və hazırda maliyyə hüquq elmində bu məsələ üzrə kompleks xarak- terli tədqiqatlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bütövlükdə, Azərbaycan Respublikasında gömrük-tarif tənzimlənməsinin maliyyə-hüquqi aspektlərinin təhlili və hüquq ədəbiy

yatında göstərilən məsələ ilə bağlı elmi-nəzəri və təcrübi araşdırmaların kompleks şəkildə aparılmaması bu tədqiqatın əhəmiyyətini artırmaqla problemin hərtərəfli təhlilini tələb edir. İnkrimizcə, gömrük-tarif tənzimlənməsinin maliyyə hüquqi aspektlərinin praktik realizəsi sahəsində dövlətimizin strategiyasının formalaşdırılması üçün nəzəri-metodoloji modelin də işlənib hazırlanmasına kəskin zərurət yaranmışdır.

Beləliklə, bütün qeyd olunanlar tədqiqat mövzusunun aktuallığını göstərməklə onun araşdırılmasını zəruri edir.

I FƏSİL

DÖVLƏTİN GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ANLAYIŞI VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

1. 1. Gömrük-tarif tənzimlənməsinin inkişaf tarixi

Hər bir hüquqi təsisatın, o cümlədən gömrük-tarif sisteminin təşəkkülünün do müəyyən tarixi vardır. Hüquq elmlərinin tədqiqat metodu olan tarix yanaşma metodundan istifadə etməklə gömrük- tarif sisteminə dair qanunvericiliyin tarixi aspektlərini araşdırnaq məqsədmüvafiq olardı. Belə ki, hazırkı dövrdə Azərbaycanda gömrük qanunvericiliyinin öz inkişafım haradan götürdüyünü, onun tarixi köklərini və mənbələrini izləmək və onların təhlilini aparmaq olduqca zəmridir. Ona görə ki, istənilən tarix, o cümlədən hüququn tarixi zəmanələrin keçmiş, indiki və gələcək dövrləri arasında zəncirvari əlaqəni özündə əks etdirir. Eyni zamanda tarixi inkişafı nəzərə almayan möveud gömrük qanunvericiliyinin hüquqi və demokratik dövlətin tələblərinə, məqsəd və vəzifələrinə cavab verəcək səviyyəyə qaldırmaq olmaz. Başqa sözlə, əvvəllər qüvvədə olmuş gömrük qanunvericiliyinin təhlilini aparmadan müasir səviyyəyə uyğun hüquqi mexanizm yaratmaq, onun gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən etmək mümkün deyildir.

Dövlətin gömrük-tarif siyasətinin tarixi inkişaf yolunun tədqiq olunması hər zaman istər nəzəriyyəçilər, istərsə də praktik işçilər

üçün böyük ohomiyol daşımışdır. Birincisi, bununla dövlətin xarici ticarət əlaqələrində və onunla sıx bağlı olan daxili istehsalda rəhbər tutduğu-siyasəti hərtərəfli təhlil etmək mümkün olur. Belə qənaətə gəlmək olar ki, dövlət hər zaman malların idxal və ixracına yalnız dövlətin ənənəvi gəlirlər mənbələrindən biri kimi baxmış və heç də hər zaman daxili istehsalçıların maraqlarını nəzərə almır, yaxud əksinə, sonuncunun inkişafı üçün bu və ya digər şəkildə idxal və ixracı tənzimləməyə çalışır, ya da bu mövqelərdən heç birini seçmədən həm xarici, həm də daxili ticarəti heç bir təsir göstərmədən öz axarına buraxır. Müəlliflərin fikrincə, gömrük siyasəti, onun inkişaf yolu və inkişaf istiqamətləri öyrənilmədən heç bir dövlətin inkişaf tarixi tam tədqiq olunmuş hesab edilə bilməz.' İkincisi, gömrük tarifinin inkişaf tendensiyalarının tədqiqinin həm də praktik əhəmiyyəti vardır. K.N.Lodijnskiy qeyd edir ki, heç bir sahədəki islahatlar ölkənin vətəndaşlarının rifahına gömiiik sahəsindəki qədər tez öz təsirini göstərə bilməz."

Hüquq ədəbiyyatında müəlliflər dövlətin gömrük siyasətinin hər bir dövlət üçün xarakterik ola bilən aşağıdakı tarixi inkişaf mərhələlərindən keçdiyi qənaətindədirlər: talama-gömrük işi və gömmk hüququ.^ Ümumiyyətlə, gömrük işinin yaranması və inkişafı konkret dövlətin yaranma və inkişaf mərhələlərindən asılıdır.

Fikrimizcə, gömrük fəaliyyətini dövlətin ən qədim fəaliyyət növlərindən biri kimi xarakterizə etmək olar. Belə ki, dövlət, daha dəqiq isə, «sərhəd» anlayışı yaranandan bəsit şəkildə də olsa hər bir

1 Лодыженский К.И. История таможенного тарифа. Челябинск: Социум, 2005, с. 7-8

- Лодыженский К.И. История таможенного тарифа. Челябинск: Социум, 2005, с. 4-5

^ 'Таможниос право: Учебник / Иод ред. М.М.Рассолова, I РД.Эриатвилн. М.:10НИТИ-ДАПА, 2007, с. 23

dövlət öz sorphodlorindon keçmə, öz ərazisinə mal, iş və xidmətlərin gətirilmə və çıxarılma qaydalarını müəyyən etməyə başlayıb.

«Gömrük» sözünün etimologiyası haqqında danışarkən qeyd edək ki, dilimizə bu söz ərəb dilindən keçmişdir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində gömrük ölkəyə gətirilən və ya ölkədən aparılan mallardan alınan dövlət rüsumu kimi göstərilir.' Rus dilində bu sözün adekvatı olan «tamojnya» sözü qədim monqol-tatar sözü olan «tamqa» sözündən götürülmüşdür.' İlk dövrlərdə bu söz, monqol dilində mülkiyyət mənasını ifadə edən və bütün əşya növlərinə (mal- qara, silah, xalça, bitkilər və s.) münasibətdə tətbiq olunan «tavro» kimi işlənmişdir. Sonralar leksikona daxil olan «tamqa» tənnini artıq şəxsi və ailə mülkiyyəti mənasında işlədilmişdir. «Tamqa» türk dilindən tərcümədə damğa, möhür mənasını verirdi. O dövrdə malların üzərinə vurulan işarə, yarlıq, başqa sözlə desək, damğa, onlardan tələb olunan vergi və rüsumların artıq alındığını bildirirdi. «Tamqa» tciTiini Şərqi ölkələri arasında geniş istifadə olunurdu. Monqol-tatar işğallarından sonra isə Rusiyada da bu sözdən istifadə olunmağa başlanmışdır. Sonrakı mərhələlərdə isə sərhəddən keçirilən mallara görə alınan gömrük rüsumlarına «tamqa» deyilməyə başlandı. Lakin bu tciTnin rus dilinə keçəndən sonra ruslar onu öz dillərinə uyğunlaşdıraraq fel formasında «tamgit» kimi işlətməyə başlamışdı. Yarmarkalarda, bazarlarda malların damğalandığı yerləri «tamojnya», damğalayan şəxsləri isə «tamojennik» adlandırmağa başladılar. Müasir mənada işlənən «tamojnya» sözü məhz belə yarandı.^ 'farixçilərin tədqiqatlarına görə, «tamqa» tənnini sənədlərdə

' Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 3 cildə. 11 cild/Prof.A.Axundovun redaktəsi ilə. Bakı: Çıraq, 1999, s. 202

- Таможенное право: Учебник / Под ред. М.М.Рассолова, Н.Д.Эриашвили. М.:ЮНИТИ-ЛА! 1А, 2007, с. 8

^ Таможенное право: Учебник/Под ред. 0.10.Бакаева. М.: Нормэ, 2009, с. 15-16

XIV əsrdən işlənəməyə başlansa da, müasir monada işlənməyə «ta- mojnaya» sözüənə istər rəsmi sənədlərdə, istərsə də elmi tədqiqatlarda yalnız XIX əsrdə rast gəlinməyə başlanmışdır. ' Monqol-tatarların Azərbaycana hücumundan sonra «tamğa» vergisi burada da tətbiq edilməyə başlanmışdır."

Artıq qeyd edildiyi kimi, gömrük fəaliyyəti dövlət yaranandan bəri onun ən əhəmiyyətli və strateji fəaliyyət sferələrindən biri olmuşdur. Hələ qədim dövrlərdən başlayaraq sadə şəkildə olsa da dövlətin gömrük fəaliyyətinin tənzimlənməsinə dair sənədlərinə rast gəlinir. Məsələn, artıq e.ə. III əsrdə tərtib olunmuş «Artaşastra»da gömrük xəzinəsinin formalaşmasına dair göstərişlər nəzərdə tutulmuş, gömrük rüsumu hökmdar xəzinəsinin mənbələrindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bundan başqa, bizim eramın əvvəllərinə təsadüf edən Manu qanunlarında gömrük rüsumlarının hesablamasına dair normalar nəzərdə tutulmuşdur, 'larixdə ilk mükəmməl gömrük tarif sənədi qismində tədqiqatçılar eramızın 137-ci ilinə aid olan qədim Suriya ərazisində tərtib edilən Palmir Vergi tarifini göstərirlər. '

Rus tədqiqatçılarının bəzilərinin fikrincə, rus gömrük işinin tarixi Yaroslav Mudrının «Russkaya pravda» ilə başlayır," lakin şübhə yoxdur ki, onun yaranması daha qədim zamanlara təsadüf edir. Dövlət idarəçiliyinin digər üsulları ilə yanaşı, adı çəkilən sənəddə dövlətin öz xəzinəsinə doldurmaq üçün əhalidən yığıdığı vergi və rüsumların alınma qaydası və s. məsələlər də tənzimlənilir. Bəzi mənbələrə əsaslanaraq qeyd edək ki, artıq VIII əsrdə Kiyev Rus dövlətində

‘ Кислонский 10.Г. История таможенного дела России: Учебник. Книга 1 (начало XX в). М.: РУСИИЛ-МРНСС, 2004, с. 3

^ Mehrəliyev İ.İ., Abdülo/ımov Ə.V. Gömrük foaliyyətinin iqlisadiyyahı: ЛИ моkloblor üçün dərslik. Bakı: Adiloğlu, 2008, s. 8

^ Əliyev A.Ə. Gömrük işi vo dünya iqlisadiyyatının inkişafı. Bakı: Çayıoğlu, 2003, s. 3-4

* Тамoженное право: Учебник / Под ред. О.Ю.Вакаcва. М.: Норма, 2009, с. 15-16

çoxsaylı ödoraolərin içərisində «osmniçee» və «mit» adlanan iki rüsum da var idi. Bunlar malların daxili və ya xarici zastavalər vasitəsilə gətirilməsinə qoyulan ödəmələr idi. Bundan əlavə, «quru mito» və «su mito»su fərqlənirdi ki, bunlar da müvafiq olaraq quru yolu və ya su yolu ilə malların keçirilməsinə görə alman rüsumları fərqləndirirdi. Gömrük rüsumları «mito», gömrük işçiləri isə «mit- nik» adlanırdı. Müasir Ukraynada gömrük fəaliyyətinin «mitnitsa» adlanması da məhz bununla bağlıdır.'

K.N.Imdijenskinin fikrincə, ola bilsin ki, ölkə ərazisinə bu ödəmələr Bizansdan xristianlığı yaymaq üçün gələn yunan keşişləri tərəfindən gətirilmişdir. Müəllif daha sonra qeyd edir ki, bəzi sənədlərə əsaslanaraq Rusiya ərazisində bu növ ödəmələrin xristianlığa qədər də mövcud olduğunu iddia etmək olar. Belə ki, Ole- qin Bizanslılar ilə müqaviləsində «mit» sözünə rast gəlinir, bu da artıq həmin dövrdə bu ödəmələrin onlara məlum olduğunu sübut edir.^ «Mit» sözünün etimologiyasına gəldikdə isə, alimlər belə düşünür ki, bu, qədim alman sözü olan «mauth» sözünün rus dilindəki variantıdır.^ «Rus həqiqətləri»ndə dövlət tərəfindən alman ödəmələr iki yerə bölünür; qalib gələnə verilən hədiyyə kimi və ya ödəməni ödəyənin göstərilən xidmət, himayədarlıq və s. əvəzi kimi. «Mit» məhz ikinci qrupa daxil olan ödəmə kimi nəzərdən keçirilir. Lakin qeyd edək ki, bu dövrdə adı çəkilən yığımlar malın dəyərindən asılı olmadan toplanırdı. Yalnız XIII əsrdən başlayaraq ticarət yığımlarının hesablanması malın dəyəri rol oynamağa başladı."

^ Тимошенко И.В. Таможенное право России: Учебник для вузов. Ростов н/Д.: Феникс, 2008, с. 7-8

^ Лодыженский К.И. История таможенного тарифа. Челябинск: Социум, 2005, с. 10-11

^ Лодыженский К.И. История таможенного тарифа. Челябинск: Социум, 2005, с. 11
" Лодыженский К.И. История таможенного тарифа. Челябинск: Социум,

Şərqi ölkələrində, xüsusən müsəlman hüququnda gömrük-tarif tənzimlənməsinin tarixinə gəldikdə qeyd edək ki, bu ərazilərdə ticarət münasibətlərinin tarixin çox erkən dövrlərində başlaması gömrük- tarif fəaliyyətinin də inkişafına zəmin yaratmışdı. Belə ki, mənbələrə görə «gömrük vergisi» ilk dəfə Xəlifə Ömər in dövründə tətbiq olunmuşdur. Həmin dövrdə Ərəb xilafəti ilə ticarət münasibətlərində olan qonşu dövlətlərin müsəlman tacirlərdən belə bir ödəmə aldığını öyrənən xəlifə Ömər eyni verginin onlara münasibətdə tətbiq olunması qərarına gəlir. İlk əvvəl 10% alınan bu vergi, sonralar müsəlmanlardan 5% alınmağa başladı.'

Bu gün islam hüququnda müsəlmanlardan 1/40, qeyri-müsəlmanlardan 1/10 gömrük vergisi alınır."

Azərbaycanda gömrük işinin tarixi haqqında danışarkən qeyd etməliyik ki, ərazinin ticarət üçün əlverişli regionda yerləşməsi, Avropa və Asiyanın arasında bir köpü rolunu oynaması bu yerlərdə ölkələrarası ticarət münasibətlərinə, tranzit daşımalarına çox erkən zamanlardan rast gəlməsini əsaslandırır. Doğrudur, bu ərazilərdə gömrük sənədləşmələrinə, idxal-ixrac rüsumları haqqında qeydlərə yalnız IX əsrdən sonra rast gəlinir. Belə ki, bu dövrdə olan sənədlər ərəb istilasının dövründə yandırılmışdır. ^ Lakin Strabon və başqalarının yazılarından Azərbaycan ərazisinin qədim dövrlərdən bəri həm quru, həm də su yolu vasitəsilə beynəlxalq ticarət əlaqələri zamanı tranzit rolunu oynaması, bu ərazilərdə çox erkən zamanlardan neft, duz yataqlarının aşkar olunması ticarət əlaqələrinin inkişafından xəbər verir. Belə ki, prof. S.Əliyev in «Azərbaycan tarixi» dərslində e.ə. I minillikdə mövcud olmuş Atropatena dövləti haqqında aşağı-

' <http://www.davetci.com> ^

<http://www.islamekonomisi.org>

^ Mehriyev İ.İ., Abdülzəlimov Ə.V. Gömrük fəaliyyətinin iqtisadiyyatı: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Adiloğlu, 2008, s. 7

dakılar göslorilir: ölkonin orazisindon beynolxalq ticarət yollarının keçməsi daxili və xarici ticarətin inkişafına, şəhərsalma işinə müsbət təsir edirdi. Ellin dövlətini birləşdirən mühüm ticarət yolları Atro- paten ərazisindən keçirdi. Baktriya (Orta Asiya), Hindistan və Çin malları P.kbatan (indiki İran-İraq sərhədindəki ərazi) şəhərinə, ordan Qazakaya (indiki Urmiya ətrafı) gətirilir, buradan isə Pont (Qara) dənizinə, Kiçik Asiya vasitəsilə Aralıq dənizinə aparılırdı. Ekbatan- dan Qazakaya gələn ticarət yolunun bir şaxəsi Kaspı sahili ilə Alban ölkəsinə, ordan quzeyə doğru gedirdi. Müəllif Strabona istinadən qeyd edir ki, bu yolla dəvə karvanları Hindistan və Babilistan malları daşıyırdı.'

1. hə. 111 əsrin ortalarında yaranan Alban dövlətində də xarici ticarət əlaqələri sürətlə inkişaf edirdi. Tarixi mənbələrdə deyilir ki, İskəndərin yürüşündən sonra bu ərazidə beynəlxalq ticarət əlaqələri görünməmiş ölçüdə genişlənərək dünyəvi miqyas almışdır. Alban ərazisindən keçən beynəlxalq ticarət yollarından biri Xəzər dənizi sahili boyunca şimala cənubu birləşdirirdi. '^-

IX-X əsrlərdə Azərbaycan ərazisində ayrı-ayrı sülalələrin hakimiyyəti dövründə tətbiq olunan vergilərdən biri də «onda bir» vergisi idi. Amma bu, ərəb dövlətindəki onda bir vergisindən fərqli xarakter daşıyırdı. Belə ki, mənbələrə əsasən həmin dövrlərdə Xəzər sahillərində ticarətlə məşğul olmaq istəyən şəxslər Xəzər xaqanına «onda bir» vergisi verməli idilər. Bu da müasir dövrdəki gömrük rüsumlarına daha yaxın bir ödəmə növü idi.-'

' Azərbaycan tarixi: uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər / S.Əliyarlının redaktəsi ilə. Bakı: Bakı Universitetinin nəşriyyatı, 1996, s. 80

■ Azərbaycan tarixi: uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər / S.Əliyarlının redaktəsi ilə. Bakı: Bakı Universitetinin nəşriyyatı, 1996, s. 99

■' Azərbaycan tarixi: uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər / S.Əliyarlının redaktəsi ilə. Bakı: Bakı Universitetinin nəşriyyatı, 1996, s. 211

Gömrük işinin tarixindən danışarkən Qazan xanın islahatlarının adını çəkməmək olmaz. Məlumdur ki, İlülakülər dövlətini iqtisadi və siyasi böhrandan qurtarmaq üçün Qazan xan öz adı ilə tarixdə qalan ciddi islahatlar apardı. Bu islahatlardan biri də iqtisadi və ticarət sahəsindəki islahatlar idi. Qazan xan bütün əsas yollarda hər 3 fərsəxdən bir (21 km) rabitə dayanacaqları-«yamalar» yaradılması barədə fərman verdi. Bu yarılar əslində müasir dövrdəki gömrük məntəqələrinin bəsit forması idi. Hər bir yama rəhbər kimi əmir təyin olunur və lazımı qədər qulluqçu və atlarla təmin olunurdular. Mühüm dövlət sənədləri və məktublar bir yamdan digərinə ötürülməklə ünvana çatdırılırdı. Hər bir clçi-müsafir həmin yam xidmətlərindən istifadə edərək lazımı məntəqəyə getməli idi.'

Lakin tarixçilər monqol əsarəti dövrünü bütün sahələrdə olduğu kimi ticarət sahəsində də tənəzzül kimi qiymətləndirirlər. Sənətkarlıq və ticarətdən yığılan tamğa vergisi bu sahələrin inkişafının dayanmasına, faktiki olaraq tənəzzülünə gətirib çıxardı. Yalnız XV əsrdə Səlbvilər dövlətinin başçısı Uzun Həsənin dövründə ölkə iqtisadiyyatı inkişaf edərək yenidən güclənməyə başladı. Onun dövründə ilk vergi məəlləsi olan qanunnamə hazırlandı. Bu qanun vergi və mükəlləfiyyətləri müəyyən edən, vergiləri toplamaq qaydasını tənzimləyən, mükəlləfiyyətlərin icrasında qayda yaradan bir akt idi. «Qanunnamə» təkcə Ağqoyunlular dövlətində deyil, bir sıra Şərqi ölkələrində də vergilərin nizamlanması işində istifadə olunurdu.‘

Gömrük işinin tarixindən danışanda Səfəvi hökmdarı I Təhmasibin sənətkarlığı və ticarəti inkişaf etdirmək üçün 1565-ei ildə vilayətlərdən alınan tamğa vergisini ləğv etməsi barədə verdiyi fənam da qeyd etmək lazımdır. ^ Bu, Azərbaycanın gömrük işi

' Azərbaycan tarixi: Dorslik/Z.M.Bunyadovun və Y.B.Yusifovun redaktəsi ilə: Bakı: Azər nəşr, 1994, s. 343

^ Mahmud İsmayıl. Azərbaycan tarixi. Bakı: Azər nəşr, 1993, s. 148 ^ Mehrəliyev İ.İ., Abdüləzimov Ə.V. Gömrük fəaliyyətinin iqtisadiyyatı: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Adiloğlu, 2008, s. 7

tarixində çox əhəmiyyətli addımlardan biri idi. Belə ki, monqol istilasından sonra bu ərazidə tətbiq olunan tamğa vergisi xarici ticarət əlaqələrinə çox mənfi təsir edirdi.

'Tədqiqatçı alim N.İ. Cəfərli Səfəvilər dövlətinin maliyyə və vergi sistemini tədqiq edərək göstərir ki, Səfəvilər kimi böyük bir dövlətin ordusunun, şah sarayının, ölkənin müdafiəsi ilə məşğul olan ordunun maddi təminatı külli miqdarda vəsait tələb edirdi. Bu vəsaitin əsas hissəsi məhz dövlətə və şahə məxsus toıqəaqlar- dan vergilər və digər rüsumlar şəklində toplanırdı.' Göründüyü kimi faktiki olaraq, Səfəvilər kimi nəhəng dövlətin büdəəsinin formalaşmasında vergilərlə yanaşı rüsumlar, o cümlədən, gömrük rüsumları əvəzsiz rol oynamışdır.

Azərbaycan XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərindədək gömmk və vergi siyasəti müstəqil olaraq aparırdı. Vergi və rüsumların yığılması vəzifəcə naibin səlahiyyətlərinə daxil idi. Lakin Gülüstən və lurkmənçay müqavilələrindən sonra Azərbaycanda digər sahələrdə olduđu kimi gömrük sahəsində də Rusiya imperiyasının qanunları qüvvəyə mindi.

Həmin dövrdə Rusiyada 1753-cü il tarifləri, daha sonra onu əvəz edən 1822-Cİ il Tarifşənədi qüvvədə idi. Rus tədqiqatçıları 1822-ci ildən 1842-ci ilədək olan dövrü gömrük siyasətində «sərt mühafizə» dövrü adlandıırırlar. K.ıM. Lodijenskiy qeyd edir ki, 1841-ci il tarifi dərc olunanədək ölkə ərazisinə gətirilən mallara münasibətdə aşağıdakı mövqə gözlənilirdi: xaricdən gətirilən mallara münasibətdə tətbiq edilən gömrük rüsumlarının dərəcəsi elə həddə müəyyən olunmalıdır ki, bu malların ölkə bazarına buraxılması milli istehsalçıların ziyanına olmasın. Bu mövqə həтта ölkə ərazisində istehsal olun-

' Cəforli N.H. Sofnıvbrin dövlöl quruluşunda maliyyə və vergi sistemi //Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının xəbərləri. Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası. Bakı: Elm, 2001, jYE3,,s. Ş6

mayan mallara münasibətdə tətbiq edilirdi, bir sözlə, dövlətin əsas məqsədi gömrük gəlirlərini mümkün qədər çoxaltmaqdan ibarət idi.' Ümumiyyətlə, araşdırılan dövrdəki gömrük tarif sənədlərinin tərtib olunmasına, gömrük siyasətinin müəyyən olunmasında həmin dövrdə Rusiya imperiyasının maliyyə naziri olan qraf E.F. Kank- rinin xidmətləri əvəzəlməzdir. O, əsərlərindən birində gömrük cədvəllərinin tərtib olunmasında 13 qayda müəyyən etmişdir ki, gömrük tarifləri tərtib edilərkən aşağıdakı qaydalar mütləq nəzərə alınmalı idi:

1. flimayəçilik sistemi ən yüksək həddə müəyyən edilməməlidir; qadağanedicilə normalar ya ümumiyyətlə tətbiq edilməməli, ya da ən müstəsna hallarda tətbiq edilməlidir; heç bir maddədə idxal msum- larınm dərəcəsi malların gətirilməsinin qarşısının alınmasına səbəb ola biləcək dərəcədə yüksək olmamalıdır. Bu qayda ölkənin gömrük gəlirləri, xüsusən də yerli istehsalçıların maraqları nöqtəyi- nəzərindən tətbiq edilməlidir. Belə ki, daxili istehsal hər zaman öz keyfiyyəti üzərində nəzarət edə bilməsi üçün ən yaxşı xarici mallarla rəqabətdə olmalıdır.

2. Gömrük sənədlərində elə mallara münasibətdə xüsusi qayda müəyyən edilməlidir ki, onlar yerli istehsalçıların malları ilə əvəzləşdirilərək ölkəyə gətirilmiş olsun.

3. Gömrük dərəcələrinin yüksək olması ilə bağlı hər hansı xüsusi qaydanın müəyyən edilməsi yolverilməz hesab olunur. Müxtəlif mallara və müxtəlif dövlətlərə münasibətdə gömrük dərəcəsi fərqli ola bilər. Bu dərəcələrin hətta 30 % olması belə nonnal qarşılınmalıdır. Belə ki, bəzi bahalı mallara münasibətdə daha yüksək dərəcədə rüsumlar müəyyən edilə bilər, ilkin tələbat malları və aşağı və orta dəbdəbə mallarına gəldikdə isə, birinciləri ümumiyyətlə hər hansı

' Лодыженский К.И. История таможенного тарифа. Челябинск: Социум, 2005, с. 208

rüsuma colb etmoməli, sonrakıları nisboton yüksək vo daha yüksək dorocolərlo colb etmok lazımdır.

4. Mümkün olduğu qodor, ilkin, nisboton zoif vo xüsusi ohomiyot daşımayan tolobat mallarına münasibotdo forqli gömrük dorocolori tətbiq edilmolidir.

5. Əmtoo nişanı olmayan vo asanlıqla qaçaqmalçılığa məruz qala bilon mallara münasibotdo daha sort mövqe tutulmalıdır.

6. Malın dəyərinə (ad valorem) göro ıllsum dərəcələrinin müəyyən edilməsinə yalnız müstəsna hallarda yol verilməlidir, gömrük ödəmələrinin malın çəkisinə və ölçüsünə görə tətbiq edilməsi daha məqsədəuyğundur.

7. Tarif aydın və təfsilatlı şəkildə tərtib edilməlidir. Yeni növ mal ölkəyə gətirilməyə başlanan kimi, gömrük tarifində yeni paraqraf açılmalıdır. Maliyyə Nazirliyinə belə hallarda lüsum tətbiq etmək üçün xüsusi səlahiyyət verilməlidir.

8. Farif sənədində adı çəkilməyən malların gətirilməsi və ya onlara münasibətdə bir neçə gömrük dərəcəsinin müəyyən olunduğu daha aşağı vo güzəştli dərəcələr tətbiq edilməlidir.

9. Ticarət mübahisələrində kifayət qədər ehtiyatlı olmalı vo sərt tədbirlərə əl atılmamalıdır.

10. Xüsusi sərnişin tarifi tərtib edilməlidir. Bu halda çox ağır dərəcələr tətbiq edilməməli və fiskal maraqlara əhəmiyyət verilməməlidir.

11. Heç kəsə xüsusi imtiyazlar verilməməlidir; diplomatik agent- lərə verilən güzəştlərin beynəlxalq müqavilələr vasitəsilə ləğv olunması daha məqsədəuyğundur, belə ki, bəzi şəxslər tərəfindərt bu güzəştlərdən əhəmiyyətli dərəcədə sui-istifadə olunur.

12. Şəxsi istehlak mallarının gömrükdən ödəməsiz keçirilməsi məsələsinə xüsusi qaydada yanaşılmalıdır, bəzi mallara münasibətdə kiçik həəmlə ödəmə tutula bilər, lakin əgər sonradan müəyyən olun

sa ki, sahibi bu maldan hər hansı mənfəət əldə etməyib, ödənilən rüsum ona geri qaytarılmalıdır.

13. Gömrük siyasətinin müəyyən edilməsində ən əhəmiyyətli məsələlərdən biri qaçaqmalçılıqla mübarizədir.'

1843-eü ildə qraf E.F.Kankrinin istifadəyə getməsi ilə gömrük siyasəti yumşalaraq mülayim proteksionist mövqe tutmağa başlamışdır. Bu proseslərin nəzəri əsasları tanınmış iqtisadçı-alim

L. V.Tenqerborskiy tərəfindən araşdırılmışdır.

1891-ci ildə gömrük tarifi tanınmış mə alimi D.İ.Mendeleyevin birbaşa iştirakı ilə tərtib olunduğuna görə bu sənəd «Mendeleyev tarifi» adı ilə tarixdə qalmışdır.^

Azərbaycanda gömrük işinin tarixindən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya imperiyası öz maraqları baxımından 1807-ci il yanvarın 25-də Bakı gömrük xidmətini yaradaraq, onu Həştəiəcən gömiiik dairəsinin tərkibinə daxil etmişdir. Bakı gömiiiyü «Zaqafqaziya gömmk idarəetməsi haqqında» Əsasnaməyə görə 1831-ci ildən Zaqafqaziya gömrük dairəsi tabeliyinə verilmiş və 1982-ci ildən «Bakı anbar gömrükxanası» adını almışdır. Bakı gömrüyü 1847-ci ildən Zaqafqaziyada Karantin-Gömrük idarəçiliyinə çevrilir. Qafqaz canişini tərəfindən 31 mart 1861-ci il tarixdə təsdiq edilmiş «Qafqaz və Zaqafqaziya karantin-gömrük hissəsinin yenidən təşkili barədə» Əsasnaməyə görə Bakı karantin-gömrük kontoruna çevrilmiş və yeni yaradılmış Bakı Karantin-Gömrük dairəsinə tabe edilmişdir.

Bakı karantin-gömrük kontoru 1897-ci ildən Bakı Gömrükxana- sma çevrilir və 1918-ci ilədək fəaliyyət göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya ərazisində 1819-cu ildə isə Gömrük Nizamnaməsi və 1881-ci ildə Gömrük tarifləri qəbul edilmiş-

' Лодыженсий К.Н. История таможенного тарифа. Челябинск: Социум, 2005, с. 214-217

^ Таможенное право: Учебник / Под ред. М.М.Раесолова, Н.Д.Эрнашвили. М. :ЮНИТИ-ДЛНЛ, 2007, с. 18-20

dir və homin sonodlər Rusiya imperiyasının lorkibino daxil olan Azərbaycanda da qüvvədə idilər. Yeni ərazilərin işğalı hesabına ru- siyanın iqtisadi inkişaf potensialı artdığı üçün daha təkmilləşdirilmiş «Gömrük tarifi» (1891) və Gömrük Nizamnaməsi (1892) qəbul olundu. Həmin sənədlərdə gömrük işlərinin tənzimlənməsində vahid qaydalar təsbit olunduğu və dəniz sahilində 3 dəniz milində yerləşən sular da gömrük zonası elan edildi.'

'farıxdən molum olduğu kimi 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikası mövcud olmuşdur. 1918-ci ildən 1920-ci ilədək Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaradılması ilə bütün sahələrdə olduğu kimi gömrük və vergi sahəsində də müstəqil siyasət həyata keçirilməyə başlanılır. Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixini araşdıran X.C.İsmayılov ADR dövründə vergi sistemində 5 vergi növünün mövcud olmasını və onlardan birinin gömmk rüsumları və gəlirləri olduğunu göstərir.^ Müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətinin gömrük orqanlarının yaradılması Milli hökumətin qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biri olmuşdur. Milli hökumətin 18 avqust 1918-ci il tarixli qərarı ilə Azərbaycan Gömrüyü təşkil edilir və 99 gömrük məntəqəsi yaradılır.-' ADR dövründə xarici dövlətlərlə ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsində parlament tərəfindən qəbul edilmiş «Azərbaycan Cümhuriyyətinin hüdudlarından kənara xammal daşınmasının şərtləri haqqında» 11 dekabr 1919-cu il tarixli qanun mühüm rol oynamışdır. Həmin qanuna görə Azərbaycandan xaricə pambıq, ipək, barama, emal edilməmiş və ya yarı emal edilmiş dəri məhsulları kimi xammalları aparmaq istəyən fiziki və hüquqi şəxslər xam məhsulun qiymətinin 25 faizi miqdarında gömrük rüsu-

' Nuriyev C.Q. Gömrük hüququ: Dorslik. Bakı: 'ofokkür NPM, 2002, s. 20 ' İ.srnayılov X.C. Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi. Bakı: Nurlan, 2006, s. 411 ■' Okborov R.A., Səlimov S.M. Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi. Bakı: Hüquq odobiyyalı, 2009, s. 295

mu ödomoli idilor. İlomin dövrdo AXC parlamenti torofmdən «Ölko sorhodlorindon kənara aparılan spirt vo spirtli içkibro tətbiq olunan gömrük rüsümünün tarifləri haqqında» 9 oktyabr 1919-cu il tarixli, «Xaricə aparılan balıq və balıq məhsullarına tətbiq edilən yeni gömrük rüsümləri haqqında» 9 oktyabr 1919-cu il tarixli və Azərbaycan hüdüdlərindən kənara çıxarılan mallara müvəqqəti gömilik tarifinin tətbiq edilməsi haqqında 9 fevral 1920-ci il tarixli qanunlar qəbul edilmişdir. 9 fevral 1920-ci il tarixli qanuna görə xaricə aparılan ma- ■zut'VƏ 'xam neftin ixracı üzərinə ikiqat aksiz vergisinin qoyulması müəyyən edilmişdi.

Sovet dövründə Rusiyada və onun tərkib hissəsi olan Azərbaycanda gömrük qanunvericiliyi haqqında danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, 1922-ci ilədək bu ərazidə inqilabaqədərki qanunvericilik qüvvədə olmuşdur. 14 fevral 1922-ci ildə ilk dəfə SSRİ ərazisində gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi barədə qanunvericilik aktı- «Gömrük tarif sənədi» qəbul edildi. Bu dövr SSRİ ərazisində Yeni İqtisadi Siyasətin (YİS) tətbiq olunması ilə eyni vaxta təsadüf edirdi. Göstərilən gömrük sənədində dövlətin xarici ticarət əlaqələrindəki inhisarçılığı öz təsdiqini tapdı. 1924-cü ildə SSRİ-də ilk Gömrük Nizamnaməsi qəbul edildi. 1964-cü ildə SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin fənnanı ilə ilk dəfə Gömrük Məcəlləsi qəbul edildi.' 120 maddədən ibarət olan həmin məcəllə 1991-ci ilədək qüvvədə oldu. 1991-ci il 26 mart tarixində SSRİ Ali Soveti 1964-cü il məcəlləsini ləğv edən yeni Gömrük Məcəlləsi qəbul etdi."

Sovet imperiyasının süqutundan sonra 1991-ci il 18 oktyabrda Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti tərəfindən «Azərbaycan

' Таможенное право: Учебник / Под ред. ^4.М.Рассолова, Н.Д.Эрианшили. М.:ЮПИТИ-ДЛ11Л, 2007, с. 20-21

- Таможенное право: Учебник / Под ред. М.М.Рассолова, П.Д.Эриатвили. М.:ЮПИТИ-ДЛ11Л, 2007, с. 22

Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiyaya aktının qəbul edilməsi ilə Azərbaycan özünün dövlət müstəqilliyini bərpa edir. Öz dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş respublikamızda ilk növbədə gömrük-tarif sisteminin formalaşması prosesi başlanılır. Belə ki, 18 oktyabr 1991-ci ildə «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 561 sayılı fərmanı ilə Dövlət Gömrük Komitəsi yaradılır. Həmin fərmana uyğun olaraq Komitənin strukturu ilə bağlı təşkilati məsələlər barəsində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 1 iyun 1991-ci ildə «Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin məsələləri haqqında» müvafiq qərar qəbul edir.

X.C.İsmayılov haqlı olaraq göstərir ki, Azərbaycanda gömrük işi üzrə münasibətlər faktiki olaraq respublikada müstəqillik əldə olunduqdan sonra formalaşmış və inkişaf etdirilmişdir.' Müstəqillik əldə etdikdən sonra ilk normativ hüquqi akt kimi «Gömilik tarifi haqqında» 20 iyun 1995-ci il tarixli qanun qəbul edildi. Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən gömrük siyasəti vasitəsilə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesi başladı. Azərbaycan MDB-nin üzvü kimi bir sıra beynəlxalq sənədlərə-10 fevral 1995-ci il tarixli «MDB iştirakçı dövlətlərin gömrük qanunvericiliyinin əsasları»na, (Azərbaycan Respublikası 12 mart 1991-ci il tarixli qanunla bu beynəlxalq müqaviləni ratifikasiya etmişdir), 15 aprel 1994-cü il tarixli «Azad iqtisadi zonaların yaranması haqqında konvensiya»ya (Azərbaycan Respublikası 18 oktyabr 1996-cı il qanunu ilə bu konvensiyayı ratifikasiya etmişdir) qoşulmuşdur. 1997-ci ildə isə müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Gömrük Məcəlləsi (bundan sonra AR GM) qəbul edildi. 14 bölmə, 61 fəsil və 450 maddədən ibarət olan AR GM malların və nəqliyyat vasitələrinin respublika-

¹ İsmayılov X.C. Azərbaycanın dövrlər və hüquq tarixi. Bakı: Nurlan, 2006, s. 693

nın gömrük sorhodinclən keçirilmosinin osas prinsiplərini, gömrük rejimlərini, gömrük tarif nizamlanmasını, gömrük ödənişlərini, gömrük rəsmiləşdirilməsini, gömrük statistikasını, qaçaqmalçılıq və gömilik işi sahəsində digər cinayətləri, gömrük qaydalarının pozulması və bu pozuntulara görə məsuliyyəti və s. məsələləri təsbit etdi. 1999-cu ildə «Gömrük xidməti haqqında» Əsasnamə təsdiq edildi.' Bundan sonrakı dövrlərdə milli iqtisadiyyatın inkişafına tədricən nail olunduqca və bu sahədə mühüm irəliləyişlər əldə edildikcə gömrük-tarif sisteminə yenidən baxılmış və mövcud qanunvericilik aktları mütəmadi olaraq təkmilləşdirilmişdir. Azərbaycan Respublikası dünya iqtisadiyyatına sıx surətdə inteqrasiya etdikcə öz gömrük-tarif sisteminin azad xarici ticarətə üstünlük vcmok prinsipi əsasında qurmaq istiqamətini əsas götürür. Bu baxımdan respublikamızda 24 iyun 2011-ci il tarixdə qəbul edilmiş yeni AR GM özünün tənzimləmə prinsipləri və tənzimlədiyi ictimai münasibətlər baxımından fərqli olmaqla gömrük-tarif tənzimlənməsi sahəsində mütərəqqi xarakterli müddəaları özündə əks etdirir.

Beləliklə, Azərbaycanda gömrük-tarif qanunvericiliyinin prinsipcə yeni elmi dövrləşdirilməsi (tarixi inkişaf mərhələləri) haqqında müddəanın tarixi-hüquqi materiallara uyğun olaraq əsaslandırılmasını göstənmək olar. Azərbaycanın gömrük-tarif qanunvericiliyinin inkişaf tarixi aşağıdakı dövrlər üzrə təsnifləşdirilir:

1. Gömrük tarif qanunvericiliyinin inqilabaqədərki dövrü;
2. Azərbaycan Demokratik Respublikasının gömrük-tarif qanunvericiliyi;
3. Sovet dövrünün gömrük-tarif qanunvericiliyi;
4. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının gömrük-tarif qanunvericiliyi.

' Mehrəliyev I.İ., Abdülo/imov Ə.V. Gömrük fəaliyyətinin iqtisadiyyatı: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Adilogkı, 2008, s. 6-15

Gömrük fəaliyyəti on qədim fəaliyyət növlərindən olmaqla müasir dövrədək geniş inkişaf yolu keçmişdir. Uzun tarixi dövr ərzində keçmiş SSRİ-nin tərkibində olan Azərbaycanda gömrük-tarif tənzimlənməsi ilə bağlı məsələlər ittifaq çərçivəsində həll edilmişdir. Bütün tarixi dövrlərdə gömrük-tarif tənzimlənməsinin əsasını təşkil edən gömrük tarifləri və rüsumları dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyətinin əsas vasitələri kimi çıxış etmişlər. Gömrük-tarif tənzimlənməsi dövlət gömrük işinin mühüm elementi olmaqla dövlətin gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin əsasını təşkil etmiş və hazırda da təşkil etməkdədir. Gömrük siyasətinin formalaşması və reallaşdırılması isə dövlətin bütün hakimiyyət qollarımm-həm qanunvericilik, həm icra, həm də məhkəmə orqanlarının iştirak etdiyi mürəkkəb bir prosesdir. İlal-hazırda beynəlxalq hüququn subyektini kimi Azərbaycan Respublikası gömrük-tarif tənzimlənməsini beynəlxalq təşkilatların tövsiyələrini, inkişaf etmiş dünya dövlətlərinin təcrübəsini nəzərə almaqla onlarla sıx inteqrasiya şəraitində inkişaf etdirir. Artıq bazar münasibətlərinə keçid dövrünü başa vurmuş respublikamızda fonnalaşmış olan gömrük sistemi dövlətin iqtisadi suverenliyi və təhlükəsizliyinin qorunması, daxili bazarın xarici rəqabətdən müdafiəsi və paralel olaraq Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyasına köməklik etmək istiqamətində inkişaf edir. Fikrimizcə, respublikamızın gömrük-tarif qanunvericiliyinin inkişaf tarixinin tədqiqi bu sahədə qanunvericiliyin bütün hüquq sisteminə xas olan inkişaf xüsusiyyətlərim özündə əks etdirdiyini göstərir və o, respublikamızda özünəməxsus xüsusiyyətlərə və tarixi inkişaf qanunauyğunluqlarına malik olmuşdur.

1.2. Tarif və qeyri-tarif tədbirləri gömrük tənzimlənməsinin metodları kimi

Gömrük fəaliyyəti - müasir dövrdə dövlətin strateji və iqtisadi cəhətdən inkişafından, ölkənin dövlət quruluşundan, onun seçdiyi siyasi-iqtisadi inkişaf siyasətindən asılı olan fəaliyyət sahəsidir. Gömrük işi gömrük fəaliyyətinin iqtisadi və hüquqi tənzimlənməsi arasında həlqə rolunu oynayır. Belə ki, iqtisadiyyat gömrük işinin keyfiyyət və səmərəliliyindən bilavasitə asılıdır. Gömrük fəaliyyəti isə son nəticədə gömrük hüququnun məzmununu təşkil edən hüquq normalarında əks olunur. Bu baxımdan gömrük fəaliyyəti və gömrük işinin hüquqi tənzimlənməsi məsələlərinin tədqiqi, gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi ölkənin gömrük siyasətinin və bütövlükdə ümumi iqtisadiyyatın inkişafında çox böyük əhəmiyyət daşıyır.

Ölkənin gömrük-tarif siyasətinin istiqamətləri bir sıra amillərdən asılı olaraq müəyyənləşir. Hər bir dövlət öz siyasi quruluşundan, iqtisadi maraqlarından, iqtisadi inkişaf səviyəsindən asılı olaraq özü üçün ən sərfəli gömrük siyasəti müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan gömrük qanunvericiliyinin təhlili əsasında respublikamızda gömrük tarifi tənzimlənməsinin aşağıdakı mühüm istiqamətlərini göstərmək olar:

-Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatını daha da sürətləndirmək məqsədilə bütün xarici iqtisadi əlaqələrin reallaşdırılması üsullarından istifadə edilməsi;

- proteksionist azad ticarət siyasətinin düzgün əlaqələndirilməsi yolu ilə milli iqtisadi maraqların, həmçinin yerli istehsal və istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi;

- xarici dövlətlərlə, beynəlxalq təşkilatlarla münasibətdə əlverişli rejim müəyyən edilməsi;

- gömrük-tarif tonzimonmosinin metodlarının dünya bazarına çıxarılması üçün zəruri şərtlərin yaradılması.

Gömrük tarif tənziplənməsi metodlarını təhlil etməzdən öneə gömrük-tarif münasibətlərinin tənziplənməsində mühüm rol oynayan, bu sahədə beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı münasibətləri məsələsinə qısaca nəzər yetirək. Bununla bağlı hüquq ədəbiyyatında göstərilir ki, gömrük tarifləri gömrük ödəmələri sistemi, gömrük rüsumlarının alınma qaydası hər bir suveren dövlətin qanunları ilə müəyyən edilməsinə baxmayaraq beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemi ilə bağlıdır və dövlətin daxili qanunvericiliyinin bu sahəsi xarici ticarət sahəsində münasibətlər sisteminə toxunur və buna görə də beynəlxalq ticarət hüququna aiddir.' Bütövlükdə isə, gömrük-tarif münasibətlərinin tənziplənməsində beynəlxalq müqavilə müddəalarının dövlətdaxili hüquq normalarına implemen- tasiyasmda əks olunur.

Hazırkı dövrdə respublikamızda gömrük-tarif tənziplənməsi aşağıdakı normativ hüquqi aktlarla həyata keçirilir:

- Azərbaycan Respublikasının İConstitutiasiyası;

- 24 iyun 2011-ci il tarixli qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi,

- «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 20 iyun 1995-ci il tarixli qanunu,

- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının qanun qüvvəli aktları.

Gömrük-tarif siyasətinin məzmununu anlamaq üçün ilk növbədə gömrük tarifi, gömrük-tarif tənziplənməsi anlayışının məzmununu

' Лисовский И.И. Международное торговое право. М.: Московский финансовый институт, 1964, с. 20

İzah etmək tədqiqatın obyektini baxımından daha məqsədomüvafiq olardı.

Bütövlükdə gömrük-tarif tənziqlonmosi dünya təcrübosindo dövlötün xarici ticarət olaqolorinin tənziqlonmosinin ön geniş yayılmış metodlarından biridir. Gömrük hüququnda gömrük-tarif tənziqlonmosi dedikdə daxili bazarda milli istehsalçılarının mənafələrini qorumaq, malların ixrac və idxal proseslərinin səmərəli tənziqlonmosi məqsədilə həyata keçirilən iqtisadi-təşkilati (tarif) və inzibati (qeyri-tarif) tədbirlərinin məcmusu başa düşülür.

Hüquq ədəbiyyatında xarici iqtisadi dövlət tənziqlonməsinin həyata keçirilmə metodları iqtisadi tənziqlonmə üsulu, inzibati üsul, tarif üsulu, qeyri-tarif üsulu kimi dörd qrupa bölünür.¹ Lakin iqtisadi ədəbiyyatlarda bu təsnifatın kifayət qədər yetərli olmadığı göstərilir. Bu onunla əsaslandırılır ki, iqtisadi və tarif metodu ilə müəyyən edilən məsələlər bir-birini tamamladığından bunların ayrı-ayrılıqda tədqiqi düzgün deyil. Bu, inzibati və qeyri-tarif metodlarına da aid edilə bilər. Digər ədəbiyyatlarda xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyri-tarif tənziqlonməsi tədbirləri dövlətlərarası azad ticarətə çətinləşdirən və ya məhdudlaşdıran iqtisadi, inzibati və texniki xarakterli kompleks tədbirlər (gömrük tarifindən başqa) kimi göstərilir. Bu tədbirlər gömrük tariflərindən başqa, malların idxalı və ixracına münasibətdə mövcud olan tədbirlər kompleksi kimi xarakterizə olunur. -

Xarici ticarət əlaqələri üzrə gömrük-tarif münasibətlərinin dövlət tənziqlonməsinin iki metodu fərqləndirilir; tarif və qeyri-tarif metodları. Xarici ticarət əlaqələrinin dövlət tənziqlonməsi tədbirlərinin bu cür bölgüsü ilk dəfə QA'IT-in (General Agreement on 'tariffs and Trade-Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş) katibliyi tərəfindən

¹ Nuriyev C.Q. Gömrük hüququ: Darslik. Bakı: Tofokkür NPM, 2002, s. 119 - Əliyev V.İ. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin lən/im- lənmosindo gömrük tariflərinin tətbiqi problemləri. Bakı: Şirvanəşr, 2006, s. 67

XX əsrin 60-cı illorinin sonlarında verilmişdir. Tarif metodları xarici ticarət olaqolorinin dövlət tonzimonmosindo on çox istifadə olunan metoddur, larif metodu dövlətin gömrük fəaliyyətində tətbiq edilən tarif tədbirlərini özündə əks etdirir. Tarif tədbirləri isə göm- ilik ödəmələrinin və onların tarif dərəcələrinin müəyyən edilməsidir. Dövlət tənziqlənməsi zamanı bu metod iki formada-idxal və ixrac rüsumlarının tutulması formasında tətbiq olunur. Gömrük ödəmələri və tarifləri haqqında növbəti paraqraflarda daha ətraflı məlumat verildiyi üçün hazırkı paraqrafda bu məsələyə geniş yer verilmir.

Bimi ədəbiyyatlarda qeyri-tarif metodları dedikdə dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının malların idxal və ixracı, xarici ticarətin həcmi və əmtəə strukturu, malların qiyməti və rəqabətə davamlılığına təsir edən və xaricdən gətirilən mallara münasibətdə fərqli rejim müəyyən edən istənilən göstərişləri (tarif tədbirlərindən başqa) başa düşülür.'

Şübhəsiz ki, belə tərifi tam ideal və mübahisəsiz tarif kimi qəbul etmək düzgün olmaz, çünki dünya ölkələrinin təcrübəsində qeyri- tarif tədbirinin leqal anlayışının qanunvericilik səviyyəsində təsbiti mövcud deyildir.

Eyni zamanda xarici ticarət əlaqələrinin dövlət tənziqlənməsinin qeyri-tarif vasitələrinin vahid təsnifatı yoxdur. Bu sahədə yalnız Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (bundan sonra (ÜTT), Beynəlxalq ticarət palatasının, UNCTAD (United Nations Committee of Trade and Development-Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Komitəsi)-in, ABŞ-ın tarif komissiyasının, bu sahədə araşdırmalar aparən mütəxəssislərin fərqli siyahıları mövcuddur. Məsələn, tədqiqatçı alim l'.N.'froşkına ümumiyyətlə bu tədbirləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirir:

- gömrük-tarif tədbirləri (idxal və ixrac tarifləri);

' Дюмулеи И.И. Международная торговля. Тарифное и нетарифное регулирование: Учебник. М.: ВЛБТ, 2009, с. 335

- paratarif və ya kvazitarif tədbirləri-bu tədbirlərin istifadəsi rəsmi olaraq gömrük-tarif tənziqlənməsi ilə əlaqədar deyildir, lakin faktiki olaraq xarici ticarət fəaliyyətinə oxşar formada təsir göstərir (ƏDV, aksiz, gömrük yığımaları və digər vergi təbiətli olmayan gömrük ödəmələri;

- valyuta tənziqlənməsi (valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi qaydası, valyuta məhdudiyətləri, xarici ticarət fəaliyyəti üzərində valyuta nəzarəti və s.);

- antidempinq və kompensasiya məsulları;

- ayrı-ayrı mallara münasibətdə dövlət inhisarçılığı;

- idxal olunan malların təhlükəsizlik və keyfiyyət standartlarına cavab verməsini yoxlamağa kömək edən texniki vasitələrin qurulması;

- konkret dövr ərzində gətirilən malların miqdarı və ya onların məcmu dəyərini müəyyən edən kvotalaşdırma;

- idxal-ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə icazə verən lisenziyaların verilməsi və s.ʹ

ÜNTAD-ın (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı) sənədlərində də xarici ticarət əlaqələrinin həyata keçirilməsinin dövlət tənziqlənməsi tədbirləri iki qrupa- tarif tədbirləri və qeyri-tarif tədbirlərinə bölünür.^ QATT-m sənədlərinə əsasən, qeyri-tarif məhdudiyətləri dedikdə «beynəlxalq ticarət əlaqələrinin sərbəst axınına maneçilik törədən və tarif olmayan istənilən hərəkət» nəzərdə tutulur. Qeyri-tarif tədbirlərinin özünün də ÜTT-ın sənədlərində yeddi növü fərqləndirilir:

ʹ Трошкина Т.Н. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 18-19

^ Международные экономические отношения: Учебник / ред. Б.М.Смитиенко. М.: ИНФРА-М, 2009, с. 122

^ Международные экономические отношения: Учебник / ред. Б.М.Смитиенко. М.3 ИНФРА-М, 2009, с. 121

ƏSMOR ƏLİYKVA

- Paratarif metodları;
- Qiymət üzərində nəzarət vasitələri;
- Maliyyə vasitələri;
- Kəmiyyət üzərində nəzarət vasitələri;
- Avtomatik lisenziyalaşdırma vasitələri;
- İnhisarçılıq vasitələri;
- 'texniki vasitələr.'

Qeyri-tarif metodları bəzi müəlliflərə görə yalnız inzibati metodları əhatə edir. -? - Lakin digər qrup müəlliflərin (məsələn, B.M. Smitienko və s.) fikrinə, tarif metodu olmayan istənilən iqtisadi metodlar, bundan başqa xarici ticarət əlaqələrini tənzimləməyə kömək edən texniki və inzibati metodlar qeyri-tarif metodları hesab olunur. ^ Həmin müəlliflərin mövqeyinə əsasən, qeyri-tarif metodu hesab olunan iqtisadi metodlar dedikdə aşağıdakılar başa düşülür:

- Gömrük dəyərində nəzarət;
- Valyuta nəzarəti;
- Maliyyə vasitələri (subsidiya, sanksiya ilə əlaqədar olan);
- Xüsusi növ rüsumların (antidempinq, kompensasiya xüsusi və s.) tətbiq olunduğu müdafiə vasitələri;
- Digər gömrük ödəmələri (ƏDV, aksiz və s.).

İnzibati tədbirlərə isə aşağıdakılar daxildir:

- Açıq və gizli formada qoyulan qadağalar (embarqo);
- Lisenziyalaşdırma (avtomatik və qeyri-avtomatik);
- Kvotalaşdırma;
- İxrac üzərində nəzarət.

‘ Зеикии И.В. Право Всемирной торговой организации: Учебное пособие. М.: Международное организации, 2003, с. 42

■’ Трошкина Т.И. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007

^ Международные экономические отношения: Учебник / Под ред. Б.М.Смитенко. М.: ИПФРЛ-М, 2009, с. 124

Qeyri-tarif metodlarının təsnifatı, müqayisəsi, sayı barədə məsələlər QATT-ın 1973-75-ci illərdəki danışıqlarının əsas mövzusu olmuşdur. Lakin bununla belə, ÜFF çərçivəsində də bu tədbirlərin vahid təsnifatı mövud deyildir. Bu bölgünün əvəzində isə yüzlərlə qeyri-tarif tədbirlərini birləşdirən təsnifat sxemi mövcuddur. Ü1" F ilə yanaşı yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bir neçə başqa beynəlxalq təşkilatların da (Beynəlxalq Ticarət Palatasının, YUNKTAD (United Nations Committee of Trade and Development-Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Komitəsi)-in, ABŞ-ın tarif komissiyasının və s.) qeyri-tarif tədbirlərinin təsnifatı ilə əlaqədar sənədləri mövcuddur.

Qeyri-tarif metodları anlayışı özündə böyük bir qrup maliyyə, kredit və inzibati tədbirləri birləşdirir.

Dünya təcrübəsində tətbiq olunan qeyri-tarif metodlarını obyektindən asılı olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Məhz xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi üçün vasitə olan qeyri-tarif tədbirləri. Buraya qadağalar, kvotalaşdırma, lisenziyalaşdırma, ixracdan könüllü imtina və s. aiddir.

2. Xarici mallara diskriminasiya və yaxud da həddən artıq sərt münasibət nəticəsində tətbiq olunan tədbirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, bu qrup tədbirlər bəzən gözlənilmədən, bəzən isə məhz bilərəkdən xarici ticarət əlaqələrinin inkişafına xələl gətirməklə nəticələnir).

3. Texniki tədbirlər.

4. Ticarət siyasətinə aid olmayan, lakin dövlətin xarici ticarət fəaliyyəti prosesində istifadə olunan sair tədbirlər. Buraya səhiyyə, maliyyə, inzibati və digər tədbirlər daxildir.

Birinci qrupa aid olan qeyri-tarif tədbirlərinin tətbiq olunması qanunvericilik əsasında həyata keçirilir. Bu tədbirlər bir qayda olaraq, mərkəzi hakimiyyət orqanları tərəfindən tətbiq olunur. Digər qrup tədbirlərə gəldikdə isə qeyd edək ki, dünya ölkələrinin əksəriyyəti

bu tədbirlərin xarici ticarət əlaqələrinə mhdudlaşdırıcı təsirini minimuma endirmək üçün texniki, ekoloji, sənaye siyasəti, norma və qaydaları sahəsində tədbirlərin tətbiq olunması haqqında, bu sahədə milli qanunvericiliklərin qarşılıqlı şəkildə tanınması haqqında çoxtərəfli razılaşmalar bağlamaqda maraqlıdırlar.

Onu da qeyd etmək ki, müasir dövrdə beynəlxalq təcrübədə qeyri-tarif tədbirlərinin 600-dək növü mövcuddur. Həmin tədbirlər ÜTT tərəfindən 7, Ümumdünya Bankı tərəfindən 8, YIJKTAD tərəfindən 9 qrupda qruplaşdırılmışdır.

hikrimizcə, nisbətən daha dolğun və əhatəli bölgü YIJKTAD tərəfindən aparılan bölgüdür. Adı çəkilən təşkilatın rəhbərliyi altında ticarət nəzarət tədbirlərinin kodlaşdırılması sistemi (Coding System of Trade Control Measures) yaradılmışdır. Bu sistem özündə 100-ə yaxın qeyri-tarif metodlarını birləşdirir və mövcud olan sxemlər içərisində ən mükəmməl hesab edilir. Qeyd etmək ki, təşkilatın katibliyi vaxtaşırı olaraq bu sxemdə dəyişikliklər edir. Həmin sxem istər ölkələrə münasibətdə, isüərsə də ayrı-ayrı mallara münasibətdə xarici ticarət əlaqələri barədə analitik fəaliyyətlə məşğul olmaq imkanı verir.

YIJKTAD-ın vaxtaşırı dəyişən sənədləri belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, son 15 ildə qeyri-tarif metodlarının tətbiqi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Belə ki, son dövrlərdə xarici ticarət əlaqələrinin tarif metodları vasitəsilə tənzimlənməsi öz yerini qeyri-tarif metodlarına verməkdədir. Əksər inkişaf etməkdə olan dövlətlər idxal-ixrac rüsumlarının əvəzinə texniki maneələrin və digər qeyri-tarif metodlarının daha səmərəli olduğu qənaətinədəirlər. Belə ki, YIJKTAD-ın 2005-ci ildə dərc olunan 1994-2004-cü illər arasında dünya iqtisadiyyatında qeyri-tarif metodlarının tendensiyasını əks

etdirən cədvəlinə görə gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı tətbiq olunan texniki maneələr 1994-cü ildə 31,9% təşkil edirdisə, 2004-cü ildə isə bu 58,5 % olmuşdur.'

Gömmk fəaliyyətinin tənzimlənməsində iqtisadi və inzibati tədbirlərin qarşılıqlı əlaqəsinə gəlincə göstənmək lazımdır ki, iqtisadi vasitələr qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün tətbiq olunan bazar iqtisadiyyatı üsullarını özündə birləşdirən bir mexanizm hesab olunur. İqtisadi vasitələr dedikdə qeyri-iqtisadi tədbirlərə- qadağalara, məhdudiyətlərə, embarqoya və s. əsaslanan metodlar başa düşülür. Beləliklə, iqtisadi metodların tətbiqində əsas meyar bazar münasibətləridir və bu metodlar qiymət mexanizmi vasitəsilə rəqabət məsələrinə təsir edə bilər.

Dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin müasir mərhələsində subyektlər ticarət əlaqələrini tənzimləmək üçün artıq inzibati metodlardan get-gedə daha az istifadə etməyə çalışırlar. Daxili bazanı qorumaq və stimullaşdırmaq üçün isə xarici ticarət əlaqələrində iqtisadi metodlardan-ixraca qoyulan gömrük rüsumlarının dərəcələrinin artırılması metodundan geniş istifadə olunur. İnzibati metodlara iqtisadi vasitələrin köməyi ilə qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq qeyri-mümkün olduqda mürciət olunur. Bəzi dövlətlərdə isə bu metodlar olduqca müstəsna hallarda-yalnız dövlətin milli təhlükəsizliyinə təhlükə yarandıqda tətbiq olunur.

Şübhəsiz ki, bu filad bımənəh olaraq bütün dövlətlər haqqında söyləmək olmaz. ÜTT-nın çoxsaylı sənədlərində inzibati metodlardan mümkün qədər az istifadə olunması tövsiyə olunmasına baxmayaraq, bəzi dövlətlər hələ də xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində həmin metodlardan geniş istifadə edirlər.

' Дюмулен И.И. Международная торговля. Тарифное и нетарифное регулирование: Учебник. М.: ВЛВТ, 2009, с. 339

Ümumiyyətlə, xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində iqtisadi və inzibati tədbirlərin qarşılıqlı təhlili aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

1. İqtisadi tədbirlərin tətbiqi sərt qanunvericilik və beynəlxalq- hüquqi tənzimləməni nəzərdə tutursa, inzibati tədbirlərin tətbiqi nisbətən daha sadə qaydada aparılır. Belə ki, əksər hallarda bu vasitələr icra hakimiyyəti orqanının qəbul etdiyi qanun qüvvəli aktlar əsasında tətbiq edilir. İnzibati tədbirlər çox vaxt müvəqqəti xarakter daşdığı üçün onun tətbiqi üçün beynəlxalq ticarət razılaşması və s. də tələb olunmur.

2. İqtisadi vasitələrin tətbiqi heç də həmişə qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmağa kömək edə bilmir, bu metodların səmərəliliyi tələb və təklif, qiymətlərin dinamikası, valyuta kurslarının dəyişməsi kimi bazar qanunlarından asılı olur.

3. İqtisadi tədbirlərin qeyri- bərabər maliyyə resurslarına malik kiçik və ya iri şirkətlərə təsiri eyni deyildir ki, bu da ədalətsizliyə gətirib çıxarır. İnzibati tədbirlərin tətbiqində bu problem nisbətən tarazlanır.

4. İnzibati tədbirlər idxal və ixracın məhdudlaşdırılmasını, xarici siyasət tədbirlərinin realizə olunmasını nisbətən daha operativ edir.

ilər bir halda ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində hansı vasitələrə üstünlük verilməsi hər bir dövlətin özünün suveren hüququ kimi çıxış edir. Həmin tədbirlərin hansının daha effektiv olmasına gəlincə, bu barədə nə təcrübədə, nə də nəzəriyyəçilər arasında vahid fikir formalaşmamışdır. Doğmudur, əksər dövlətlər öz xarici siyasətlərində iqtisadi tədbirlərin inzibati vasitələr üzərində prioriteti prinsipini rəhbər tuturlar, lakin bu, sonuncudan tamamilə imtina edilməsi kimi başa düşülməməlidir.

Qeyn-tarif tədbirlərindən ən geniş yayılanı və fikrimizcə, ən əhəmiyyətli paratarif və ya kvazitarif tədbirləridir.

Paratarif tədbirləri dedikdə idxal-ixrac rüsumlarından başqa mallar ölkəyə gətirilərkən alman ödəmələr başa düşülür. Bunların içərisində ƏDV və aksizlər şübhəsiz mühüm yer tutur.

Məm ƏDV və aksiz, həm də digər paratarif tədbirləri ilə yanaşı olaraq, milli istehsalçıların maraqlarının qorunması və ölkə daxilində istehsal olunan malların rəqabətə davamlılığının stimullaşdırılması məqsədilə tarif tədbirləri də paralel olaraq tətbiq olunur. Həmin ödəmələr idxal olunan malların qiymətlərinə təsir edir və ölkə daxilində istehsal olunan eyni adlı malların istehsalçılarının maraqlarının müdafiəsinə yönəlir.

Paratarif vasitələri müxtəlif ölkələrdə spesifik formalarda özünü biruzə verir. Məsələn, Avstriyada ixracın inkişafı fonduna yığımlar, Danimarkada ətraf mühitin mühafizəsi üçün yığımlar, İtaliyada plastik konteynerlərdə malların ölkə ərazisinə idxalı zamanı alınan yığımlar, İsveçdə bitkilərin mühafizəsi üzrə vergilər, Finlandiyada tullantılarla mübarizə ilə bağlı yığımlar mövcuddur.'

Müəlliflərin fikrincə, paratarif metodları gömrük rüsumları kimi xarici ticarət əlaqələrinə birbaşa deyil, dolayı yolla təsir etsə də, bu təsir bir qayda olaraq hiss edilən və əhəmiyyətli olur. ^

Qiymət üzərində nəzarəti isə antidempinq və kompensasiya tədbirləri kimi xarakterizə etmək olar. Antidempinq tədbirləri - ölkə ərazisinə idxal olunan malların qiymətlərinin süni şəkildə aşağı salınması ilə aparılan mübarizə tədbirləridir. Kompensasiya tədbirləri isə, xarici hökumətlər tərəfindən milli ixracatçı-şirkətlərə ayrılan ixrac subsidiyaları ilə mübarizə üçün tətbiq olunur.

' **Международные экономические отношения:** Учебник / Под ред. Б.М.Смитиенко. М.: ИНФРА-М, 2009, с. 124

^ Дюмулен И.И. **Международная торговля. Тарифное и нетарифное регулирование:** Учебник. М.: ВАВТ, 2009, с. 330-340; Трошкина Т.Н. **Таможенные платежи:** Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 20-21

Holo XIX əsrin ikinci yarısında dünya bazarları uğnında mübarizədə qalib gəlmək məqsədilə bəzi ölkələr tərəfindən yol verilən müəyyən malları öz maya dəyərindən aşağı qiymətə satmaq cəhdi çoxaldı. Bu qaydada mal satışını dempinq kimi qiymətləndirirdilər. İngilis dilində dempinq (damping) sözü «zibilləmək», «tullantıları tökmək» kimi göstərilir və bu termin mal bazarım, rəqibləri aradan çıxarmaq üçün aşağı qiymətə iri mal partiyalarını satışa çıxaran sahibkarların fəaliyyətini adlandırmaq üçün istifadə olunmağa başlandı. Dempinqlə mübarizədə daxili bazarı qorumaq məqsədilə dövlətlər tərəfindən tətbiq olunmağa başlanılan gömrük rüsumlarına isə antidempinq rüsumları deyilməyə başlandı.'

Dünya praktikasında uzun müddət dempinqin vahid definisiyası mövcud olmamışdır. Bu da şübhəsiz ki, xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində çətinliklər yaranmasına gətirib çıxarırdı.

Antidempinq Məcəlləsi adlanan QATI-ın VI maddəsi beynəlxalq səviyyədə dövlətlər tərəfindən antidempinq və kompensasiya rüsumlarının tətbiq edilməsini tənzimləyən ilk sənəddir. Hazırda onun qüvvədə olan mətni isə 1994-cü ildə əlavə və dəyişikliklər edilmiş variantıdır.

Beynəlxalq səviyyədə antidempinq məsələlərinə baxılmasına ilk dəfə keçən əsrin 20-ei illərinin ikinci yarısında Millətlər Liqasının rəhbərliyi ilə, 30-cu illərin əvvəllərində isə Ümumdünya İqtisadi Konfransında müzakirə edilir.

1947-ci ildə QATT-m növbəti raundu çərçivəsində keçirilən danışıqlar zamanı ABŞ nümayəndələrinin təklifi ilə dempinq üzrə xüsusi müddəalar QATI-m sənədinə əlavə olundu. Lakin bu müddəalar çox səthi və bəsit olduğu üçün tamamlanmağa və təkmilləşdirilməyə ehtiyacı var idi. 1967-ci ildə QATI-ın «Kennedi danışıqları»

' Əliyev A.Ə. Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı. Bakı: Çapaşloğlu,

çorçivQsindo antidcmpinq mosolobrini tonzimbyon müddoalara yenidon baxıldı. 1979-cu ildo yeni anlaşıma imzalandı və Anlidem- pinq Məcəlləsinin mətnində növbəti dəyişikliklər edildi. Bu zaman məcəllənin müddəaları Avropa İqtisadi Birliyinin iştirakçılarının mənafeləri üçün yenidən nəzərdən keçirildi. Aparımış danışıqlar nəticəsində Antidcmpinq Məcəlləsi qəbul edildi və 1980-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə mindi. Qeyd edək ki, bu mərhələdə digər bir qeyri-tarif tədbiri, kompensasiya rüsumlarının tətbiqini tənzimləyən Subsidiya və kompensasiya üzrə rüsumlar Məcəlləsi də qəbul edildi.' Lakin bu da Antidcmpinq Məcəlləsinin mətnində son dəyişiklik deyildi.

1994-cü il 15 apreldə QATT-ın VI maddəsinin sayca üçüncü və indiyədək qüvvədə olan şərhı (1994-cü il Antidcmpinq Məcəlləsi) imzalandı. Sənəd rəsmi olaraq, «QAIT-ın VI maddəsinin şərhı haqqında 1994-cü il Sazişi» adlanır. Məcəllənin birinci maddəsində deyilir: «Antidcmpinq tədbiri yalnız QAIT-ın VI maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda və hazırkı məcəllənin müddəalarına uyğun olaraq başlanılan və aparılan təhqiqatlar nəticəsində tətbiq edilir».

3 fəsil və 18 maddədən ibarət olan Antidcmpinq Məcəlləsi 1967- ci il və 1979-cu il mətnlərindən fərqli olaraq burada dempinqin tərifi, antidcmpinq təhqiqatlarının açılması və keçirilməsi prosedurları, antidcmpinq tədbirlərinin tətbiqi və qüvvədə olma müddətlərinə aid daha mükəmməl qaydalar nəzərdə tutulur. Lakin tədqiqatçılar bu variantı da ideal qəbul etmirlər. Belə hesab olunur ki, ziyanla bağlı məsələlər məcəllənin mətnində kifayət qədər yaxşı əks olunmamışdır.^

' Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq: Dərslük / Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2008, s. 132

- Əliyev A.Ə. Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı. Bakı: Çarşıoğlu, 2003, s. 208-211

1994-cü il Antidempinq Məcəlləsi dempinq faktının olmaotlarını və antidempinq rüsumlarını tətbiq olunması üçün hüquqi əsasları dəqiqləşdirdi. Məcəllə müəyyən etdi ki, antidempinq rüsumlarının tətbiq olunması hər dəfə fərdi şəkildə və dempinq qiyməti ilə normal qiymət arasındakı fərqə uyğun həyata keçirilməlidir. Antidempinq rüsumlarının tətbiqi kortəbii şəkildə həyata keçirilə bilməz, bür qayda olaraq dempinq faktı fərdi şəkildə araşdırılaraq müəyyən olunmalıdır və əgər bu faktın mövcudluğu, onun həqiqətən də həmin ölkənin eyni adlı sənayesinə maddi ziyan vurduğu və ya ziyan vura biləcəyi riski sübut olunursa, yalnız bundan sonra antidempinq rüsumunun tətbiq olunması haqqında qərar çıxarıla bilər.

Bütün bunlarla yanaşı, təcrübədə antidempinq rüsumlarının tətbiqində çətinliklərə də rast gəlmir. Məsələn, beynəlxalq təcrübədə çox tez-tez rast gəlinən hallardan biri odur ki, dempinqə dair şübhələr tədqiqatın sonrakı mərhələlərində çox vaxt inkar olunur. Lakin tədqiqatın özü və dempinq faktının mövcud olması barədə araşdırma və dempinq iddiası idxal-ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsini əhəmiyyətli dərəcədə ləngidir və tərəflərin planlaşdırdıqları maliyyə nəticələrinin əldə edilməsini şübhə altına alır.

Antidempinq rüsumlarının tətbiqi 1995-ci ildən proteksionizm (terminin izahı sonrakı fəsillərdə ətraflı veriləcəkdir) siyasətinin gizli və yaxud «maskalanmış» üsulu kimi istifadə olunmağa başlandı. Buna iqtisad elmində yeni və ya neoproteksionizm də deyilir. Göstərmək lazımdır ki, son illər antidempinq rüsumlarının tətbiqi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Maliyyə vasitələri dedikdə bir qayda olaraq xarici ticarət mübadiləsi zamanı valyuta əməliyyatlarının qanunvericiliklə müəyyən olunmuş xüsusi qaydalarının tətbiqi başa düşülür.

Kəmiyyət üzərində nəzarət və ya kvotalaşdırma dedikdə dövlətlər tərəfindən konkret malların idxalına və ixracına münasibətdə kə

miyyət möhdüdiyyotlorinin qoyulması başa düşülür. Bu üsul beynolxalq praktikada çox geniş yayılmış todbirlordon biridir vo demək olar ki, əksər dünya dövlətləri tərəfindən tətbiq olunur. Mütəxəssislər hesab edir ki, QA'n'-1994 (sonrakı paraqraflarda adı çəkilən sənəd barədə ətrafi məlumat veriləcəkdir) sənədinin mətni xarici ticarət əlaqələri zamanı kvotalaşdırma məsələlərində bir qədər ziddiyyətli mövqe tutur və bu günədək kəmiyyət məhdüdiyyətlərinin tənziplənməsinin beynəlxalq hüquqi əsası mövcud deyil.' QAll- 1994-ün sənədinə əsasən bir tərəfdən qeyd olunur ki, Ü4T-yə üzv olan dövlətlər kəmiyyət məhdüdiyyətlərini tətbiq etməkdən imtina etməlidirlər, lakin bəmin sənədin başqa müddəalarına əsasən isə ölkənin tədiyyə balansını qommaq məqsədilə dövlətlər tərəfindən kəmiyyət məhdüdiyyətlərinin tətbiqi məqsədəuyğun hesab edilir, daha sonra müəyyən qrup dövlətlərə münasibətdə «ayrı-seçkiliyin qadağan olunması» prinsipindən istisnaya yol verilə bilər, yaxud da bu və ya digər malın idxalına və ya ixracına tamamilə qadağa qoyula bilər. Bütün bunlar göstərilən sənədin müddəaları arasında ziddiyyətin olmasını deməyə əsas verir.

Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin tənziplənməsində kvotalaşdırma- nm geniş tətbiq olunması məhz ötən əsrin 70-ci illərinə təsadüf edir. Məmin illərdə dünyanın iqtisadi cəhətdən ən inkişaf etmiş dövlətləri müxtəlif çeşidli malların ölkə ərazisinə idxalına kvota tətbiq etdi. Bu siyahıya ən mühüm ərzaq malları, yüngül sənaye malları, qara metallurgiya, avtomaşınlar, uzun müddətli istifadə üçün nəzərdə tutulan istehlak malları daxil idi. Son illər inkişaf etmiş dövlətlər tərəfindən xarici ticarət əlaqələrində həmin bu qeyri-tarif tədbirindən istifadə kifayət qədər azalmışdır. Artıq bu tədbir fəvqəladə və ya müdafiə məqsədli tədbir hesab olunur. Müasir dövrdə kvota tətbiq edilən

' Дюмулен И.И. Международная торговля. Тарифное и нетарифное регулирование: Учебник. М.: ВЛБТ, 2009, с. 330-340

mallara osasən geyim və digər toxuculuq sənayesi malları, kənd təsərrüfatı malları aiddir.

Beynəlxalq təcilibədə kvotalaşdırmanın aşağıdakı formaları mövcuddur:

- Qlobal kvotalaşdırma;
- Fərdi kvota;
- Mövsümi kvota;

Qlobal kvotalaşdırma dedikdə idxal olunan bütün dövlətlərə və mallara eyni qaydada tətbiq olunan kəmiyyət məhdudlaşdırması başa düşülür. Fərdi kvota idxalın həcmnin konta'et dövlətlərə və ya konkret mallara münasibətdə müəyyən edilməsidir. Mövsümi kvota isə kənd təsərrüfatı mallarına münasibətdə ilin müəyyən dövrlərində tətbiq olunur.

Kəmiyyət üzərində nəzarət kvotalarını tarif kvotalarından fərqləndirmək lazımdır, 'tarif kvotaları müxtəlif malların ölkə ərazisinə müəyyən rüsumlardan güzəştli, ya da tam azadolma şərti ilə idxalını müəyyən edir.

Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi zamanı istifadə olunan növbəti qeyri-tarif metodu lisenziyalaşdırma vasitələridir. Lisenziyalaşdırma tədbiri müxtəlif fonnalan olan və beynəlxalq ticarətdə sıx surətdə tətbiq olunan qeyri-tarif metodlarından biridir. Molumdur ki, bəzi malların ölkə ərazisinə idxal edilməsi və ölkədən ixrac edilməsinə icazə verilməsi lisenziyalaşdırma vasitəsilə həyata keçirilir.

XX əsrin 70-ci illərində ümumilikdə tətbiq edilən qeyri-tarif metodlarının təqribən yarısı təbii olaraq lisenziyalaşdırmanın payına düşürdü. Belə ki, lisenziyalaşdırma xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi zamanı dövlətə çox böyük səlahiyyətlər verirdi. Statistik göstəricilərə əsasən, müasir dövrdə lisenziyalaşdırma tədbiri daha çox sənaye mallarına münasibətdə 82% tətbiq edilir, kənd

təsorrüfatı mallarına münasiboldo bu nisbət bütün lisenziyalaşdırma faktlarının 18%-ni təşkil edir.' Yenə həmin statistik göstəricilərə istinadən göstərmək lazımdır ki, son illər kimyəvi məhsullara və nəqliyyat vasitələrinə münasibətdə lisenziyalaşdırma tədbirlərinin payı artmışdır, lakin ümumilikdə sənaye mallarına münasibətdə bu rəqəm azalmışdır.

Lisenziya latın sözü («lisentia») olub, «hüquq», «icazə» mənasını verir. Hüquq ensiklopedik lüğətində lisenziyalaşdırma lisenziyanın verilməsi, lisenziyaların olduğunu təsdiq edən sənədlərin yenidən rəsmiləşdirilməsi, lisenziyaların və fəaliyyətin dayandırılması və ya onların ləğv edilməsi ilə əlaqədar həyata keçirilən tədbirlər kimi göstərilir.-

Lakin bu tədqiqatın predmeti baxımından lisenziyalaşdırmaya aşağıdakı kimi anlayış vennək olar: «Lisenziyalaşdırma dedikdə malların ölkəyə gətirilməsi və ölkədən çıxarılmasının dövlət orqanları tərəfindən xüsusi qaydada verilən lisenziya (xüsusi icazə sənədi) vasitəsilə həyata keçirilməsi başa düşülür».

Lisenziyalaşdırma beynəlxalq praktikada müvəqqəti tədbir kimi nəzərdən keçirilir. Bu metod idxalın həcmnin arzuolunmaz səviyyəsinin qarşısının alınması hallarında tətbiq olunur. Bütövlükdə lisenziyalaşdırmanın üç formasını fərqləndirmək olar:

- Fərdi lisenziya;
- Baş lisenziya;
- Avtomatik lisenziya.

Fərdi lisenziya konkret növ malla əlaqədar ticarət əməliyyatının həyata keçirilməsinə icazə verən birdəfəlik razılıq sənədidir. Bəzən bir icazə xarici ticarət fəaliyyətində malların Əmtəə Nomenklla-

' Дюмулен И.И. Международная торговля. 'Тарифное и нетарифное регулирование: Учебник. М.: ВЛВТ, 2009, с. 335-337 - Quliyev J.İ. Hüquq ensiklopediyası. Bakı: Qanun, 2007, s. 107

turasında (bu barodo sonrakı paraqraflarda daha otrallı məlumat veriləcəkdir) eyni mal qrupunda olan bir neçə malın gətirilməsi üçün də verilə bilər), bu sənəddə malın adı, onun miqdarı, dəyəri, malın mənsə ölkəsi və s. göstərilməlidir. Fərdi lisenziya adlı sənəd olmaqla müəyyən müddətə verilir.' Ümumiyyətlə, fərdi lisenziyalaşdırma rejimi əksər inkişaf etmiş dövlətlərdə geniş tətbiq olunan və ixraca qoyulan ən ağır proteksionist tədbirlərdən biri hesab olunur. Bu tədbir müəyyən malların ayrı-ayrı dövlətlərdən ixracına ciddi formada məhdudiyət qoyulmasına, bəzi dövlətlərə və mallara münasibətdə ayrı-seçkiliyin yaranmasına gətirib çıxarır.

Bəzi dövlətlərdə fərdi lisenziyaların xüsusi forması hesab olunan açıq fərdi lisenziyalar mövcuddur. Onun əsas fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, açıq fərdi lisenziyalar lisenziya sahibinə sənəddə göstərilmiş malın gətirilməsində məhdudiyət qoymur. Açıq fərdi lisenziyalar çox nadir hallarda tətbiq edilir.

Xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsi, dövlətlər tərəfindən bu münasibətlərə əngəl ola biləcək daxili qaydaların yumşaldılması meyilləri fərdi lisenziyalaşdırmanın qeyri-aktual olmasına gətirib çıxardı. Lisenziyalaşdırmanın dövlətlərarası təsərrüfat fəaliyyətinin qarşısında duran ən başlıca əngəllərdən biri olması dövlətlərin bu qeyri-tarif tədbirinə yenidən baxmasını şərtləndirdi. Nəticədə son illərdə lisenziyalaşdırma zamanı fərdi lisenziyanın öz yerini baş və avtomatik lisenziyaya verməsi müşahidə olunur. Baş lisenziya fərdi lisenziyaya nisbətən daha yumşaq qeyri-tarif metodu olmaqla yanaşı, həm də avtomatik lisenziyaya keçid metodu kimi qiymətləndirilir.

Baş lisenziya-hüquqi şəxsə müəyyən malların həcm və dəyər məhdudiyəti olmadan idxal olunmasına razılıq verən daimi sənəddir, h'ərdi lisenziyadan fərqli olaraq baş lisenziya daimi verilir

' Халсвинская Е.Д. Мировая экономика и международные экономические отношения: Учебник. М.: Магистр, 2009, с. 155-157

vo lisenziya alana lisenziyada göstərilən malların gətirilməsi zamanı miqdar vo doyor məhdudluğu tətbiq edilmir.

Baş lisenziya iki formada mövcud ola bilər. Birincisi, lisenziya alan şəxsə gətirilən ölkələrə münasibətdə heç bir məhdudluğu qoyulmaya bilər, bu zaman bu lisenziya qlobal və ya açıq lisenziya adlanır. İkincisi, lisenziya verərkən müəyyən dövlətlərdən malın gətirilməsinə və ya həmin ölkəyə mal aparılmasına qadağa qoyula bilər.

Dünya praktikasında belə bir hal mövcuddur ki, baş lisenziyada icazə verilən deyil, yalnız qadağa qoyulan malların adı çəkilir, bununla da müəyyən olunur ki, siyahıda adı göstərilən mallardan başqa bütün malların gətirilməsinə və aparılmasına icazə verilir. Baş lisenziyalar malların siyahısı ilə birlikdə vaxtaşırı olaraq rəsmi nəşrlərdə dərc olunurlar.

Lisenziyaların daha müasir forması avtomatik lisenziyalardır. Avtomatik lisenziyalaşdırma ixrac lisenziyalarının verilməsi zamanı şəxsləri əlavə süründürməçilikdən azad edir və ticarət əlaqələrinin inkişafına kömək edir. İdsenziya almaq üçün müraciət edən şəxs avtomatik olaraq həmin icazəni əldə etmiş olur. ÜFT-nin ixracın lisenziyalaşdırılması barədə sazişinə əsasən avtomatik lisenziya-laşdırma zamanı lisenziya bütün müraciət edənlərə istisnasız olaraq verilməlidir və heç bir halda ixracı məhdudlaşdıran vasitə kimi istifadə olunmamalıdır.

Avtomatik lisenziyalaşdırmanın geniş vüsət alması ötən əsrin 50-ci illərinə təsadüf edir. Əlbəttə, lisenziyalaşdırmanın bu forma ilə həyata keçirilməsinin xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə müsbət təsiri birmənalı olaraq hamı tərəfindən qəbul edilir, lakin bəzi mütəxəssislərin fikrincə, heç də demək deyildir ki, ümumilikdə lisenziyalaşdırma sistemi bir proteksionist metod kimi xarici ticarət

olaqəbrindo öz təsirini itimişdir.' Belə ki, hətta avtomatik lisenziyalaşdırma zamanı dövlət müəyyən ölkələrə və müəyyən mallara münasibətdə xüsusi qaydalar tətbiq edə bilər. Beynəlxalq Ticarət Palatasının ekspertləri hesab edirlər ki, «hətta lisenziyalaşdırma avtomatik və ya həddən artıq sərbəst qaydalarla həyata keçirildiyi təqdirdə belə, ilkin nəzarət ticarət əlaqələrini ləngidir, ixracı əngəlləyir və yerli mallarla rəqabətdə şərtləri ağırlaşdıran əlavə xərclərin yaranmasına gətirib çıxarır».^ Amerika tarif komissiyası isə hesab edir ki, avtomatik lisenziyalaşdırma rejimi də öz-özlüyündə çox ciddi qeyri-tarif maneəsidir və bəzi ölkələrə və bəzi mallara münasibətdə ayrı-seçkilik xarakteri daşıyır.^

Növbəti qeyri-tarif metodu kimi inhisar tədbirlərini göstərmək olar. Müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı dövlətlər konkrət mallara münasibətdə inhisarçı münasibətdə olmuşlar. Çox vaxt bu cür məhdudiyətlər və inhisarçılıq onunla əsaslandırılırdı ki, dövlətin bu malların dövriyyəsi üzərində nəzarəti ictimai mənəviyyət, səhiyyə və əxlaq düşüncəsi baxımından zəruridir. Belə malların siyahısına bir qayda olaraq spirtli içkilər, tütün məhsulları, dərman preparatları və s. aid edilir. Lakin etiraf etmək lazımdır ki, heç də hər zaman dövlət inhisar tədbirlərini ictimai maraqları qorumaq üçün həyata keçirmir və təbiidir ki, inhisarçılıq nisbətən gizli şəkil alır. Bu zaman dövlət alıcı və ya satıcı qismində konkret dövlət müəssisəsini inhisarçı kimi dəstəkləyir. Qeyd olunan qeyri-tarif tədbirinin beynəlxalq praktikada kifayət qədər geniş istifadə olunması onunla nəticələndi

' Трошкина Т.И. Таможенные платежи; Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007

- Трошкина Т.Н. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007

^ Халевинская Е.Д. Мировая экономика и международные экономические отношения: Учебник. М.: Магистр, 2009, с. 156

ƏSMƏR ƏUYP:VA

ki, QATT-1994 sənədində XVII maddə məhz buna həsr olunmuşdur. Sənəd bu cür fəaliyyətlə məşğul olmağı qadağan etmir, lakin bu müəssisələrin beynəlxalq ticarət qanunlarına, dəyər və keyfiyyət məsələlərində bazar qanunlarına uyğun hərəkət etmələrini tələb edir.

İxrac üzərində nəzarət qeyri-tarif tədbiri kimi XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq geniş tətbiq olunur. Bu tədbirə ixracın «könüllü» məhdudlaşdırılması da deyilir. Tədbirin mahiyyəti və kvotalaş- dırmadan fərqi ondadır ki, dövlətlərin qarşılıqlı razılaşması əsasında hər iki tərəf öz üzərinə müəyyən öhdəliklər götürür, idxalçı ölkə kvotanın həcmi müəyyən edir, ixracatçı ölkə isə həmin ölkəyə müəyyən olunmuş həcmdən artıq mal idxal etməyəcəyini öhdəsinə götürür. Son dövrlərdə bu cür sazişlərin sayı daha çox artmaqdadır. Artıq bu qeyri-tarif metodu qeyri-rəsmi də olsa xarici ticarətin tənzimlənməsi zamanı istifadə olunan ən birinci vasitələrdən biridir. Belə sazişlər ötən əsrin 70-ei illərində ən çox Yaponiya və digər sənaye ölkələrindən idxal olunan mallara, ilk növbədə isə teks- til və qara metalların kirayəsinə qarşı Avropa birliyi və ABŞ-la bu dövlətlər arasında bağlanırdı. Müasir dövrdə isə AB, ABŞ, İsveç, Kanada, Avstriya, Noi'veç öz ölkəsinə daxilolmalara münasibətdə bu metoddan geniş istifadə edir.' QATT-m Katibliyinin 1981-ei il sənədlərində bu barədə belə göstərilir: son illərdə xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində açıq proteksionist tədbirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması müşahidə olunur, bu, ilk baxışdan müsbət hal kimi qiymətləndirilə bilər, lakin təəssüf hissi ilə qeyd olunmalıdır ki, bu zaman əksər hallarda açıq ayırı-seçkilik xarakteri daşıyan tədbirlərin artımı tendensiyası ilə üzləşdir.

Bu barədə QATI'-ın keçmiş baş direktoru IJ.Uaytm fikirləri də maraqlıdır: bəzi dövlətlə - QAT'-ın iştirakçıları «məsum donu

' Халвинская Е.Д. Мировая экономика и международные экономические отношения: Учебник. М.; Магистр, 2009, с. 157

geyinorok» daxili istehsalçılarla rəqabət aparən ixracatçı ölkələrin üzərinə ağır məhdudlaşdırıcı qoyurlar. Bu üsul- ixracın könüllü məhdudlaşdırılması adlandırılmaqla illər əvvəl ABŞ hökuməti tərəfindən ixtira olunmuşdur və getdikcə dünya iqtisadiyyatında daha böyük yer tutur. Bu, yalnız QATT-ın ixracda deyil, eləcə də idxalda bütün məhdudlaşdırıcı qadağan edilən ikinci maddəsini pozur, həm də öz məzmununa görə açıq ayrılıq-seçkilik və diskriminasiya deməkdir.'

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu sazişlər əksər hallarda ya 'məcburi qaydada bağlanılır, çünki bu zaman ya idxalçı dövlətin siyasi cəhətdən daha güclü olması başlıca rol oynayır, yaxud da idxalçı dövlətin daha sərt proteksionist vasitələrdən istifadə edəcəyi barədə hədələri qarşılığında bağlanılır.

Texniki vasitələr idxal olunan malların ölkədaxili təhlükəsizlik və keyfiyyət standartlarına uyğun olub-olmadığını yoxlamaq məqsədilə istifadə edilir. Müəyyən malların idxalı zamanı isə bu vasitələr zəruri hesab olunur. Əslində öz-özlüyündə bu maneələr neytral xarakterə malikdir, lakin bəzən onlar elə formulə oluna bilər ki, ya müəyyən malların keçirilməsinə münasibətdə, yaxud da müəyyən dövlətlərdən gətirilən mallara münasibətdə maneə yarada bilər.

Texniki vasitələri (maneələri) tətbiq olunma məqsədinə görə qruplaşdırmaq olar.

- ətrafmühitiçirkləndirən malların və materialların (kimyəvi mallar, zəhərli mallar, daş kömür və tərkibində yüksək dərəcədə kükürd olan neft) keçirilməsinə qoyulan qadağa və yaxud məhdudlaşdırıcı;

- sənaye avadanlıqlarına, nəqliyyat vasitələrinə və digər məhsullara, yəni atmosfer havasını çirkləndirən mallara münasibətdə tətbiq olunan məhdudlaşdırıcı və qadağalar;

' Дюмулен И.И. Международная торговля. Тарифное и нетарифное регулирование: Учебник. М.: ВАИУГ, 2009, с. 383

- keçirilən malların keyfiyyətinə münasibətdə tətbiq olunan məhdudsiyyətlər. Buraya ilk növbədə, uşaq malları, qida məhsulları, tibbi preparatlar, məişət elektrotexnikası aiddir. Bəzi ölkələrin milli qanunvericiliyi bununla əlaqədar idxal olunan mallarının istifadəsi, malın istehlakı zamanı yarana biləcək bütün risklər barədə istehlakçının məlumatlandırmasını qəti şəkildə tələb edən qanunlar qəbul etmişdir.

Texniki vasitələrin tətbiq olunması ÜTT çərçivəsində imzalanan «Ticarətdə texniki maneələr haqqında» razılaşma ilə tənzimlənir. Sənəd hər bir dövlətə məcburi texniki standartlar tələb etmək hüququ verir. Nəzərə almaq lazımdır ki, göstərilən razılaşma hər bir dövlətə bu cür standartları öz istədiyi formada müəyyən etmək azadlığı verir, yəni bu qaydaların vahid forması müəyyən olunmamışdır.

Texniki maneələr də öz növbəsində son illər əhəmiyyətli dərəcədə artan qeyri-tarif metodlarından biri kimi çıxış edir. Texniki maneələr, iqtisadi və texniki məsələlərin həlli üçün tətbiq edilir ki, bu baxımdan, o, qeyri-tarif metodu kimi qəbul edilə bilməz, lakin əksər vaxtlarda texniki tədbirlər praktikada dövlətlər tərəfindən məhz xarici ticarət əlaqələrini tənzimləmək məqsədilə tətbiq edilir. Bu halda həmin tədbirlər gizli proteksionist vasitələri olmaqla, milli istehsalçıların maraqlarını qorumaq məqsədilə idxalı məhdudlaşdırmaq məqsədi güdür. Şübhəsiz ki, bu cür yanaşma ÜTT tərəfindən qadağan olunsa da, dövlətlər bu günədək texniki maneələri daha çox tətbiq edirlər.

Texniki vasitələrin əslində gizli şəkildə qeyri-tarif metodu olmasını sübut edən bir fakta diqqət yetirmək məqsədmüvafiq olardı: Yaponiyada mövcud olan xarici minik avtomobillərinə münasibətdə tətbiq edilən standartlar, ilk baxışdan sırf texniki tədbir kimi gös-

' Дюмулси И.И. Международная торговля. Тарифное и нетарифное регулирование: Учебник. М.: ВЛВ'1', 2009, с. 434

torilso do, oksor müolliflorin vo todqiqatçılann fikrinçə, bu vasitələr xaricdən gətirilən minik avtomobillərinin idxalı qarşısında duran ən əsas maneədir.'

Əlbəttə, bununla texniki əngəllərin həqiqətən də müsbət tərəflərinin və məqsədlərinin üzərindən xətt çəkmək olmaz. Belə ki, həqiqətən də bəzən bu tədbirlər, yuxarıda qeyd edilən obyektlərin mühafizəsinə yönəlir. Texniki tədbirlərin nə vaxt və hansı məqsədlərlə tətbiq edilməsinə gəlinçə və hansı hallarda bu tədbirlərin həqiqətən də yuxarıda göstərilən obyektlərin mühafizəsi vasitəsi kimi, hansı hallarda isə proteksionist siyasətin aləti kimi çıxış etməsinə gəlinçə, onu qeyd etmək lazımdır ki, bu, istər tədqiqatçıların, istərsə də xarici ticarət əlaqələrinin iştirakçılarının heç də hər zaman birmənalı şəkildə müəyyən edə bilmədiyi suallardan biridir.

'Texniki vasitələrin geniş vüsət alması və müstəqil qeyri-tarif metodu kimi istifadə olunması ötən əsrin 70-ei illərinin sonuna və 80- ci illərə təsadüf edir.

Milli istehsalçıların mənafeələrinin qorunması çərçivəsində dövlət idxalı məhdudlaşdıran tədbirlərlə paralel ixracı stimullaşdıran tədbirlər də həyata keçirir. Fikrimizcə, bu tədbirlərdən ən əhəmiyyətli kimi ixrac subsidiyalarının, yəni dövlət tərəfindən mal ixrac edən sahibkara maliyyə yardımı göstərilməsi çıxış edir. Bu cür maliyyə yardımları hesabına ixrac edən hüquqi və fiziki şəxslər istehsal etdikləri malları xarici bazarlarda ölkə bazarlarındakı nisbətdə daha ucuz qiymətə sata bilirlər.

İfikrimizcə, ixrac subsidiyalarının iki forması fərqləndirilə bilər:

- birbaşa subsidiya - istehsalçıya dotasiyaların verilməsi;
- dolaylı subsidiya - güzəştli vergi qomanın tətbiq olunması, kreditləşmə, sığortalamaq vasitəsilə.

' Грошкіна Т.П. Гаможніы платєжи: Учбно-прашнческос пособне. М.: Городец, 2007

Qeyd edək ki, tarif metodu xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin əsas aləti hesab olunsa da, mütəxəssislərin fikrincə, son illərdə onun əhəmiyyəti xeyli azalmışdır. QATT çərçivəsində aparılan çoxtərəfli danışıqlar nəticəsində tarif maneələrinin azaldılmasına nail olunmuşdur. Belə ki, inkişaf etmiş sənaye ölkələrində 1940-cı illərdə 40-50 faiz olan idxal gömmə tarifi birdən-birə 4-5 faizə qədər endirildi, QATT-ın Uruqvay raundu çərçivəsində aparılan danışıqlar nəticəsində isə bir daha 3%-ə endirildi. Lakin bu, dövlətin beynəlxalq ticarət əlaqələrinə təsirinin azalması demək deyildi, çünki dövlət tarif dərəcələrini aşağı salmaqla yanaşı, qeyri-tarif məhdudiyyətlərini də əhəmiyyətli dərəcədə artırdı.

Hazırda beynəlxalq təcrübədə qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin 50 növünün olması göstərilir.¹ Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-tarif metodlarından daha çox istifadə edən dövlətlər iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş sənaye dövlətləridir. XXI əsrin əvvəllərində AB, ABŞ və Yaponiyada idxal olunan malların 14-15%-i əsasən qeyri-tarif məhdudiyyətləri - idxal kvotası, antidempinq və ixracın könüllü məhdudlaşdırılması üsulları ilə üzlaşdı. Gömrük məsələlərindən fərqli olaraq, qeyri-tarif məhdudiyyətləri səlahiyyətli orqanlara daha çox sərbəstlik verir və beynəlxalq ticarət əlaqələrində qeyri-müəyyənliyə səbəb olur. Bununla əlaqədar olaraq, ÜTT-nin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri, kəmiyyət məhdudiyyətlərini tədricən aradan qaldırmaq və ümumiyyətlə, qeyri-tarif maneələrinin tarif vasitələri ilə əvəz olunmasına nail olmaqdır.

Beləliklə, gömrük-tarif tənzimlənməsinin iki metodu-tarif və qeyri-tarif metodları mövcuddur. Tarif metodu iqtisadi xarakterli, qeyri-tarif metodları isə inzibati xarakterli tədbirləri özündə əks etdirir. Filcimizcə, respublikamızda gömrük-tarif tənzimlənməsində

¹ Халевинская Е.Д. Мировая экономика и международные экономические отношения: Учебник. М.: Магистр, 2009, с. 150-160

qeyri-tarif metodları möhdudlaşdırılmalı, tarif metodları is dünya ölkələrinin təcrübəsi nəzərə alınmaqla daha geniş şəkildə tətbiq edilməlidir.

1.3. Gömrük tarifinin anlayışı, əhəmiyyəti və növləri

Məlumdur ki, hər bir hüquqi anlayışın dəqiq və düzgün müəyyən edilməsi çox əhəmiyyətlidir. Anlayışın düzgün müəyyən edilməsi qanunun mənasını, onun təsir sahəsini dəqiq aydınlaşdırmağa imkan verir. Bu isə öz növbəsində qanunun səmərəliliyinə təsir göstərir. Hər hansı bir hüquqi təsisatı anlayış, ya da tərif verməzdən öncə, ümumiyyətlə, fəlsəfə və İctisadiyyat elmləri nöqtəyi-nəzərindən «anlayış», «tərif» və «anlayışın tərif» kimi kateqoriyaları dəqiqləşdirmək lazımdır.

Fəlsəfə elmində anlayış dedikdə, obyektlərin ümumi və fərqləndirici istiqamətlərini göstərmək yolu ilə onları müəyyən predmet sahəsindən ayıran və vahid sinifdə birləşdirən fikir başa düşülür.'

Termin isə xüsusi olaraq elmi mənada işlədilən söz və ya söz birləşməsidir.^^

Anlayışın tərifini anlayışın məzmununun və ya tərifinin mənasının açılması üzrə məntiqi əməliyyatdır. İstənilən digər elm sahəsində olduğu kimi hüquqşünaslıqda da anlayışın üzərində məntiqi əməliyyat kimi tərifin vəzifəsi öyrənilən predmetin onu digər ictimai kateqoriyalar sırasından ayıran əsas, mühüm əlamətlərini göstərmək yolu ilə bu anlayışların məzmununu açmaqdan ibarətdir.

' Словарь философских терминов / Науч. ред. В.Г.Кузнецова. М.: ИИ-ИФРА-М, 2004, с. 430

- Müüq tenninləri lüğoti. Bakı; Azərb. SSR ilmlor Akademiyası nəşriyyatı, 1961, s. 212

Qeyd etdik ki, xarici ticarət əlaqələrinin həyata keçirilməsinin dövlət tənzimlənməsi tədbirləri içərisində ən əhəmiyyətli isə tarif tədbirləridir. Dövlətin gömrük fəaliyyətində tarif tədbirləri gömrük ödəmələrinin və onların tarif dərəcələrinin müəyyən edilməsidir. Gömrük tarifi isə ölkə sərhədindən keçən mallara tətbiq olunan və həmin ölkənin Əmtəə Nomenklaturasına əsasən sistemləşdirilən gömrük ödəmələrinin ölçü və dərəcələri kimi xarakterizə oluna bilər.

Artıq qeyd edildiyi kimi, xarici ticarət əlaqələrinin həyata keçirilməsinin dövlət tənzimlənməsi tədbirləri içərisində ən mühüm yeri tarif tədbirləri tutur. Dövlətin gömrük fəaliyyətində əsas məsələləri tarif tədbirləri, gömrük ödəmələrinin və onların tarif dərəcələrinin müəyyən edilməsi təşkil edir. Gömrük tarifi hüquqi anlayışını verməzdən öncə bu anlayışın etimoloji mənasını vennək məqsədmüvafiq olardı. Hüquq terminləri lüğətində tarif sözü ərəb sözü «tarif» olduğu və «göstərmə», «müəyyən etmə» mənalarını ifadə etdiyi göstərilir. Hüquq ensiklopedik lüğətində isə «tarif» fransız sözü kimi göstərilir və ona idarələrə, müəssisələrə, təşkilatlara və vətəndaşlara müxtəlif istehsal və qeyri-istehsal xidmətlərinə görə verilən ödəmə məzənnəsi sistemi anlayışı verilir.'

Ümumiyyətlə, tarif dedikdə dövlət hakimiyyət orqanı tərəfindən tətbiq edilən və hər hansı bir xidmətin (sığorta, nəqliyyat və s.) əvəzində ödənilən ödəmələrin həcmi müəyyən edən dərəcələrin sistemləşdirilmiş məcmusu başa düşülür. «Tarif» sözü Avropa qitəsinin cənubunda Cəbbəlütariq körfəzinin ən dar yerində yerləşən kiçik ispan əyalətinin şəhəri olan Tarif şəhərinin adı ilə bağlıdır. Şəhər ispan sahilinə ilk dəfə ayaq basan ərəb dənizçisi Tarif-ibn-Malikin şərafinə belə adlandırılmışdır. Körfəzin hər iki sahilində hökmranlıq etdikləri dövrlərdə ərəblər Tarif şəhərində körfəz vasitəsilə daşman bütün gəmilərdən yüklərin xarakterindən və həcmindən ası-

' Quliyev A.I. Müqəddəs ensiklopediyası. Bakı; Qanun, 2007, s. 978

İl olaraq tərtib olunmuş codvol əsasında vergi və yığımlar toplayırdılar. Zaman keçdikcə başqa yerlərdə də həm gömrük, həm də digər ödəmələrin şərtlərinin əks olunduğu cədvəllər «tarif» adlanmağa başlandı. Bununla da, tarif sözü ümumişlək sözə çevrildi.¹ Müasir anlamda gömrük tarifi dedikdə gömrük rüsum dərəcələri ilə konkret əmtənin Əmtəə Nomenklaturasında yeri arasında olan qarşılıqlı əlaqə başa düşülür.

Qeyd edək ki, milli gömrük qanunvericiliyində gömrük tarifinə leqal anlayış verilmişdir. «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsinə əsasən, gömrük tarifi- Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallara tətbiq edilən və Xarici İqtisadi Fəaliyyətdə Əmtəələrin Nomenklaturasına uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük rüsumu dərəcələrinin məcmusudur."

Beynəlxalq-hüquqi aktların və milli gömüdidik qanunvericiliyinin təhlili əsasında gömrük tarifinə aşağıdakı kimi anlayış verinək olar: «Gömrük tarifi dedikdə, ölkə sərhədindən keçən mallara tətbiq olunan və həmin ölkənin Əmtəə Nomenklaturasına əsasən sistemləşdirilən gömrük ödəmələrinin dərəcələri və həddi başa düşülür».

Gömülik tarifi - ölkədə istehsal olunan malların dünya bazarı ilə qarşılıqlı əlaqəsinin dövlət tənzimlənməsi və gömrük siyasətində mühüm bir alət kimi çıxış edir. Gömrük fəaliyyətinin mühüm elementi kimi gömrük tarifi xarici iqtisadi münasibətlərin subyektlərinin ödəməli olduğu gömrük ödənişlərinin həcmi müəyyənləşdirmək imkanı verir. Gömrük tarifinin əsasını xarici iqtisadi fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturası təşkil edir ki, bu sənəd Gömrük Məcəlləsi

¹ Трошкина Т.Н. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 66-67

- «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu/Azərbaycan Respublikası qanunlar Külliyyahı (1993-1995) 11 kitab. Bakı: Qanun, 1997, s. 484

İlə birlikdə istifadə olunur. Adı çəkilən sənədin mahiyyəti ondadır ki, sərhəddən keçən hər bir mal adına uyğun olaraq kodlaşdırılır və bu koda uyğun yeri müəyyənləşir, bu koddan və malın yerləşdiyi yerdən asılı olaraq da gömrük rüsumunun həcmi və dərəcəsi müəyyənləşir. Bu sıralama özlüyündə beynəlxalq sənədlərdən və ölkənin yürütdüyü gömrük-tarif siyasətindən asılı olaraq formalaşır. İdxal və ixrac malları üçün ayrıca tarif dərəcələri müəyyən olunur. Gömrük tarifində hər əmtəə üçün aşağıdakı elementlər əks olunur;

- əmtəənin kodu;
- malın adı;
- əlavə ölçü vahidləri;
- gömrük liisum dərəcəsi.

Ümumiyyətlə, gömrük tarifi özündə aşağıdakı tələbləri cəmləşdirir:

- gömrük rüsumlarının dərəcələri və növləri;
- mövsümi və xüsusi rüsumların tətbiqi qaydası;
- malın mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsi prinsipləri;
- malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi sistemi, metodu və onların tətbiqi qaydası;
- tarif güzəştləri və tarif preferensiyaları.

Müqayisə üçün qeyd edək ki, Avropa Birliyinin Vahid Gömrük Tarifində beş element aşağıdakı müvafiq sütunlarla verilmişdir:

- birinci sütunda malın kodu;
- ikinci sütunda mal haqqında məlumat;
- üçüncü və dördüncü sütunda muxtar və konvension gömrük rüsumlarının dərəcələri;
- beşinci sütunda ölçü vahidləri əks olunur.

Lakin dünya ölkələri içərisində fərqli tarif sənədləri olanlar da vardır. Belə fərqli tarif sənədlərindən biri Yaponiyanın Gömrük Tarif sənədidir. Burada tarif elementləri aşağıdakı kimi yerləşmişdir:

- birinci sütunda birtorofli qaydada doyişdirib bibn rüsumların ümumi (baza) dorocobri;
- ikinci sütunda ÜTT tobbi ilo tntbiq edibn (konvension) rüsum dorocobri;
- üçüncü sütunda preferensial tarif dərəcələri;
- dördüncü sütunda «Tarif tədbirləri haqqında» qanun əsasında tətbiq olunan müvəqqəti rüsum dərəcələri.*

Qeyd edək ki, gömrük tariflərində əmtəələrin qruplaşdırılması tək-cə texniki deyil, həm də siyasi-iqtisadi xarakter daşıyır. Gömrük tarifinin iqtisadi səmərəliliyi məhz bu təsnifatdan asılıdır. Belə ki, hansısa növ malı ayırnaqla, dövlət bu malın idxalını ləngidə və yaxud əksinə artırma bilər.

Artıq uzun müddətdir ki, müxtəlif dövlətlərdə gömrük məqsədləri üçün malların təsnifləşdirilməsi milli qanunvericilik əsasında həyata keçirilirdi. Hər bir dövlət öz mülahizəsinə əsasən istədiyi kimi tarif dərəcələri və malların siyahısını tərtib edirdi. Belə tarif siyahılarında malların adları bir qayda olaraq əlifba sırası ilə sadalanırdı. Sonralar malların mənşəyi prinsipinə görə (heyvan mənşəli mallar, minerallar) emal səviyyəsinə görə (xammal, yarımfabri- katlar, hazır məhsul) və ya hər iki prinsipi qarşılıqlı şəkildə tətbiq etməklə təsnifləşdirilməyə başladılar. Belə fərqli yanaşma malların ölkəyə gətirilməsi və ölkədən çıxarılması prosesində əmələ gələn real xərclərin hesablanması və müqayisə olunması məsələsini çətinləşdirirdi. Belə pərakəndəlik malların sənədləşdirilməsi zamanı xarici sənədlərdən istifadə olunmasına yol verilməsi səbəbindən gömrük rəsmiləşdirilməsi prosedurunun çətinləşməsinə gətirib çıxarırdı. Buna görə də, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı ilə malların gömrük-tarif siyahılarında təsnifləşdirilməsi prinsiplərinin unifikasiya- siyasi zərurəti meydana çıxdı.

1927-ci ilin mayında Millolbr Comiyyolinin rohbordliyi ilo hoyala keçirilon Ümumdünya İqtisadi Konfransında ilk dolb olaraq gömrük tariflori üçün ümumi qaydalar ideyası irolı sürüldü. Bunun ardınca ekspert komitosi gömrük nomenklaturasının layihəsini hazırladı. Layihənin ilkin variantı 1931-ci ildə hazırlanmağa başlansa da yalnız 1937-ci ildə başa çatmışdır. Cenevrə nomenklaturası kimi tanınan bu sənəd bir neçə dövlətlər tərəfindən vahid gömrük sənədi kimi təsdiq olunsa da, gömrük nomenklaturalarının standartlaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilmədi. Lakin bununla belə, həmin sənəd 1948-50-ci illərdə BMT-nin Statistika Komitəsinin hazırladığı «Beynəlxalq standart ticarət təsnifatı» üçün baza rolunu oynadı.'

XX əsrin 40-cı illərində gömrük tariflərinin standartlaşması istiqamətində məsələ yenidən gündəmə gəldi. 15 dekabr 1950-ci ildə Gömrük sahəsində Əməkdaşlıq Şurası çərçivəsində (indiki Ümumdünya Gömrük Təşkilatı) Brüssel Əmtəə Nomenklaturası («Gömrük dəyəri haqqında» Brüssel Konvensiyası) işlənib hazırlandı və həmin konvensiya 1959-cu ilin sentyabr ayında qüvvəyə mindi. Ötən əsrin 70-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq Gömrük sahəsində Əməkdaşlıq Şurası malların yeni nomenklaturasını hazırlamağa başladı. Bu konvensiyaya 70-dən çox dövlət qoşulsa da ABŞ və Kanada Konvensiyanı imzalamadığına görə gömrük dəyərinin hesablanması qaydalarının unifikasiyası problemi həll olunmamış qaldı. Bu fəaliyyət 1973-cü ildə yaradılmış gömrük tariflərinin lharmonizasiyası sistemi Komitəsinin tədqiqat qrupuna tapşırıldı. QATf-in rəhbərliyi altında çoxtərəfli danışıqların Tokio raundu 1979-eu ildə qəbul olunmuş sənədlə nəticələndi.^ 1983-cü ildə həmin təşkilatın

' Дюмулен И.И. Международная торговля. Тарифное и нетарифное регулирование: Учебник. М.: ВЛИТ, 2009, с. 207

^ Трошкина Г.М. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Тордси, 2007, с. 35-37

rəhbərliyi ilə Əmtəələrin izahı və kodlaşdırılması sisteminin Harmonizasiyası konvensiyasının iki dildə - ingilis və fransız dilində hazırlanmış nüsxələri qəbul edildi. 1987-ci ilin sonunadək bu konvensiyam 53 dövlət və AİB təşkilatı ratifikasiya etdi ki, bu da sənədin ondan sonrakı ildən rəsmi olaraq qüvvəyə minməsinə əsas verdi. Beləliklə, Əmtəələrin izahı və kodlaşdırılması sisteminin hannoni- zasiyası konvensiyası, başqa sözlə. Gömrük Dəyəri Məcəlləsi 1 yanvar 1988-ci ildə qüvvəyə mindi. Bununla da həmin sənəd bu sahədə beynəlxalq-hüquqi standartlar statusunu aldı.

Konvensiyanın müəllifləri malların qruplaşmasında iki prinsipi əsas götürürlər:

- birincisi, mal müstəqil fərqləndirici əlamətə malik olmalıdır;
- ikincisi, siyahıya əlavə edilən mal minimum bir neçə ölkə üçün maraqlı kəsb etməlidir (bu məqsədlə ayrı-ayrı ölkələrin beynəlxalq və milli xarici ticarət fəaliyyətinin statistik rəqəmlərindən istifadə olunur).'

15 aprel 1994-cü ildə Mərakeşdə çoxtərəfli danışıqların Umqıvay raundunun yekunu kimi yeni bir akt qəbul olundu ki, bu da 1979-cu il razılaşmasından heç nə ilə fərqlənmirdi.

3 noyabr 1991-ci ildə Moskvada keçirilən konfransda MDB üzvü olan dövlətlərinin hökumətləri arasında 15 aprel 1994-cü il «Azad ticarət zonası» sazişi və 9 dekabr 1994-cü il «MDB üzv dövlətlərin xarici ticarət fəaliyyətinin gömınk statistikasının vahid metodologiyası haqqında» sazişə əsasən qəbul olunan «MDB üzv dövlətlərinin xarici ticarət fəaliyyətində vahid Əmtəə nomenklaturası haqqında» Müqavilə imzalandı. Bununla da MDB dövlətləri həmin dövrdən başlayaraq Əmtəə nomenklaturalarını bu sənədə uyğun olaraq tərtib etməyə başladılar.

MDB dövləllərinin xarici iqtisadi fəaliyyətdə Əmtəə nomenklaturası heç bir olavo və dəyişiklik olmadan yuxarıda göstərilən konvensiyada oxşar olunan göstəricilərlə vasitəsilə həyata keçirilir. Bu zaman ilk 6 göstəricidən istifadə olunur. İlk bir malın kodlaşdırılması 9 rəqəmli olub, malın beynəlxalq sənəddə əks olunan əlamətlərinin izahını özündə əks etdirir. 7 və 8-ci rəqəmlər Avropa Şurasının kombinə olunmuş nomenklaturasına uyğun olaraq verilir. Sonuncu 9-cu rəqəm isə MDB dövlətlərinin maraqlarının izahıdır.

«Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 20 iyun 1995-ci il tarixli Qanununun 2-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin Əmtəə Nomenklaturası malların beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş təsnifat sistemində uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur.¹ Həmin maddədə göstəriləndiyi kimi, yuxarıda göstərilən konvensiyaları rəhbər tutaraq və onlara uyğun olaraq gömrük tarillərinin əks olunduğu Əmtəə Nomenklaturası Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən hazırlanır. Bu siyahıda malların adı, sıralanması, gömrük tarillərinin dərəcələri, gömrük güzəştləri beynəlxalq konvensiyaya uyğun olaraq tərtib olunur. Malların kodlaşdırılmasına gəldikdə isə burada hər bir mal 10 rəqəmli olmaqla kodlaşdırılır. İlk doqquz rəqəm yuxarıda göstərilən qaydaya uyğun müəyyən olunduğu halda, yalnız sonuncu rəqəm dövlətin özünün müəyyən etdiyi fərqlənmə nömrəsidir.

Gömrük tariflərinin inkişafı iki istiqamətdə həyata keçirilməyə başladı. Bir tərəfdən, rüsum tətbiq edilən malların sayı artır, digər tərəfdən isə eyni adlı mala münasibətdə gətiriləndiyi ölkələrdən asılı olaraq fərqli məhsul dərəcələri tətbiq edilməyə başlandı. Bunun nəticəsində dövlətlərin gömrük tarifləri mürəkkəbləşdi və artıq bir-

¹ «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu/Azərbaycan Respublikası qanunlar Külliyyəti (1993-1995) II kitab. Bakı: Qanun, 1997

ƏSMƏR ƏLİYEVƏ

sütunlu sado tarif sonodbri öz yerini çoxsütunlu mürokkəb tariflərə verməyə başladı. Belə ki, malın mənşə ölkəsinə fərq qoymayan sadə gömrük tarifləri xarici ticarət əlaqələrini ləngitməklə yanaşı, dövlətə bu münasibətlərə öz iqtisadi maraqlarını təmin etmək məqsədilə təsir etmək imkanlarını məhdudlaşdırırdı.

Beləliklə də, gömrük tariflərinin iki forması - sadə və mürəkkəb gömrük tarifi formaları meydana çıxdı. Qeyd edək ki, bəzən ədəbiyyatlarda sadə və mürəkkəb gömrük tariflərini müvafiq olaraq birsütunlu və ya çoxsütunlu gömrük tarifi kimi göstərirlər.' Sadə və ya birsütunlu gömrük tariflərində malın mənşə ölkəsindən asılı olmayaraq vahid tarif dərəcələri tətbiq edilir. Bu yanaşma dövlətlərə müxtəlif ölkələrdən gələn əmtəə axınını tənzimləməyə imkan vermir. Birsütunlu gömmk tarifi iqtisadi cəhətdən az inkişaf etmiş dövlətlərdə daha çox istifadə olunur. Mürəkkəb gömrük tarifi hər mala münasibətdə malın mənşə ölkəsindən və s. amillərdən asılı olaraq iki və ya daha çox gömrük rüsumu nəzərdə tutur. Adətən maksimal və ya əsas adlanan daha yüksək dərəcə muxtar gömmk dərəcəsi hesab olunaraq, aralarında ticarət müqaviləsi və ya başqa beynəlxalq saziş olmayan ölkələrə münasibətdə tətbiq edilir. Nisbətən daha aşağı faiz dərəcəsi minimal dərəcə adlanır və bir qayda olaraq konven- sion gömrük dərəcəsi olur və ticarət müqavilələrinə əsasən və daha əlverişli rejim hüququna malik olan dövlətlərə münasibətdə tətbiq edilir. Adətən minimal gömrük dərəcələri ilə yüksək dərəcələr arasındakı fərq kifayət qədər nəzərə çarpan olur. Məsələn, Avropa Birliyi ölkələrində minimal dərəcə yuxarı dərəcədən 1,2-2 dəfə çoxdur.

Qeyd edək ki, bəzi dövlətlərin gömrük tarifləri üçüncü tarif dərəcələrini-xüsusilə aşağı və ya güzəştli faiz dərəcələrini də nəzərdə tutur. Bu rüsum dərəcələri adətən müəyyən qrup dövlətlərə

' Руднева Л.О. Международная торговля и мировые товарные рынки. Аналитическое пособие. М.: Восток-Запад, 2009, с. 209-211

münasibətdə tətbiq edilir. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlər tərəfindən bu rüsum dərəcələrinin tətbiq edilməsində məqsəd qapalı iqtisadi zonaların, assosiasiya rejimlərinin və s. yaradılmasıdır. İkinci zaman gömrük dərəcələrinin faizləri ya çox aşağı olur, ya da sifra bərabər olur.

Güzəştli gömrük rüsumları XX əsrin ikinci yarısında geniş tətbiq edilməyə başlamışdır. 1932-ci ildə Böyük Britaniya öz müstəmləkə dövlətlərindən gələn mallara münasibətdə güzəştli gömrük rüsumları tətbiq etməyə başladı. Bu sistem Britaniya ilə həmin dövlətlər arasında, həmçinin o dövlətlərin öz aralarında bağlanan müqavilələr əsasında rəsmiləşdirildi və onun adı ticarət tarixində məşhur Ottava sistemi kimi qaldı.

XX əsrin 60-cı illərində beynəlxalq aləmdə preferensial sazişlərə maraq yenidən artmağa başlamışdı. Buna səbəb inkişaf etməkdə olan dövlətlərin inkişaf etmiş dövlətlərə mal ixrac etməsi zamanı güzəşt olması istəyi ilə əlaqədar müqavilələri olmuşdur. Bu məsələ 1964-cü il YİJKTAD-ın I Konfransında və 1968-ci il II Konfransında müzakirə olunaraq inkişaf etmiş dövlətlərə tövsiyə olundu ki, inkişaf etməkdə olan dövlətlərin xeyrinə, lakin ayrı-seçkilik nəzərdə tutmayan güzəştli gömrük rüsumları qaydaları işləyib hazırlasınlar.

XX əsrin 60-70-ci illərində güzəştli gömrük rejimləri əksər inkişaf etməkdə olan dövlətlərə təqdim olundu. Bu rejimdə gömrük rüsumları adı rüsumlardan 2-2,5 dəfə aşağı olurdu. Məlumdur ki, ÜTT çərçivəsində preferensial sistem hələ də fəaliyyət göstərir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, həmin gömrük dərəcələri birtərəfli qaydada onu tətbiq edən dövlət tərəfindən istənilən zaman dəyişdirilə bilər.

Ötən əsrin 70-ci illərində BMT-nin Baş Assambleyası ən az inkişaf etmiş dövlətlərə münasibətdə 0 dərəcə ilə gömrük rüsumları tətbiq edilməsi barədə qərar qəbul etdi. Belə ki, 1979-cu ildə

«Ümumi icazəverici maddə» adı ilə tanınan sənəd qəbul olundu və bu sənəd inkişaf etməkdə olan ölkələrə münasibətdə diferensiasiya tətbiq edilməsini müəyyən etdi. Həmin sənəd ÜTT üzvlərinə demək olar ki, bütün kənd təsərrüfatı və sənaye mallarına münasibətdə diferensiasiya olunmuş və ya 0 dərəcə ilə gömrük rüsumları tətbiq etmək səlahiyyəti verirdi.'

Ümumiyyətlə, preferensiyaların tətbiq olunmasını hər bir dövlət birtərəni qaydada müəyyən edir. İnkişaf etmiş dövlətlərin hər biri ayrıca olaraq preferensiyamın tətbiq ediləcəyi dövlətlərin və malların siyahısını müəyyən edir. Lakin hər bir halda preferensiyamın tətbiq olunması zamanı iki ümumi şərtə əməl olunmalıdır: birincisi, güzəşt tətbiq ediləcək əmtəə, birbaşa olaraq güzəşt hüququ olan dövlətdən ixrac olunmalıdır, ikincisi, bu mal bilavasitə güzəşt hüququ olan dövlətdə istehsal olunmalı və yaxud əsaslı təmirə məruz qalmalıdır.

Mürəkkəb gömüdidik tarifi - inkişaf etmiş sənaye ölkələri üçün xarakterik olan müasir tarif tipidir. Bu tarif tipi sadə tariflərdən fərqli olaraq, dünya bazarında rəqabətə daha davamlıdır. İnkişaf etmiş dövlətlər müəyyən qrup dövlətlərə yuxarı dərəcələr tətbiq etməklə, onlara təzyiq etdiyi halda, digər dövlətlərə güzəştlər tətbiq etməklə onları öz bazarından asılı vəziyyətə salır. Hər bir halda gömrük tarifinin bu tipi «super dövlət»lərə dünya bazarında öz siyasətini diktə etmək üçün daha yaxşı şərait yaradır.

İqtisadi və hüquq ədəbiyyatlarında gömrük tarifinin aşağıdakı məqşədləri göstərilir:

- Ölkəyə gətirilən malların əmtəə strukturunun rasionallaşdırılması;
- Ölkəyə idxal və ölkədən ixrac olunan malların, valyuta sərvətlərinin rasional balanslaşdırılmasının qorunması;

' /tiOMyjiCH И.И. Международная торговля. Таarifное и нетарифное регулирование: Учебник. М.: ВЛВ'Г, 2009, с. 207

- ölkə iqtisadiyyatının xarici malların haqsız rəqəbatından mühafizəsi;
- Ölkənin dünya iqtisadiyyatına səmərəli şəkildə inteqrasiyası şərtlərinin və şəraitinin təmin olunması;
- Malların istehsal və istehlak strukturunun progressiv dəyişikliyi şərtlərinin yaradılması.'

Hüquq ədəbiyyatında gömrük tarifinin üç tipi fərqləndirilir:

1. İkiqat gömrük tarifi - hər mala görə gömrük rüsumlarının maksimal və minimal dərəcələrindən ibarət tariftir. Bu dərəcələr konla'et dövlətlə iqtisadi-siyasi münasibətlərdən asılı olaraq seçilir.

2. Qadağancedici tarif - daxili bazarı müəyyən mallardan qommaq üçün ən yüksək dərəcədə tətbiq edilən gömrük tarifi.

3. Differensial gömrük tarifi (seçmə tarif) - müəyyən mallara üstünlük verməyə imkan verən və ya hansısa ölkədə istehsal olduğundan onların ölkəyə buraxılmasına mane olan tariftir. Eyni adlı mallara bir neçə gömrük msumu dərəcələri tətbiq olunur. ^

İstənilən dövlətin gömülik tarifi gömrük nəzarəti zamanı gömüik rüsumları tətbiq edilən malların sistemləşdirilmiş siyahısını nəzərdə tutan qanunvericilik aktı kimi başa düşülür. Bu mallar ya mənsəyinə görə (sənaye, bitki, mineral mənsəli), ya da malın işlənmə dərəcəsinə görə (xammal, yarımfabrikat, bəzır məhsul) qruplaşdırılır. Hər bir mala görə tətbiq ediləcək gömüik rüsumunun dərəcəsi müəyyən olunur.

Müasir gömrük tarifi - mürəkkəb ticarət aləti, eyni zamanda siyasi alətdir. Onun hazırlanmasında bir neçə əsas istiqamət vardır. Bunlar gömrük rüsumlarının növləri, tarifi struktur, tarif təsnifatının

' Молчанова О.В., Коган М.В. Таможенное дело: Учебное пособие. Ростов н/Д: Феникс, 2007, с. 88-89

- Mirzoyeva J. Q. Azərbaycan Respublikasının vergi hüququ: Dərslük. Bakı: Di- gesta, 2007, s. 283-285

sislemi, rüsum tətbiq olunması üçün idxal olunan malın gömrük doryorinin vo monşo ölkosinin müəyyon olunması qaydasıdır.

İnkişaf etmiş dövlətlərin gömrük tarifinin təşkil olunması prinsipləri, malların təsnifatı, gömrük rəsmiləşdirməsinin qaydaları, ayrı-ayrı mallara tətbiq edilən gömrük rüsumlarının dərəcələri milli qanunvericilik vasitəsilə müəyyən edilir.

Gömlik tariflərinin strukturu beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan gömrük eskalasiyası prinsipinə əsasən tərtib edilir. Gömlik eskala- siyasət isə, gömrük ödəmələrinin malın işlənməsi səviyyəsindən asılı olaraq artmasını nəzərdə tutur. Müəyyən qrup ölkələrdə, məsələn. Polşa, Macarıstan və s. bu prinsipin xüsusi forması mövcuddur: ya- rımfabrikatlar vo hazır məhsullar arasında eskalasiya, xani məhsul və yarımfabrikatlara münasibətdə dəcəskalasiya prinsipi.

Beləliklə, beynəlxalq hüquqi aktların vo milli gömük qanunvericiliyinin təhlili əsasında gömrük tarifinə aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: «Gömrük tarifi dedikdə, ölkə sərhədindən keçən mallara tətbiq olunan vo həmin ölkənin Omtə Nomenklaturasına əsasən sistemləşdirilən gömrük ödəmələrinin dərəcələri və həddi başa düşülür». Gömrük tarifinin üç əsas tipi mövcuddur: ikiqat gömrük tanfi-hər mala görə gömrük rüsumlarının maksimal və minimal dərəcələrindən ibarət tarifdir. Bu dərəcələr konkret dövlətlə iqtisadi-siyasi münasibətlərdən asılı olaraq seçilir; qadağancedici tarif-daxili bazarı müəyyon mallardan qorumaq üçün ən yüksək dərəcədə tətbiq edilən gömrük tarifi; differensial gömrük tarifi (seçmə tarif)- müəyyən mallara üstünlük verməyə imkan verən və ya hansısa ölkədə istehsal olunduğundan onların ölkəyə buraxılmasına mane olan tarifdir. Eyni adlı mallara bir neçə gömrük rüsumu dərəcələri tətbiq olunur.

II FƏSİL

GÖMRÜK ÖDƏMƏLƏRİNİN MALİYYƏ-HÜQUQİ TƏNZİMİ VƏ DÖVLƏTİN XARİCİ TİCARƏT FƏALİYYƏTİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ ROLU

2.1. Gömrük ödəmələrinin anlayışı, növləri və prinsipləri

Gömrük hüquq nəzəriyyəsində gömrük ödəmələrinin yeri və təsnifatı haqqında məsələ bu günədək mübahisə predmeti olaraq qalır. Gömrük ödəmələri institutunun hansı hüquq sahəsi çərçivəsində öyrənilməsi, yəni gömrük ödəmələrinin tətbiqi, yığılması ilə bağlı münasibətlərin hansı hüquq sahəsi (malıyyə hüququ, vergi hüququ, büdcə hüququ, gömrük hüququ və ya kompleks hüquq institutunun), yaxud hüquq institutunun tərkibinə daxil olması barədə vahid fikir formalaşmamışdır. Bu isə həmin münasibətlərin mürəkkəb xarakterli olması və sahəvi mənsubiyyətinin müəyyən olunmaması ilə əlaqədardır.

Gömrük ödənişlərinin dövlət büdcəsində payı az olduğu üçün onun fiskal əhəmiyyəti dövlət üçün o qədər də çox deyil. Bununla əlaqədar ədəbiyyatlarda müxtəlif yanaşmalar vardır. Belə ki, bəzi müəlliflərin fikrincə, inkişaf etmiş dövlətlərdə gömrük-tarif tənzimlənməsinin fiskal funksiyası müəyyən dərəcədə öz əhəmiyyətini itirmişdir. Dövlət büdcəsində gömrük ödəmələrinin payı 5-8 % təşkil edir və belə ödəmələrin payı QATT çərçivəsində

3İdo edilmiş razdaşmalarla davam edir.' Başqa müəlliflər isə göstərir ki, gömülik-tarif tənziqlənməsində gömrük ödəmələrinin fiskal rolu aktiv görünür. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət hər zaman gömülik ödəmələrinə çox diqqətlə yanaşır. Bunun səbəbi ondadır ki, gömülik ödəmələrinin həcmi və dairəsi dövlətin xarici ticarət siyasətindən, iqtisadi maraqlarından çox asılıdır. Məsələn, dövlət daxili istehsalını artırmaq üçün xaricdən gətirilən müəyyən mallara əlavə rüsumlar və ya yüksək dərəcəli vergilər tətbiq edə bilər. Bu vergi və rüsumlar sonradan malların qiymətlərinin üzərinə qoyulduğu üçün, idxal olunan eyni adlı malların ölkədə istehsal olunan mallara münasibətdə bəhə qiymətə başa gəlməsinə və beləliklə də, sahibkarlar üçün sərfəli olmamasına gətirib çıxarır və dövlət bu yolla həmin malların rəqabətə dözməyib daxili bazarlardan sıxışdırılıb çıxarılmasına nail olur. Bundan başqa, dövlət öz daxili bazarını konkret dövlətdən gələn mallardan qorumaq üçün də əlavə gömrük ödənişləri tətbiq edə bilər. Göründüyü kimi, gömrük ödənişləri dövlətin daxili və xarici ticarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsindən vacib alət rolunu oynayır və dövlət hər zaman bu alətdən çox səmərəli istifadə edir. Gömrük ödəmələrinin dövlət iqtisadiyyatında rolu da məhz bundan ibarətdir.

Dövlətin gömrük ödənişləri vasitəsilə iqtisadiyyatı tənziqlənməsini konkret misallarla göstərə bilərik. «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikasının 15 dekabr 2006-cı il tarixli qanunu ilə aksiz vergisinin vergitutma obyektlərinin siyahısı artırılaraq idxal zamanı mi-

' Удонско С.П. Таможенный тариф п регулироцании внешней торговли: :зарубжный опыт и российский практика. М.: Синтез-Полиграф, 2000, с. 1.34; Валябанов И.Т., Балабанов Р.И. Внешнеэкономические связи: Учебное пособие.]М.: Финансы и статистика, 1998, с. ПО
'■ Свиныхов В.Г. Таможенно-тарифное регулирование внешнеэкономической деятельности: Учебное пособие. М.: Экономистъ, 2004, с. 368

nik avtomobilləri və idman və istirahət üçün nəzərdə tutulmuş yax- talar əlavə olundu. Lakin bu, uzun müddət cəmiyyətdə mübahisə və narazılıq predmeti oldu. Fikrimizcə, məcəlləyə edilmiş bu əlavə vergiqoymanın bütün prinsipləri gözlənilməklə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılmasına yönəldilmiş düzgün və əsaslandırılmış addım kimi qiymətləndirilməlidir. Bunu bir sıra amillərlə əsaslandırma bilərik. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi hər il büdcə kəsiri ilə işləyir. Dünya təcrübəsində büdcə kəsirinin örtülməsinin ən səmərəli iki üsulundan biri vergilərin artırılmasıdır. Vergilərin artırılması da iki yolla həyata keçirilə bilər: a) mövcud vergi dərəcələrinin artırılması; b) yeni vergitutma obyektlərinin müəyyən olunması. Vergi dərəcələrinin artırılması bir qayda olaraq, vergiqoymanın ən əsas prinsiplərindən biri olan ədalətlik prinsipinin pozulmasına gətirib çıxarır. Çünki vergi dərəcələrinin hamı üçün eyni dərəcədə artırılması yüksək gəlirli şəxslər üçün elə də hiss olunmayacaq, bununla birgə əhalinin gəlirləri çox olmayan hissəsi üçün çox ağır vergi yükü əmələ gətirəcək. Məsələn, onsuz da yüksək dərəcələrdə tətbiq edilən və gəlir vergisinin artırılması vergiqoymanın ədalətlik, vergi yükünün bərabərliyi, mütənasiblik və s. prinsiplərinin pozulmasıdır. Bu, əslində büdcə kəsirinin əhalinin orta və aşağı təbəqəli hissəsinin ödəyi vergilər hesabına örtülməsi deməkdir.

«Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikasının 15 dekabr 2006-cı il tarixli qanunu ilə aksizli malların siyahısına əlavə edilən obyektlər elə obyektlərdir ki, onların dövrüyyəsində bir qayda olaraq əhalinin varlı təbəqəsi iştirak edir. Bundan başqa qeyd etmək lazımdır ki, idxalda minik avtomobillərindən və yaxtaldan aksiz vergisi progressiv metodla alınır, yəni avtomobillərin və yax- taların mühəitlərinin həcmi, yəni birbaşa olaraq, qiymətindən asılı olaraq vergilərin dərəcələri artır. Bu isə ona görə ədalətlidir ki,

ucu/, qiymətli maşınların istifadəçilərinin maddi vəziyyəti müxtəlif olsa da, bahalı maşınlar yalnız varlı şəxslər tərəfindən gətirilir. Göstərilən məsələ Adam Smitin nəzəriyyəsində mərkəzi yerlərdən birini tutan vergiqoymada ədalətlik (özü də şaquli ədalətlik) prinsipinin realizəsidir: daha çox gəlir əldə edən dövlətə daha çox vergi venTiolidir.'

Ümumiyyətlə, dünya təcrübəsində belə qəbul olunur ki, ak- siz vergisi mahiyyət etibarilə bahalı və yüksək rentabelli malların üzərinə qoyulur. ABŞ-da aksiz vergisini «günaha qoyulan vergi»,^ bəzi ölkələrdə isə «varlıların ödədiyi vergi» adlandırırlar. Hər bir dövlətdə vergi siyasətindən asılı olaraq, aksizli malların siyahısı müxtəlif olsa da, ümumi eəhət eynidir: aksiz vergisi geniş istehlak malları sayılmayan, əlavə təmtəraq və istirahət üçün nəzərdə tutulan və istehsalçıları üçün yüksək mənfəət nəzərdə tutan mallara (spirtli içkilər, tütün məhsulları, xəz məmulatları, qumar oyunları və s.) qoyulur.

Göstərilən qanunla aksizli malların siyahısına əlavə etməklə dövlət başqa məqsədlər də güdə bilər: yeni yaranmaqda olan daxili maşın istehsalının həvəsləndirilməsi, xariedən ölkəyə kütləvi şəkildə avtomobil gətirilməsinin məhdudlaşdırılması və s. ilər bir halda xidmət etdiyi maraقدan asılı olmayaraq, bunlardan hər biri yuxarıda qeyd edilən fikri bir daha təsdiqləyir ki, dövlət, gömriikdə alaea- ğı ödənişlərin həəmi və istiqamətini müəyyən etməklə daxili bazarını və bütövlükdə dövlət iqtisadiyyatını öz nəzarəti altında saxlayır.

Gömrük ödənişlərinin həəminin və dairəsinin müəyyən edilməsi, yəni gömrük-tarif siyasətinin seçilməsi başqa funksiyalar da daşıya

' Смит Л. Исследование о природе и причинах богатства народов / Перевод с англ. В.С. Афанасьева. М.: Эксмо, 2009, с. 761-762

^ Финансы: Учебник / Под ред. В.В. Ковалева. М.: Проспект, 2006, с. 118-119

bilər. Məsələn, son zamanlar dünya bazarında müşahidə olunan taxıl istehsalı böhranı ilə əlaqədar AR Nazirlər Kabinetinin 31 yanvar 2005-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azal olunan malların siyahısı haqqında» qərarına 30 dekabr 2007-ci il tarixdə edilmiş əlavə və dəyişikliklər nəticəsində taxılın və buğda ununun idxalının ƏDV-dən azad olunması ilə bağlı qərarı buna misal ola bilər.'

Gömrük ödəmələrini idxal və ixrac rüsumları ilə eyniləşdirmək olmaz. Bu rüsumlar gömrük ödəmələrinin yalnız bir növüdür,- AR GM-nin 1.0.17-ci maddəsinə əsasən gömrük ödəmələri dedikdə, məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş hallarda gömrük orqanları tərəfindən alınan gömrük rüsumları, vergilər, dövlət rüsumu, yığımlar, haqlar başa düşülür. AR GM-nin 224.1-ci maddəsinə əsasən bu ödənişlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- gömrük rüsumu;
- əlavə dəyər vergisi;
- aksizlər;
- yol vergisi;
- gömrük yığımları;
- haqq;
- dövlət rüsumu.

AR GM-dən fərqli olaraq, hüquq ədəbiyyatında gömrük ödəmələrinə mal və nəqliyyat vasitələrini keçirən şəxslərdən gömrük orqanı işçilərinin aldığı pul vəsaitləri kimi anlayış verilmiş və faktiki olaraq bu ödənişlərin dairəsi məhdudlaşdırılmışdır.'

Tədqiqatçı alim A.Q.Mirzəyeva isə gömrük ödənişlərinin aşağı-

' Gömrük tarifi. Qanunvericilik toplusu/Tərtib edən A.Əliyev. Bakı: Qanun, 2009, .s. 1018

- Трошкина Т.Н. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 6

Nuriyev C.Q. Gömrük hüququ: Dərslik. Bakı: Təfəkkür NPM, 2002, s. 137

OSMƏR ƏLİYEVƏ

ğıdakı əlamətlərini göstərir: gömrük ödənişləri ümumdövlət ödəmələridir; malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük ərazisindən keçirilməsi ilə əlaqədar və keçirilmə prosesində alınır; xarici iqtisadi fəaliyyətdən daxil olan gəlirdir; bu ödəmələrin alınması gömrük orqanlarının səlahiyyətindədir; gömrük sərhədindən malların keçirilməsi ilə əlaqədar xidmət göstərilməsi üçün dövlət orqanlarına müraciətin zəruriliyi ilə bağlıdır.'

Görkəmli məsləhətçi O.B.Bakayeva isə gömrük ödəmələrinin aşağıdakı əlamətlərini fərqləndirir: məburiliyi; tətbiq olunmanın xüsusi prosedur formasının mövudluğu; fəaliyyət dairəsinin spesifikliyi; xüsusi subyektlər tərəfindən yığılması; büdcəyə köçürülməsi.⁴ Rus tədqiqatçısı A.F. Nozdraçev öz dərslərində «gömrük ödəmələri» anlayışı ilə «gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş ödəmələr» anlayışını fərqləndirməyi təklif edir. Müəllifin fikrinə, sonuncu gömrük ödəmələri ilə yanaşı, gömrük sahəsində nəzərdə tutulan digər ödəmələri-peniya, cərimələri, gömrük ödəmələrinin gecikdirilməsinə görə faizləri və s. də özündə birləşdirir.⁵

Gömrük ödəmələrinin tutulmasının gömrük fəaliyyətinin digər sahələri kimi ümumi şərtləri mövuddur. Gömrük ödəmələrinin tutulmasının ümumi şərtləri müstəqil hüquqi kateqoriya olub, özündə gömrük ödəmələrinin tutulması üçün məqsəduyğun olan zaman, müddət, vasitələri müəyyən edən təşkilati-hüquqi xarakterli qaydaları birləşdirir."

⁴ Mirzoyeva J. Q. Azərbaycan Respublikasının vergi hüququ: Dərslər. Bakı: Dövlət qanunvericilik mərkəzi, 2007, s. 279

⁵ Таможенное право: Учебник / Под ред. О.Ю.Бакаева. М.: Норма, 2009, с. 293 ■
Таможенное право: Учебник / Отв. ред. Л.Ф. Поздрачев. М.: Волтерс Клувер, 2007, с. 433

Таможенное право: Учебник / Под ред. М.М.Расолова, П.Д.Эриашвили. М.:ЮПИТИ-ДАПЛ, 2007, с. 236

Gömrük ödomələrinin lutulmasının ümumi qaydaları ovvolki AR GM-nin 20-ci foslindo oks olunmuşdur.' 01 yanvar 2012-ci ildo qüvvoye minmiş AR yeni GM-do belo bir fosil nozordo tutulmasa da bu qaydaların böyük bir hissosi ayrı-ayrı fosillordo (43-cü, 44- cü, 45-ci fəsillor) öz əksini tapmışdır. Nəzəri baxımdan bu şərtləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar; gömrük ödəmələrinin yığılmasının müddətləri; gömrük ödəmələrini ödəməli olan şəxslər; gömrük ödəmələrinin məbləğinin mümkün həddi; gömrük ödəmələrinin ödənilməsi üçün möhlət verilməsi və vaxtın uzadılması; gömrük ödəmələrinin ödənilməsinin təmin edilməsi; gömrük ödəmələrinin məcburi tutulmasının mümkünlüyü; gömrük ödəmələrinin geri qaytarılması.

Gömrük ödəmələrinin ödəmə müddətləri AR GM-nin 243-eü maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddəyə görə gömrük borcu gömrük bəyannaməsi qəbul edilənə qədər və ya gömrük bəyannaməsinin qəbul edilməsi ilə eyni vaxtda ödənilir. Kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan mallar Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilərkən gömrük ödənişləri gömrük bəyannaməsinin qəbul edilməsi ilə eyni vaxtda ödənilir. Gömrük bəyannaməsinin verilməsi gecikdirildikdə gömrük borcunun ödənmə müddəti gömrük bəyannaməsinin verilməsi üçün müəyyən edilən müddətin keçdiyi gündən hesablanır.

Gömrük borcunun ödənilmə qaydası AR GM-nin 244-cü maddəsində əks olunmuşdur. Həmin maddəyə əsasən gömrük borcu Azərbaycan Respublikasının gömilik orqanına (yalnız bank, poçt və ya plastik kart ilə), beynəlxalq poçt göndərişləri ilə göndərilən mallar üçün işə dövlət rabitə müəssisələrinə ödənilir. Dövlət rabitə müssisələri göstərilən ödənişləri Azərbaycan Respublikasının mü-

' Dövlət maliyyəsi haqqında normativ-hüquqi aktlar toplusu. Bakı: Qanun, 2010, s. 108-111

ƏSMƏR ƏLİYKVA

vafiq icra hakimiyyət orqanı (Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi və Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi) ilə birlikdə Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanının (Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi) müəyyən etdiyi qaydada Azərbaycan Respublikası gömrük orqanının hesabına köçürür.

AR GM-nin 246-cı maddəsinə əsasən gömrük ödənişlərinin ödənilməsi üçün müstəsna hallarda ödəyiciyə möhlət verilə və ya vaxtı uzadıla bilər. Bu, gömrük orqanının qərarı əsasında həyata keçirilir. Gömrük ödənişlərinin ödənilməsi üçün verilən möhlət və uzadılan vaxt gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi gündən etibarən 14 gündən 60 günədək möhlət verilir.

Müqəddəs ədəbiyyatında gömrük ödənişlərinin ödənilməsinə görə möhlətin verilməsinin və ya uzadılmasının aşağıdakı halları göstərilir:

- təbii fəlakət və ya digər qarşısını alınmaz qüvvənin təsiri nəticəsində ödəyiciyə ziyan dəyirdikdə;
- şəxsə dövlət sifarişinin həyata keçirilməsi üçün maliyyə vəsaitinin verilməsi və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilmə gecikdirildikdə;
- hökumətlərarası müqavilələrə əsasən şəxslər tərəfindən sifarişlər həyata keçirildikdə;
- sərhəddən keçirilən mallar tez xarab olan mallar siyahısına aid olduqda.'

AR GM-nin 246.2-ci maddəsinə əsasən möhlət verilməsinə və ya vaxtın uzadılmasına görə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının verdiyi kreditlər üzrə həmin bankın müəyyən etdiyi dərəcələrə uyğun olaraq faizlər alınır və dövlət büdcəsinə kö-

' Таможенное право: Учебник / Под ред. М.М.Рассолова, Н.Д.Эриашвили. М.: ЮНИТИ-ДИНА, 2007, с. 240

çürülür. Gömrük ödənişlərinin ödənilməsinə bəzən gömrük idarəsinin cəhd göstərməməsi bu cür ödənişlərin ödənilməsi üçün möhlət verilmir və ya vaxt uzadılır.

Gömrük ödənişlərinin tutulmasının növbəti şərti kimi gömrük ödənişlərinin ödənilməsinin təmin edilməsi çıxış edir və bu, AR GM-nin 45-ci fəslində əks olunmuşdur. Yeni Gömrük Məcəlləsində əvvəlkindən fərqli olaraq mövcud və ya yarana biləcək gömrük bəzi təminatının məcburi və fakültativ, əhatəli və əlavə (və ya əvəzedici) növləri fərqləndirilir.

AR GM-nin 249-cü maddəsi gömrük ödənişlərinin ödənilmədiyi təqdirdə məcburi tutulma və məsuliyyət tətbiq etmə qaydalarını müəyyən edir. Həmin maddəyə əsasən ödənilməmiş gömrük ödənişləri ödəməmə faktının aşkar edilməsi vaxtından asılı olmayaraq gömrük orqanları tərəfindən tutulur. Gömrük sərhədindən kommərsiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malları keçirən fiziki şəxslərdən ödənilməmiş gömrük ödənişləri qanunvericiliyə əsasən tutulur. Ödənilməmiş gömrük borcları gömrük ödənişlərini ödəmək öhdəliyi yarandığı tarixdən üç il ərzində gömrük orqanları tərəfindən tutulur.

Gömrük ödəmələrinin tədqiq zamanı onların hesablanması zamanı malın gömrük dəyəri institutu böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük dəyəri-gömrük hüququ institutu kimi çıxış edir. Bu institutdan dövlətin xarici ticarət fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı müxtəlif məqsədlər üçün, məsələn, xarici ticarət əqdlərində valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi zamanı, xarici ticarət və gömrük statistikasının hazırlanması zamanı istifadə olunur. Lakin bu institut daha çox gömrük rüsumları və digər gömrük ödəmələrinin hesablanması zamanı əhəmiyyət daşıyır.

Ümumiyyətlə, gömrük dəyəri institutunun təhlilinə, malın gömrük dəyərinin müəyyən olunması üsullarının tədqiq olunmasına hü

ƏSMƏR ƏLİYEVA

quq odobiyyatlarında çox az yer verilir. Bu həmin sahədəki qanunvericiliyin mükəmməl olmaması ilə əlaqəlidir.

Malın gömrük dəyəri- gömrük orqanları üçün gömrük ödəmələrinin hesablanması zamanı baza rolunu oynayan və xarici ticarət əqdində göstərilən dəyərə əsaslanan kəmiyyətdir.

Gömrük məqsədləri üçün gömrük dəyəri institutu aşağıdakı hesablamalar zamanı vergi bazası rolunu oynayır:

a) idxal zamanı:

- advalor (dəyərə görə) gömrük rüsumlarının hesablanması;
- ölkə ərazisinə gətirilən mallardan ƏDV və aksiz vergisinin hesablanması;
- fiziki şəxslərdən vahid dərəcə ilə gömrük rüsumları, vergilərin hesablanması;
- malların gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömülik yığımlarının hesablanması zamanı.

b) ixrac zamanı: ixrac mallarına qoyulan advalor gömrük rüsumlarının hesablanması zamanı (ölkəmizdə malların ixracı rüsumlardan azad olduğu üçün sonuncu şərti olaraq qeyd edilmişdir).'

Gömrük ödəmələrinin hesablanması məqsədilə malın gömrük dəyərini hesablamaq gömrük tənziqlənməsində ən çətin məsələlərdən biridir. Uzun illər dövlətlərin malın gömrük dəyərini hesablamaq metodları bir-birindən fərqlənirdi. Bəzi dövlətlərdə bu dəyər malın gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı ekspert tərəfindən qoyulan qiymətə əsaslanırdısa, bəzilərdə bu, həmin malın dünya bazarındakı qiymətinə əsasən hesablanırdı. Bu zaman ən böyük problem də ondan ibarət olmuşdur ki, bir dövlətdən o birinə keçən sahibkar burada gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı hansı metoddan istifadə olunacağını bilmirdi.

' Молчанова О.В., Коган М.В. Таможенное дело: Учебное пособие. Ростов н/Д: Феникс, 2007, с. 122

Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin inkişafı digər məsələlərdə olduğu kimi gömrük dəyərinin müəyyən edilməsini tənzimləyən normaların da unifikasiyasını şərtləndirdi. 1950-ci ildə bəzi Qərbi Avropa ölkələrinin təşəbbüsü ilə gömrük dəyərinin müəyyən olunmasının inctologiyasının unifikasiyası haqqında saziş imzalandı (Brüssel sazişi). Brüssel sazişinə 70 dövlət üzv oldu. Lakin ABŞ və Kanada bu sazişi imzalamadıqları üçün bu gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin milli qaydalarının unifikasiyası məsələsi açıq qaldı.'

Ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində QA'ri-ın lokio raundu çərçivəsində keçirilən çoxtərəfli müzakirələr nəticəsində daha böyük əhəmiyyət daşıyan 1979-cu ildə Malın Gömülük dəyəri haqqında Məcəllə adlandırılan QATT-m 7-ci maddəsi qəbul edildi. Sonra- lar Uruqvay raundu çərçivəsində 15 aprel 1994-cü ildə Mərakeşdə yeni sənəd qəbul edildi və həmin sənəddə mahiyyət etibarilə əvvəlki razılaşmanın müddələrini təkrarlayırdı. Beləliklə, bu sənəd bir çox dövlətlər üçün malın gömülük dəyərinin müəyyən edilməsinin vahid qaydasını təsbit etdi.

QAFT-ın məzmunu ondan ibarətdir ki, idxal olunan malın gömrük məqsədləri üçün qiymətləndirilməsi həmin malın real dəyərinə əsaslanmalıdır və bu zaman malın mənşə ölkəsi heç bir əhəmiyyət daşımamalıdır. Malın gömrük dəyəri müəyyən olunarkən özbaşına və saxta qiymətlərin müəyyən olunması yolverilməzdir. Daha sonra həmin sənəddə göstərilir ki, malın gömrük dəyərinin müəyyən olunması qaydalarının tətbiq edilməsi aşkarlıq və stabitiik prinsipinə əsaslanmalıdır. Sənədə əsasən bu, sahibkarlara gömrük dəyərini dəqiq hesablamaq imkanı verir. Bundan başqa, sənəddə gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üçün «müqavilənin dəyəri» ifadəsindən istifadə edilir. Müqavilənin dəyəri dedikdə idxal edilən mala görə

‘ Трошкина Т.П. Таможенние платежи: Учебно-практическое пособие. .М.; Городец, 2007, с. 55-57

ƏSMƏR ƏLİYEVƏ

ödonilon mobbg və bir sıra olavo xorclor (lisenziya alınmasına görə ödonilon moblog, qablaşdırma xorclori, broker və komission xərcləri və s.) başa düşülür.'

Beləliklə, QATT-m Malın gömrük dəyəri haqqında Məcəlləsinə əsasən, malın idxalçı ölkəyə satılması zamanı ödonilən və ya ödonilməli olan məbləğ malın gömrük dəyəri hesab olunur və gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı gömrük rüsumlarının hesablanması zamanı baza rolunu oynayır.

Hesab edirik ki, bu zaman aşağıdakı şərtlərə əməl edilməlidir:

- əqdin qiyməti və ya əqdin reallaşmasının özü qiymətə təsir edən hər hansı bir haldan asılı olmamalıdır, burada yalnız malın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini əks edən şərtlər istisna təşkil edir;

- idxalçı və ixrac edən bir-birindən asılı olmamalıdır;

- ixrac edən idxal edənə gəlirdən birbaşa və ya dolayı yolla heç nə vermir;

- aşağıdakı hallardan başqa, qiymətləndirilən malın üzərində istifadə və sərəncam hüquqlarının idxal edənə keçməsinə heç bir məhdudiyət qoyulmamalıdır:

a) idxal olunana dövlətin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş məhdudiyətlər;

b) malın yenidən satılması nəzərdə tutulan regionun qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş məhdudiyətlər;

c) malın müqavilə qiymətinə təsiri olmayan məhdudiyətlər.

Hüquqədbiyyatmdagöstərilirkijbeynəlxalqgömrüksənədlərində müəyyən edilmiş üsullarla malın qiymətini müəyyən etmək mümkün olursa, gömrük orqanları alternativ üsullardan istifadə edirlər. Əgər alternativ üsullardan istifadə qeyri-mümkündürsə, bu zaman

‘ Трошкина Т.И. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городсн, 2007, с. 57-60

malın qiymətinin formalaşmasında əsas rol oynayan ünsürlərdən istifadə etməklə malın dəyəri hesablanır. Bu ünsürlər aşağıdakılardır: istehsal xərcləri, material və xammalın qiyməti, əmtəənin reallaşması ilə əlaqədar gəlirlər və xərclər.'

İqtisadi xarakter daşıyan gömrük dəyəri institutunun tərkibinə xərclər və gəlir kimi anlayışlar daxildir. Lakin heç də bütün xərclər və gəlirlər malın gömrük dəyərində daxil edilmir. Bu xərclər və gəlirlərin siyahısı qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Ümumiyyətlə, gömrük dəyərində daxil edilən elementlər müxtəlif şərtlərdə müxtəlif cür dəyişir.

Respublikamızda gömrük məqsədləri üçün malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi «Gömrük tarifi haqqında» AR Qanununa uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 1998-ci il tarixli 7 nömrəli qərarı ilə qəbul olunmuş «Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi Qaydaları» əsasında həyata keçirilir.

«Gömrük tarifi haqqında» AR Qanunun 1 -ci maddəsində göstərilir ki, malın gömrük dəyəri qanuna uyğun olaraq müəyyənləşdirilən və aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə olunan dəyərdir:

- maldan rüsum tutulması üçün;
- xarici ticarət əlaqələrinin və gömrük statistikasının aparılması, ticarət-iqtisadi münasibətlərin dövlət tənzimlənməsi, o cümlədən xarici iqtisadi əməliyyatlara valyuta nəzarəti;
- bu sahədə bank hesablaşmalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı tədbirlər üçün.“

' Таможенное право: Учебник / Отв. ред. Л.Ф. Моздрачен. М.: Волтере клупер, 2007, с. 438-440

^ «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu/Azərbaycan Respublikası qanunlar Külliyyatı (1993-1995) 11 kitab. Bakı: Qanun, 1997, s. 485

«Gömrüktarifi haqqında» AR Qanununa uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının gömrük orazisino gotirilon malların gömrük doyoru aşağıdakı üsullarla müoyyon edilir;

- gotirilon malların sövdoloşmo qiymoti ilo;
- eyni malların sövdoloşmo qiymoti ilo;
- eynicinsli malların sövdoloşmo qiymoti ilo;
- doyorin toplanması üsulu ilo;
- doyorin çıxılması üsulu ilo;
- ehtiyat üsulu ilo.’

Qeyd edok ki, hom milli qanunverieilikdo, hom do dünya toembosindo birinei üsul, yəni gotirilon malların sövdoloşmo (yoni müqavilo) qiymotino uyğun olaraq müoyyonloşdirilməsi gömrük doyorinin hesablanmasının osas üsulu kimi çıxış edir. Bu üsuldan istifado edib bilmodikdo, digor üsullardan istifadə oluna bilər.

Homin qanunun 18-ei maddəsi malın müqavilo qiymotino aşağıdakı kimi leqal anlayış verir: «Azərbaycan Respublikasının gömrük orazisino gotirilon malın gömrük dəyəri həmin mal Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilərkən gətirilən mal üçün faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli olan sövdoloşmo qiymətidir».^

Nozoro almaq lazımdır ki, bu üsulla gömrük doyoru hesablanarkən müqavilo qiymətində nozoro alınmayan bəzi xərclər do malın doyorino daxil edilir. Bu xərcləri şorti olaraq 3 qrupa bölmək olar:

a) malın hava və dəniz limanından, yaxud Azərbaycan Respublikasının gömrük orazisino daxil olduğu digor hər hansı bir yerədək gətirilmə xərcləri;

b) alıcının çəkdiyi xərclər;

’ «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu/Azərbaycan Respublikası qanunlar Külliyyatı (1993-1995) II kitab. Bakı: Qanun, 1997, s. 486 ’
«Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu/Azərbaycan Respublikası qanunlar Külliyyatı (1993-1995) 11 kitab. Bakı: Qanun, 1997, s. 491

c) alıcı tərəfindən birbaşa və ya dolayı yolla pulsuz, yaxud qiymətləndirilən malların istehsalı və ya aparılma üçün satılması ilə əlaqədar istifadə edilməsi üçün aşağı qiymətə təqdim olunmuş bəzi malların və xidmətlərinin dəyərinin müvafiq hissəsi.

İndi isə həmin qrupların tərkibinə daxil edilən xərclərə nəzər yetirək.

Malın hava və dəniz limanınadək, yaxud Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə daxil olduğu digər hər hansı bir yerədək gətirilmə xərclərinə daxildir;

- nəqliyyat xərcləri;
- malın yüklənmə, boşaldılma və yenidən yüklənmə xərcləri;
- sığorta xərcləri.

Alıcının çəkdiyi xərclərə aşağıdakılar daxildir:

- malın alınması üçün komissiyon xərcləri istisna olmaqla, ko- missiyon və broker mükafatlandırmaaları üzrə xərclər;

- konteynerlərin və çoxiqlənən taranın dəyəri (əgər Əmtəə nomenklaturasına uyğun olaraq, onlar qiymətləndirilən mallarla birlikdə tam olaraq nəzərdən keçirilirsə);

- qablaşdırma materiallarının və işlərinin dəyəri də daxil olmaqla qablaşdırma dəyəri.

- Alıcı tərəfindən birbaşa və ya dolayı yolla pulsuz, yaxud qiymətləndirilən malların istehsalı və ya aparılma üçün satılması ilə əlaqədar istifadə edilməsi üçün aşağı qiymətə təqdim olunmuş mallar və xidmətlər aşağıdakılardır:

- xammalın, materialların, hissələrin, yarımfabrikatların və qiymətləndirilən malların tərkib hissələri olan digər komplektləşdirici məmulatlar;

- qiymətləndirilən malların istehsalı zamanı istifadə olunan alətlər, ştamplar, qəliblər və digər bu kimi əşyalar;

OSMOR OLİYEVA

- qiymətləndiribn malların istehsalı zamanı sorf olunan materiallar (sürtkü materialları, yanacaq və s.)

- Azərbaycan Respublikası ərazisindən konarda yerinə yetirilən və qiymətləndirilən malların istehsalı üçün bilavasitə lazım olan mühəndis, təcrübə-konstruktor, dizayn, bədii tərtibat, eskiz və çertyoj işləri;

- intellektual mülkiyyət obyektlərinin istifadəsi üçün alıcının birbaşa və dolayı yolla sorf etməli olduğu lisenziyalaşdırma xərcləri və digər ödənişlər;

- Azərbaycan Respublikası ərazisində qiymətləndirilən malların istifadə olunmasından, verilməsindən və ya təkrar satışından birbaşa, yaxud dolayı yolla əldə etdiyi gəlirin bir hissəsi.'

Qanunvericiliyin təhlili malların müqavilə qiymətini gömrük məqsədləri üçün malın gömrük dəyərinin hesablanması əsas üsulu hesab etməyə imkan verir. Lakin bəzi hallarda qanun bu üsuldən istifadə etməyi qadağan edir. Bu hallar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: 1) alıcının qiymətləndirilən mal üzrə hüquqları sahəsindən məhdudlaşdırıcı tələblər nəzərdə tutulduqda; 2) malın satış və müqavilə qiyməti təsiri nəzərə alınma bilinəyən şərtlərin yerinə yetirilməsindən asılıdır; 3) deklarant tərəfindən gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi zamanı istifadə olunan məlumatlar sənədlərlə təsdiq olunmamışsa və ya kəmiyyətə təyin edilə bilən, dəqiq və obyektiv məlumatlara əsaslanmırsa; 4) qarşılıqlı asılılığın müqavilə qiymətinə təsir etmədiyi və bunun deklarant tərəfindən sübut edildiyi hallardan başqa, sövdələşmə iştirakçıları qarşılıqlı olaraq bir-birindən asılı şəxslər olarsa.

Qarşılıqlı şəxslər anlayışına hüquq ədəbiyyatında, xüsusən də vergi hüquq nəzəriyyəsində daha çox rast gəlinir. Qarşılıqlı şəxslər, ara-

lanndakı münasibotlər foaliyyotlorinin iqtisadi noticolorino və ya onların təmsil etdiyi şəxslərin fəaliyyətinə bilavasitə təsir göstərə bilən fiziki və hüquqi şəxslərdir, flesab edirik ki, qanunverici bu şəxslərin dəqiq siyahısını mütləq şəkildə müəyyən etməlidir. «Gömiak tarifi haqqında» AR qanununun 18-ci maddəsi onları sadalasa da həmin siyahı tam deyildir. Həmin maddəyə əsasən, bir-birindən qarşılıqlı asılı olan şəxslər dedikdə aşağıdakı əlamətlərdən heç olmasa birinə malik olan şəxslər başa düşülür;

- sövdələşmə iştirakçılarında biri (fiziki şəxs) və ya sövdələşmə iştirakçılarında birinin vəzifəli şəxsi eyni zamanda digər sövdələşmə iştirakçısının da vəzifəli şəxsidirsə;

- sövdələşmə iştirakçıları müəssisənin birgə sahibləridirsə;

- sövdələşmə iştirakçıları əmək əlaqələri ilə bağlıdursa;

- sövdələşmə iştirakçılarında biri digər iştirakçının payının və nizamnamə kapitalının beş faizindən azını təşkil etməyən və səs hüququ verən səhmlərin sahibidirsə;

- sövdələşmənin hər iki iştirakçısı üçüncü hüquqi və ya fiziki şəxsin bilavasitə və ya dolayı nəzarəti altmdadırsa;

- sövdələşmə iştirakçıları birlikdə üçüncü şəxsə bilavasitə və ya dolayı nəzarət edirlərsə;

- sövdələşmə iştirakçılarında biri o biri iştirakçının bilavasitə və ya dolayı nəzarəti altmdadırsa;

- sövdələşmə iştirakçıları və ya onların vəzifəli şəxsləri yaxın qohumdurlarsa.'

Malın müqavilə (sövdələşmə) qiyməti üsulu ilə gömrük dəyərini müəyyən etmək mümkün olmadıqda gömrük orqanları eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulu ilə gömrük dəyərini hesablamağa çalışırlar. Qanuna əsasən, eyni mallar dedikdə, aşağıdakılar başa düşülür;

' «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu/Azərbaycan Respublikası qanunlar Külliyyatı (1993-1995) 11 kitab. Bakı: Qani-in, 1997, s. 491

OSMƏR ƏMYEVA

- fiziki xüsusiyyətlərinə görə fərqlənməyən mallar;
- keyfiyyətinə və bazardakı nüfuzuna görə fərqlənməyən mallar;
- malın mənşə ölkəsinə görə fərqlənməyən mallar;
- istehsalçısına görə fərqlənməyən mallar.'

Bunların içərisində həm maraqlı, həm də mübahisə doğuran məsələ mənşə ölkəsinə görə fərqlənməyən eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulu ilə malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsidir. Bu məsələni araşdırmazdan əvvəl müəyyən edilməlidir ki, malın mənşə ölkəsi nə deməkdir və bu termin gömümlük tənzimlənməsində nə əhəmiyyət daşıyır?

Ümumiyyətlə, malın mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsi gömrük rüsumlarının hesablanması üçün çox mühüm əhəmiyyət daşıyır. Gömrük rüsumlarını tədqiq edərkən artıq qeyd edilmişdi ki, gömrük rüsumlarının bölgüsündən birini malın mənşə ölkəsindən asılı olaraq bölgüsü təşkil edir. Malın mənşəyindən asılı olaraq gömrük rüsumlarının aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

- əsas;
- preferensial;
- maksimal.

Əsas dərəcələr dedikdə başqa dövlətlərə tətbiq edilən daha əlverişli şərait rejimi zamanı tətbiq olunan gömrük rüsumunun dərəcələri başa düşülür. Güzəştli dərəcələr «Gömrük tarifi haqqında» AR qanununun VI fəslə və ikitərəfli və çoxtərəfli razılaşmalarla müəyyən olunan ölkələrdən gətirilən mallara münasibətdə tətbiq olunur.

Bəzi müəlliflərin fikrincə, preferensial rejim bir qrup ixracatçı ölkələrə başqa ölkələrin ziyanına olaraq imtiyaz və üstünlüklərin verilməsidir. Onlar belə hesab edirlər ki, ümumiyyətlə bu, ayrı-ayrı

' «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu/Azərbaycan Respublikası qanunları İCülliyyəli (1993-1995) 11 kitab. Bakı: Qanun, 1997, s. 491

dövlətlərə münasibətdə ayrı-seçkilik xarakteri daşıyır və dünya bazarları uğrunda mübarizə vasitəsi kimi çıxış edir. Bəzi müəlliflər isə ümumiyyətlə bunu iqtisadi müharibələrin bir forması kimi qələmə verir.* Lakin əksər müəlliflərin (İ.İ.Dyumulen, T.N. 'froşkına və s.) fikrincə, preferensiya əslində zahirən ayrı-seçkilik kimi görünsə də, dövlətlərarası ticarət əlaqələrində inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün dövlətlərə eyni şəraitin təklif olunmasına xidmət edir. Fikrimizcə, bu mövqe daha düzgündür və tarif prcferensiyalarının tətbiqi tam şəkildə qanunauyğundur.

Maksimal dərəcələr aşağıdakı hallarda tətbiq oluna bilər: ölkənin güzəştli ticarət siyahısına daxil olmayan ölkələrdən gətirilən mallara; gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı mənşə ölkəsi müəyyənləşdirilə bilməyən mallara.*

Göründüyü kimi malın mənşəyi gömmk rüsumlarının müəyyən edilməsində əhəmiyyətli bir şərt kimi çıxış edir, bəzi hallarda daha güzəştli rüsum tətbiq edilməsinə, bəzi hallarda isə əksinə, daha ağı- şərtlərlə rüsum hesablanmasına səbəb olur. Malın hansı ölkədə istehsal olunması xüsusi növ rüsumların tətbiq olunması zamanı daha böyük əhəmiyyət daşıyır.

Bəs hansı ölkələrə münasibətdə yumşaq gömrük siyasəti tətbiq edilir, hansı ölkələrdən gətirilən mallara əlavə gömrük rüsumları tətbiq edilir? Qeyd etmək lazımdır ki, bu, hər bir dövlətin suveren hüququdur. Belə ki, bu və ya digər dövlətin mənafeələrini tapdalamaq və beynəlxalq hüquq normalarına zidd olmamaq şərti ilə dövlətlər istədikləri dövlətlə və ya dövlətlərlə ikitərəfli və ya çoxtərəfli qaydada güzəştli gömlük qaydaları müəyyən edə bilər və ya əksinə, öz

' Mehrəliyev İ.İ., Abdülozimov Ə.V. Gömrük fəaliyyətinin iqtisadiyyatı: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Adiloglu, 2008, s. 77-79

^ Heydərov K.F., Əliyev A.Ə., Nuriyev C.Q., Mehdiyev S.M. Gömrük rəsmiləşdirilməsi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Qanun, 2006, s. 32-37

monafcbri ni vo daxili bazarını qorumaq üçün hər hansı bir dövlətdən gələn mallara əlavə gömrük rüsumları təbiiq edə bilər. Bütövlükdə bu məsələ gömrük sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın prinsipləri ilə bilavasitə bağlıdır. Gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın prinsiplərini isə iki qrupa-ümumi və xüsusi prinsiplərə bölməklə təhlil etmək olar. Ümumi prinsiplərə beynəlxalq əməkdaşlığın bütün sferalarına şamil olunan prinsiplər aid edilir. Bunlara bərabərlik, ölkənin daxili işlərinə qarışmama, güc və güe təbiiq etməklə hədələməyin yolverilməzliyi, beynəlxalq öhdəliklərin vicdanlı icra edilməsi, ayrı-seçkilinin yolverilməzliyi və s. prinsiplər aid edilir.'

Bununla yanaşı, sırf beynəlxalq ticarət əlaqələrində istifadə olunan xüsusi prinsiplər də mövcuddur ki, onlara əsasən aşağıdakılar aid edilir;

- tarif güzəştləri prinsipi;
- daha əlverişli rejim prinsipi;
- az inkişaf etmiş ölkələrə tarif preferensiyalarının təbiiq edilməsi prinsipi.

Tarif güzəştləri prinsipi əslində heç bir beynəlxalq sənəddə əks olunmamışdır. Beynəlxalq iqtisadi hüququn əsas prinsiplərindən olan-iqtisadi əməkdaşlıq, qarşılıqlı mənfəət prinsiplərindən irəli gələrək törəmə prinsip kimi çıxış edir, 'tarif güzəştlərinin mahiyyəti ondadır ki, dövlətlər ikitərəfli və ya çoxtərəfli müqavilələrlə qarşılıqlı surətdə öz aralarında gömrük prosedurlarını sadələşdirmək, gömrük tariflərini azaltmaq və ya tamamilə aradan qaldırmaq hüququna malikdirlər. Bu zaman dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyəsi bərabər olmalıdır. Ümumiyyətlə, dövlətlər arasında tarif güzəştləri aşağıdakı məsələlərə həsr oluna bilər:

' liü.scynov L.11. **Beynəlxalq hüquq. Dərslük. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2004, s. 29-45**

Трошкина Т.Н. Таможенные платежи: Учебно-прак'ическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 29-30

- gömrük rüsumlarının münyən olunmuş soviyyoyo qodor azaldılması;
- gömrük rüsumlarının mövcud saviyyodon yuxarıya qaldırılma- ması;
- gömrük rüsumlarının müooyon olunmuş səviyyədən yuxarıya qaldırılmaması.

Daha əlverişli dövlət (millət) prinsipi (most favored nation cla- usc) beynəlxalq iqtisadi hüquqda daha çox istifadə olunan prinsipdir. 1978-ci ildə BMT-nin Beynəlxalq hüquq Komissiyası tərəfindən bu prinsipin hüquqi əsaslan haqqında sənəd hazırlanmışdır. Həmin sənədin 5-ci maddəsində göstərilir ki, daha əlverişli rejim beynəlxalq müqavilə qaydasına müvafiq olaraq bir dövlət tərəfindən digər dövlətə həmin dövlətlə müəyyən əlaqədə olan şəxslərə və əşyalara hər hansı üçüncü dövlətə və onunla eyni əlaqədə olan şəxslərə və əşyalara təqdim edilən rejimdən az əlverişli olmayan rejimin verilməsidir. '

Bu prinsipin mahiyyətini qısaəa olaraq belə izah etmək olar; daha əlverişli dövlət prinsipində dövlətlər bir-birinə bundan əvvəl və ya bundan sonra hər hansı dövlətə yaratdıqları və ya yaradacaqları bütün şəraiti yaratmalıdırlar.

Gömrük sahəsində daha əlverişli dövlət rejimi prinsipi faktiki olaraq GATT-ın 1-ci sənədində hüquqi baxımdan təsbit olunmuşdur. Həmin sənəddə göstərilir ki, istənilən növ gömmk rüsumları və yığımları - idxal və ixrac və ya tranzit və ya onlarla əlaqəli digər ödəmələrə münasibətdə, həmçinin bu cür ödəmələrin yığılması metodlarına idxal və ixracəa əlaqəli bütün fonnəlliq və qaydaların hüquqi tənziəmlənməsi məsələlərinə münasibətdə hər hansı bir dövlətə.

hor hansı növ malın idxalına göstörilön istonilon üstönlük vo imtiyazlar şərtsiz bütün digər üzv-dövlətlərə də göstörilməlidir.'

Daha əlverişli rejim prinsipinin tətbiq olunması birtərəfli, ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrə əsasən həyata keçirilə bilər. Birtərəfli razılıq qarşılıqlılıq prinsipinin tətbiqi mümkün olmadıqda tətbiq edilir. İkitərəfli razılıq iki dövlət arasında müqavilə əsasında tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikası artıq bir neçə dövlətlə belə müqavilələr bağlamışdır. Bunlara misal olaraq Almaniya ilə 1995-ci ildə bağlanmış «İnvestisiyaların qarşılıqlı müdafiəsi və təşviqi haqqında» müqaviləni, Moldova ilə 1996-cı ildə bağlanmış «Sərbəst ticarət haqqında» sazişi misal göstərmək olar. Sonuncu sənəddə gömrük rəsmiləşdirilməsində daha əlverişli dövlət prinsipi çox aydın şəkildə əks olunmuşdur. Müqavilədə göstərilir ki, bu sazişin təsir dairəsinə düşən malları, bilavasitə və ya dolayısı yolla daxili istehsal olunan, yaxud üçüncü ölkədən gətirilən analoji mallara tətbiq edilən daxili vergi və rüsumlardan yüksək vergi və rüsumlara cəlb etməmək, bu sazişin təsir dairəsinə düşən malların idxal və ixracına münasibətdə, analoji halda eyni qəbildən olan daxili istehsal mallarına və ya üçüncü ölkədən gətirilən mallara qarşı tətbiq edilməyən, hər hansı bir xüsusi məhdudlaşdırma və ya tələb tətbiq etməmək tərəflərdən tələb olunur.'

Çoxtərəfli müqavilələrə isə GATT-m 1994-cü il tarixli sənədini misal göstərmək olar.

Preferensiya prinsipi beynəlxalq iqtisadi hüququn prinsiplərindən biridir. Preferensiya sözü ingilis dilindən tərcümədə «to prefer»- üstün tutmaq mənasını daşıyır. Beynəlxalq hüquqda isə preferensiya- bir dövlət tərəfindən digər dövlətə və ya dövlətlər qrupuna göstərilən

' Генеральное соглашение по тарифам и торговле (ГАТТ) // Закон и бизнес. Серия международные документы. СГІБ., 1994, е. 116

<http://customs.gov.az>

güzəştlərdir. Preferensiya prinsipi YIJKTAD-ın 1964-cü il prinsiplərində, GATT-ın 1994-cü ildə, 1974-cü ildə Yeni Beynəlxalq İqtisadi Qayda (YBİQ) ilə bağlı «sənədlər üçlüyündə», «l'icarət preferensiyalarının qlobal sistemi haqqında» 1988-ci il Belqrad müqaviləsində öz əksini tapıb.¹ Bu prinsipi təklif edərkən YUNK- TAD katibliyi fikrini onunla əsaslandırır ki, beynəlxalq iqtisadi hüquqda ənənəvi prinsip olan daha əlverişli rejim prinsipi bütün subyektlərə eyni şəraitin təklif edilməsini nəzərdə tutur və bu da iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş ölkələr üçün çətinliklər törədir. Beləliklə də, güclü dövlətlərlə rəqabətdə məğlub olan dövlətlərin mənafeləri tapdanır, bu da formal olaraq bərabərlik olsa da, faktiki olaraq əslində qeyri-bərabərlik deməkdir. Buna görə də xarici kapitalla ehtiyac duyan dövlətlərə münasibətdə preferensiya prinsipi tətbiq edilməyə başlandı. 1979-cu il danışıqların Tokio mərhələsində isə tarif preferensiyalan prinsipi hüquqi cəhətdən daha əlverişli rejim prinsipindən ayrıldı.²

1974-cü il BMT-nin YBİQ-mn yaradılması haqqında Bəyannaməsində əks olunan prinsiplərdən biri aşağıdakı kimidir: ...inkişafda olan dövlətlərə ixrac edilən malların qiymətləri ilə inkişafda olan dövlətlərdən idxal edilən məhsulların (xammal, hazır məmulatlar, ya- rımfabrikatlar və s.) qiymətləri arasında ədalətli və bərabərhüquqlu münasibətlərin yaradılması.■*

Tarif preferensiyalan prinsipi GARI-ın sənədində də öz əksini tapmışdır. Sənədə əlavə olunmuş mətnə göstərilir ki, inkişaf etmiş

¹ Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq: Dorslik / Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2008, s. 88

" Г.И. Таможниас платежи: Учебно-прак-гическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 31

■² Sadıqov Ə.İ. İScynəlxalq iqtisadi hüquq: Dorslik / Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2008, s. 89

ƏSMƏR ƏLİYEVƏ

ÜZV dövlətlər az inkişaf etmiş dövlətlərin ticarət əlaqələri qurarkən onlara göstərdikləri gömrük tariflərinin azaldılması və ya aradan qaldırılması ilə əlaqədar bağlanan müqavilələrdə qarşı tərəfdən də eyni güzəştlərin tətbiq edilməsini gözləməli deyillər.'

'farif güzəştlərinin milli qanunvericiliklə tənzimlənməsi məsələsi isə «Gömrük tarifi haqqında» AR Qanununun VI fəslində təsbit olunmuşdur. Bu fəsildə təsbit edilən maddələrin təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, qanunvericilik tarif güzəştləri, tarif preferensiyaları və gömrük güzəştləri anlayışlarını bir-birindən fərqləndirir. Doğrudur, bəzi yerlərdə (məsələn, 33-ü maddənin 1-ci hissəsi) «tarif güzəştləri» sözündən sonra mötərizədə «tarif preferensiyaları» anlayışının verilməsi bir az çətinlik yaranmasına gətirib çıxarır, çünki belə yanaşma, bu anlayışların eyniləşdirilməsinə gətirib çıxarır. Bu isə həmin qanunun 35-ci və 36-cı maddələrinin ziddiyyət təşkil etdiyini göstərir. Qanundakı bu ziddiyyəti və anlaşılmaqlığı aradan qaldırmaq üçün təklif edirik ki, «Gömrük tarifi haqqında» AR qanununda «gömrük rəsumtarmdan azad etmə», «gömrük güzəştləri», «tarif güzəştləri» və «tarif preferensiyaları» tenninlərinə dəqiq anlayış verilməli, onları bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətləri bu anlayışlarda aydın şəkildə göstərməlidir. Fikrimizcə, beynəlxalq təcrübəni və gömrük hüquq nəzəriyyəçilərinin fikirlərini nəzərə alaraq, bu məsələyə belə bir yanaşma daha məqsədəmüvafiq olardı. Gömrük hüquq nəzəriyyəsində də tarif güzəştləri və tarif preferensiyaları anlayışlarını təhlil edərkən məlum olur ki, bu anlayışlar mahiyyət etibarilə bir-birindən fərqlənir. Belə ki, gömrük preferensiyaları gömrük sərhədindən keçirilən malın mənşə ölkəsindən asılı olaraq təqdim edilən gömrük güzəştləri kimi xarakterizə olunur. -

' Грошкина Т.Н. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 31

' Грошкина Г.И. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 76-77

Malın monşo ölkosinin müoyyon edilməsi «Gömrük tarifi haqqında» AR Qanununun V iosli və A/ərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 29 noyabr tarixli 190 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş «Malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi Qaydaları»na uyğun aparılır.

«Gömrük tarifi haqqında» AR Qanununa əsasən tarif güzəştləri dedikdə Azərbaycan Respublikasının ticarət siyasəti həyata keçirilərkən qarşılıqlı və ya birtərəfli qaydada Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallar üzrə əvvəl ödənilmiş rüsumun qaytarılması, rüsum ödənişlərindən azad etmə, rüsum dərəcələrinin aşağı salınması, malın preferensial gətirilməsi (çıxarılması) üçün tarif kvotaları şəklində verilən güzəştlər başa düşülür.¹ Qanunda verilmiş bu anlayışın təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, qanun gömrük (tarif) güzəştlərinin aşağıdakı formalarını təsbit edir;

- əvvəl ödənilmiş rüsumun qaytarılması;
- rüsum ödəməkdən azad etmə;
- rüsum dərəcələrinin aşağı salınması;
- malın preferensial gətirilməsi.

Əvvəl ödənilmiş rüsumun qaytarılması yalnız müəyyən qrup gömrük rejimlərində tətbiq olunur.

«Gömrük tarifi haqqında» AR Qanununun 35-ci və 36-cı maddələrin təhlili isə belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, tarif pre-ferensiyaları dedikdə, beynəlxalq müqavilələr əsasında tətbiq edilən güzəştləri nəzərdə tutulursa, tarif güzəştləri dedikdə isə, birtərəfli qaydada milli qanunvericilik əsasında təqdim edilən güzəştlər başa düşülür. Belə ki, 35-ci maddə «tarif preferensiyalarının verilməsi» adlanır və maddənin mətnində deyilir: «Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə ticarət-siyasət münasibətləri həyata keçirilərkən

¹ «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu/Azərbaycan Respublikası qanunlar Külliyyatı (1993-1995) 11 kitab. Bakı: Qanun, 1997, s. 499

ƏSMƏR ƏLİYEVƏ

aşağıdakı mallar üzrə gömrük rüsumlarından azad etmə, gömrük dərəcələrinin aşağı salınması, yaxud preferensial idxal üçün kvotalar qoyulması kimi güzəştlər verilə bilər:

-mənsəcə, Azərbaycan Respublikası ilə gömrük ittifaqı və azad ticarət zonası yaratmış və ya bu cür ittifaqın, yaxud zonanın yaradılmasına dair müqavilə imzalamış dövlətlərə mənsub olan mallar;

-mənsəcə, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən beş ildə bir dəfədən az olmayaraq şərti ilə dövrü olaraq yenidən baxılan milli preferensiya sistemindən istifadə edən inkişaf etməkdə olan ölkələrə mənsub mallar.'

«Gömrük tarifi haqqında» AR Qanununun 37-ci maddəsi isə «tarif güzəştlərinin verilməsi» adlanır və həmin maddəyə görə Azərbaycan Respublikasının ticarət siyasəti həyata keçirilərkən Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisi hüdudlarında aşağıdakı mallar üzrə əvvəl ödənilmiş gömrük rüsumlarının qaytarılması, rüsum dərəcələrinin azaldılması və müstəsna hallarda gömrük rüsumlarından azad etmə kimi güzəştlər verilə bilər,-

Həmin Qanunun 34-cü maddəsində isə gömürk rüsumlarından tamamilə azad edilən malların siyahısı açıqlanır.

Beləliklə, qanunun təhlili nəticəsində göstərə bilərik ki, «Gömrük tarifi haqqında» AR Qanununa əsasən gömrük güzəştlərinin 3 növü fərqləndirilə bilər: gömrük rüsumlarından azad etmə, tarif güzəştləri, tarif preferensiyaları.

Mövcud gömrük hüquq nəzəriyyəsi əsasında gömmlə güzəştlərinin bir neçə xüsusiyyətini göstərmək olar. Birincisi, tarif güzəştləri qanunla tətbiq olunur. «Gömrük tarifi haqqında» AR qanununun 33-

' «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu/Azərbaycan Respublikası qanunlar Külliyyəli (1993-1995) II kitab. Bakı: Qanun, 1997, s. 499 ^ «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu/Azərbaycan Respublikası qanunlar Külliyyəti (1993-1995) II kitab. Bakı: Qanun, 1997, s. 502

CÜ maddosında təsbit olunmuş bir-biri ilə zidd iki müddəyə xüsusən diqqətə layiqdir. «Məhsul üzrə tarif güzəştini qanunla müəyyən olunur». «Gömrük güzəştini Azərbaycan Respublikası Nazirlik Kabinetinin qərarı ilə verilir». Lakin burada qanunvericiliyin tarif güzəştini və gömrük güzəştləri dedikdə məhz nəyi nəzərdə tutması və hansı güzəştlərin Azərbaycan Respublikasının Nazirlik Kabineti tərəfindən tətbiq edilməsi məlum olmur. Qeyd edək ki, «gömrük güzəştləri» termininin qanunda yalnız göstərilən maddədə adı çəkilir və onun təfərrifatı, növləri və digər güzəştlərdən fərqi heç bir müddədə əks olunmur. Fikrimizcə, gömrük sahəsində bütün tarif güzəştləri qaydalarının Azərbaycan Respublikasının Nazirlik Kabineti tərəfindən müəyyən edilməsi məqsədomüvafiq olardı.

İkincisi, tarif güzəştləri fərdi xarakter daşıya bilməz. Lakin burada «Gömrük tarifi haqqında» AR Qanununun 35 və 36-cı maddələri istisna təşkil edir.

İkinci xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, tarif güzəştini fərdi xarakter daşıya bilməz. Lakin burada «Gömrük tarifi haqqında» AR Qanununun 35, 36 və 37-cı maddələri istisna təşkil edir.

Üçüncüsü, tarif güzəştini onun ölkənin ticarət siyasətinin həyata keçirilməsinin ən mühüm aləti kimi çıxış edir.'

Beləliklə, gömrük ödəmələri gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı gömrük orqanları tərəfindən yığılan məcburi pul ödəmələridir. Əsas və fakültativ olmaqla gömrük ödəmələrinin iki növünü fərqləndirmək olar. Əsas gömrük ödəmələrinə gömrük rüsumları, fakültativ gömrük ödəmələrinə isə vergilər, yığımlar, dövlət rüsumu, haqlar və digər gömrük ödəmələri daxildir. Gömrük güzəştini qanunvericilikdə daha dəqiq işlənməli, «Gömrük tarifi haqqında» AR qanunu gömrük rüsumlarından azad etmə, gömrük güzəştləri, tarif güzəştləri və

' Трошкина'Г.П. 'Гаможешле платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 76-80

OSMOR ƏLİYEVA

tarif preferensiyalan» terminlorino doqiq anlayış verməli, onları bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətlərini bu anlayışlarda aydın şəkildə göstərməlidir. Fikrimizcə, beynəlxalq təcrübəni və gömrük hüquq nəzəriyyəçilərinin fikirlərini nəzərə alaraq, bu məsələyə belə bir yanaşma daha məqsədmüvafiq olardı.

2.2. Gömrük rüsumları gömrük ödomolorinin bir növü kimi

Bütün dünyada dövlət gömrük məntəqələrində yığılan gömrük ödənişlərinin ən böyük hissəsi gömrük rüsumlarının payına düşür. Gömrük rüsumları gömrük orqanları tərəfindən malların idxalı və ya ixracı zamanı tutulan məcburi ödənişlər kimi xarakterizə edilir. «Gömrük tarifi haqqında» AR qanununa görə isə, gömrük rüsumu- mallar Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilərkən və ya bu ərazidən çıxarılarəkən Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları tərəfindən tutulan haqq olmaqla yanaşı, həm do bu cür idxal və ixracın mühüm şərtidir.' Gömrük rüsumlarının əlamətlərinə əsasən məcburi olması, qaytarılmamaq şərtilə yığılması, fərdi xarakter daşması və abstrakthği aid etmək olar. N.V. Milyakovun fikrincə, bu əlamətlər onu deməyə əsas verir ki, bu ödəmələrin gömrük rüsumları adlandırılmasından asılı olmayaraq, onlar rüsum deyil, vergi təbiətlidirlər."

Digər qrup müəlliflər isə qeyd edirlər ki, gömrük rüsumları mahiyyət etibarilə ayrıca bir vergi növü deyil, yalnız istehlaka qoyulan verginin xüsusi bir forması kimi çıxış edir.^

' «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu/Azərbaycan Respublikası qanunlar Külliyyatı (1993-1995) II kitab. Bakı: Qanun, 1997, s. 485
Миляков Н.В. Таможенная пошлина. М.: Финансы и статистика, 2004, с. 8-9 ^
'Таможенно право: Учебник / Под ред. М.М.Рассолова, 1 ЕД.Эриашвили. М.:ЮНИТИ-ДАИА, 2007, с. 233-234

İqtisadi odobiyyatıarda gömrük rüsumları dövlolin gömrük sorhodini keçmosi faktı ilo qüvvoyo minon vo xarici ticarot dövriyyosi mallarına totbiq edilən dolayı verginin növ müxtəllilliklərindən biridir.'

Hüquq ədəbiyyatlarında da bu fikri dəstəkləyənlər mövcuddur. Belə ki, V.İ.Əliyev öz monoqrafiyasında gömrük rüsumlarının əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi onun ilk növbədə vergi təbiətinə malik olması ilə əlaqədar olduğunu göstərir.- Gömmk rüsumlarının bütün əsas vergi xüsusiyyətlərini özündə birləşdirməsi bir sıra amillərlə izah edilir:

- gömrük rüsumlarının ödənişi də digər vergilər kimi məcburi xarakter daşıyır və dövlət (hakimiyyət) məcburiyyəti ilə təmin edilir;
- gömrük rüsumları göstərilən xidmətin əvəzi deyil və qarşılıqsız (əvəzində heç nə edilmədən) tutulur;
- gömrük ödənişlərindən daxilolmalar konkret dövlət xərclərini ödəmək üçün nəzərdə tutulmamışdır.^

Gömrük rüsumları faktiki olaraq verginin bütün əsas əlamətlərini və xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir. Hüquq ədəbiyyatında gömrük rüsumlarının maliyyə və gömrüklə bağlılığı barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bir sıra alimlər göstərilər ki, gömrük rüsumu dövlətin ərazisində yığılan rüsumların bir növü olmaqla vergi təbiətinə malik deyil." A.N. Kozırın, İ.V. 'fimoşenko və s. gömrük rüsumunu xarici ticarət dövriyyəsi ilə əlaqədar ödənilən dolayı vergilərin bir növü kimi qeyd edirlər. O.N. Qorbunova «Maliyyə

' Əliyev V.İ. *А.орбайсан RəspLiblikasının xarici iqtisadi İbaliyyolinin lon/im-lənmosindo gömrük tariffərinin tətbiqi problemləri. Bakı: Şirvanəşr, 2006, s. 86 - Əliyev V.İ. Azərbaycan Rəspublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsində gömrük tariffərinin tətbiqi problemləri. Bakı: Şirvanəşr, 2006, s. 86 ^ Şəkərəliyev A.S., Nuriyev C.Q., Əliyev Л.Э. Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi: Dərslik. Bakı: Qanun, 2003, s. 179-180*

■' Химичена И.И. *Најоротиос право: Учебник для вузов. .М.: БЕК, 1997, с. 189*

ƏSMƏR ƏLİYEV/V

hüququ» dərslində gömrük rüsumlarını dolayı vergilərin bir növü kimi adlandırır.' N.P. Kuçeryavenko ümumiyyətlə ödəmələri vergi ödəmələri kimi qruplaşdıraraq, gömrük rüsumlarını sonuncunun bir növü kimi göstərir,- E.Y.Qraçeva və Q.P.Tolstopyatenkonun redaktəsi ilə yazılmış «Maliyyə hüququ» dərslində isə rüsumlar vergilərdən fərqləndirilərək 3 növə bölünmüşdür: dövlət lüsumları, regional rüsumlar və gömrük rüsumları." V.İ.Əliyev gömrük rüsumunu ümumi mənada vergi təbiətli qeyd etməklə, bir sıra ümumi xüsusiyyətlərini qeyd edir:

1. Gömrük rüsumları özündə könüllü ödəmə əlamətlərini əks etdirmir. Onun fikrincə, gömrük rüsumlarının ödənilməsi məcburi xarakter daşıyır və dövlətin (hakimiyyətin) məcburiyyəti ilə təmin edilir;

2. Gömrük rüsumu özündə hər hansı bir göstərilən xidmətə görə ödəməni əks etdirmir və qarşılıqlı ödəmə olmadan alınır;

3. Gömrük rüsumlarından daxilolmalar hər hansı dövlət orqanının maliyyələşdirilməsinə yönəlmişdir. Belə ki, gömrük qanunvericiliyinə əsasən onları dövlət büdcəsinə köçürürlər. Buna görə də onu ümumi mənada vergilərə aid etmək olar;

4. Gömrük rüsumlarının ödənilməsi üzrə hüquqi tənzimləmə birtərəfli xarakter daşıyır və bu, gömrük hüquq münasibətləri subyektlərinin vergi qoymanın ölçüsü, əsasları, müddəti və digər aspektləri barədə razılığa gəlmək imkanlarını istisna edir.*

' Финансовое право: Учебник / Под ред. О.М Горбуновой. М.: Юрист, 2002, с. 75

‘ Дамирчисв М.И., Кучерявенко П.ГГ, Рагимова С.М. Налоговое право Азербайджанской Республики: Учебное пособие/Отв. ред. проф. Л.М.Каеумов. itaу: Ганун, 2009, с. 75

" Финансовое право: Учебник / Отв, ред. Е.10.Грачева, ГП.Толстопятско. М.,: ТК Велби, 2007, с. 162

Əliyev V.İ. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi İbaliyyətinin lönzimonmosında gömrük larinorinin totbiqi problemleri. Bakı: Şirvannoşr, 2006, s. 88-89

Göstərilən ədəbiyyatların təhlilinin nəticəsində belə bir fikrə gəlirik ki, gömrük rüsumları rüsum ödəmələrinin bir növü olsa da, rüsum ödəmələrinə xas olan əlamətlərə malik olsa da vergi təbiətli ödəmədir.

Fil'imizcə, gömrük rüsumlarının üç funksiyasını - fiskal, mühafizəedici və balanslaşdırıcı funksiyalarını fərqləndirmək olar.

Artıq qeyd edildiyi kimi fiskal funksiya gömrük ödəmələrinin əsas funksiyası kimi çıxış edə bilməz. Çünki onun dövlət büdcəsində çəkisi olduqca azlıq təşkil edir. Hətta bəzi müəlliflər qeyd edirlər ki, gömrük rüsumları iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərdə çoxdan öz fiskal əhəmiyyətini itirmiş və «tarixi anaxronizm» çevrilmişdir.¹ Lakin bununla heç də bütün müəlliflər razılaşırlar. Belə ki, V.İ.Əliyevin fikrincə, gömrük ödənişlərinin dövlət büdcəsinin gəlir hissəsindəki payının təhlili onun fiskal funksiyasının mühüm- lüyünü bir daha sübut edir. Belə ki, 2002-ci il məlumatlarına görə büdcənin mədaxil hissəsinin formalaşmasında hər 5 manatdan biri gömrüyün payına düşür. Bu isə gömrüyün fiskal funksiyası və milli iqtisadiyyatın mühafizə funksiyasına malik olması ilə izah edilir. Daha sonra müəllif bu mənada xarici dövlətlərin təcrübəsinə də nəzər salaraq, orada da gömrük rüsumlarının və ümumiyyətlə, gömrük ödəmələrinin məhz fiskal əhəmiyyətinin az olmamasından danışır. Belə ki, büdcənin gəlir hissəsinin formalaşmasında Rusiya Federasiyasında gömrüyün payı hər bir rublda 38 qəpik, ABŞ-da ümumi federal büdcə gəlirlərində 1%, Avropa Birliyi ölkələrində isə bu göstərici 18-25% faiz arasındadır." Lakin V.İ.Əliyevin bu fikri ilə razılaşmaq olmaz. Çünki elə müəllifin gətirdiyi misalların təhlili bir daha bu nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə

¹ Mirzəyeva A.Q. Maliyyə hüququ: Dorslik. Etakı: Adiloğlu, 2008, s. 209 - Əliyev V.İ. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsində gömrük tariflərinin tətbiqi problemləri. Bakı; Şirvanşər, 2006, s. 86

OSMOR OL,IYKVA

gömrük rüsumlarının və ümumiyyətlə, gömrük ödəmələrinin fiskal əhəmiyyəti olduqca azdır. Əksər inkişaf etmiş dövlətlər gömrük rüsumlarını balanslaşdırıcı və ya proteksionist məqsədlər üçün tətbiq edirlər. İnkişaf etməkdə olan dövlətlərdə isə əksinədir. Bu dövlətlərin vergi sisteminin şərtlərinə uyğun olaraq dolaylı vergilər, həmçinin onların bir növü olan gömrük ödəmələrinin də dövlət büdcəsində payı kifayət qədərdir və dolayısı ilə bu dövlətlərdə onun fiskal funksiyası digər funksiyaları ilə paralel əhəmiyyət daşıyır.'

Göstərmək lazımdır ki, «2011-ci il dövlət büdcəsi haqqında» AR Qanununa əsasən, büdcədə gömrük rüsumlarının payı ümumi büdcə gəlirlərinin 1,7% təşkil edir."

Gömrük ödəmələri üçün spesifik olan ən əsas funksiyaları onun mühafizə/əddici və balanslaşdırıcı funksiyalarıdır. Mühafizəedici funksiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət gömrük ödəmələri tətbiq etməklə daxili bazarı bəzi mənfəə hallardan qoruyur. Belə ödəmələrə xüsusi növ rüsumları misal göstərmək olar. Balanslaşdırıcı funksiya daşımaqla gömrük ödəmələri, daxili bazarla xarici bazar arasında balans yaratmış olur. Məsələn, xaricdən gətirilən mallar eyni adlı yerli mallarla müqayisədə çox ucuz olduqda əlavə gömrük ödənişləri vasitəsilə bu fərq azaldılır və s. Məlumdur ki, gömrük ödəmələri dolaylı vergilər olduğu üçün gömrükdə ödənilən vergilər sonradan malın qiymətinin üzərinə qoyularaq alıcı vasitəsilə əvəzləşdirilir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük rüsumları «Gömrük tarifi haqqında» AR 20 iyun 1995-ci il tarixli qanununa uyğun olaraq ödənilir.

Gömrük rüsumlarının növlərinə gəldikdə isə onu «Gömrük tarifi haqqında» AR qanunun maddələrinə uyğun olaraq müxtəlif meyar-

‘ Mirzoyeva A. Q. Azərbaycan Respublikasının vergi hüququna: Dərslük. Bakı: Di- gesla, 2007, s. 278-280

- <http://eustoms.gov.az>

lara osason təsnifləşdirmək olar. Bu təsnifatlardan ən əsasını seçilən gömrük rejimindən asılı olaraq aparılan təsnifat təşkil edir. Həmin təsnifat baxımından gömrük rüsumlarının aşağıdakı növlərini fərqləndirmək olar:

- idxal gömrük rüsumları-mallar ölkə ərazisinə daxil edərkən ödənilən rüsumlar;

- ixrae gömrük rüsumları-mallar ölkə ərazisində çıxarılarəkən ödənilən rüsum;

- tranzit gömülük rüsumu-ölkə ərazisindən istifadə etməklə keçirilən mallara görə alman rüsum.

Alınma üsuluna görə gömmük rüsumlarının aşağıdakı növləri vardır:

- advalor-malların gömrük dəyərindən faizlə hesablanan gömülük rüsumları;

- spesifik-mal vahidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlə hesablanan gömrük rüsumları.

Qanunvericilik xarakterinə görə gömrük rüsumlarının aşağıdakı növlərini təsbit edir:

- mövsümi rüsumlar - malların idxal və ixracını operativ tənzimləmək üçün bəzi mallara, xüsusən də kənd təsərrüfatı mallarına tətbiq edilən və qüvvədə olma müddəti altı aydan çox olmayan rüsumlar;

- xüsusi növ rüsumlar - Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mənafeyini qorumaq üçün idxal edilən mallara müvəqqəti olaraq tətbiq edilən rüsumlar. Bu rüsumların özlərinin də üç növü vardır:

1. xüsusi rüsumlar - külli miqdarda idxal olunan və bununla da eyni adlı malların istehsalı ilə məşğul olan yerli istehsalçıların mənafeyinə ziyan vurmaq ehtimalı olan hallarda müdafiə tədbiri kimi tətbiq edilən rüsumlar. Bu rüsumlar aşağıdakı hallarda tətbiq edilir:

- mallar Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılarına ziyan vuran və ya ziyan vura

OSMOR «OLİYKVA

bibcək komiyyoldo vo şorllorlo golorildiyo toqdirdo müdafio todbiri kimi;

- digor dövbtrbrin vo onların ittifaqlarının Azərbaycan dövlətinin mənafeyinə toxunan ayrı-seçkilik və digər hərəkətlərinə eavab tədbiri kimi.

2. antidempinq rüsumları - idxal olunan malların qiymətinin ölkə ərazisində istehsal olunan eyni adlı malların qiymətlərindən çox aşağı olduğu hallarda yerli istehsalçıların maraqlarını qorumaq məqsədilə tətbiq edilən rüsumlar.

3. kompensasiya rüsumları - daxili bazarı başqa ölkələrdən birbaşa və ya dolaylı subsidiyalardan istifadə olunmaqla gətirilən mallardan qorumaq məqsədi daşıyan rüsumlar.

Antidempinq nədir? 1 ləb XIX əsrin ikinci yarısında dünya bazarları uğrunda mübarizədə qalib gəlmək üçün bəzi ölkələr müəyyən malları öz maya dəyərindən aşağı qiymətə satmağa başladılar. Buna dempinq deyirdilər. İngilis dilində dempinq (damping) sözü zibilləmək, tullantıları tökmək sözündən götürülüb bu tennin mal bazarını, rəqibləri aradan çıxarmaq üçün aşağı qiymətə iri mal partiyalarını satışa çıxaran sahibkarların fəaliyyətini adlandırmaq üçün istifadə olunmağa başladı. Dempinq mübarizədə daxili bazarı qorumaq məqsədilə dövlətlər tərəfindən tətbiq olunmağa başlanılan gömülük ilisumlarına isə antidempinq rüsumları deyilməyə başlandı.'

Maraqlıdır ki, antidempinq rüsumları haqqında məlumatlara artıq Adam Smitin «Xalqların səl'vətbrinin təbiəti və səbəbləri barədə traktat»mda rast gəlinir. Belə ki, həmin əsərin IV kitabının III hissəsi «Ticarət balansının məqsədemüvafiq hesab edilmədiyi dövlətlərdən gələn mallara müstəsna məhdudiyətlərin qoyulması haqqında» adlanır. Diqqətəlayiq hal ondan ibarətdir ki, müəllif həmin dövrdə bu

' Əliyev A.Ə. Gömrük işi vo dünya iqlisadiyyatınınm inkişafı. [Baku: Çayıoğlu, 2003, s. 175-177

xarakterli ticarət siyasəti aparan Avropa dövlətlərinin gömrük qanunvericiliyini müqayisəli şəkildə təhlilini aparandan sonra növbəti bölməni bu cümlələrlə başlayır: əvvəlki bölmədə biz, ticarət balansının məqsədəmüvafiq hesab edilmədiyi dövlətlərdən gələn mallara müstəsna məhdudiyyətlərin qoyulmasının, hətta merkantilist cəmiyyətlərdə belə nə dərəcədə səmərəsiz və artıq bir siyasət olduğunu sübut etməyə çalışdıq. Dövlətlər arasında ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi zamanı bu, ən ağılsız mövqedir. İki dövlət arasındakı ticarət münasibətləri bərabərlik və balans əsasında qurulursa, bu dövlətlərdən heç biri bu münasibətlərdə heç nə itinnir və qazanmır, amma əgər bu balans onlardan hansısa birinə tərəf az da olsa əyilirsə, bu, müvafiq olaraq tərəflərdən birinin itirməsi və digərinin qazanması ilə nəticələnir. Müəllif faktiki olaraq bu mövqenin yalnız olduğunu qeyd edir.'

Qeyd edək ki, yuxarıda göstərilən xüsusi növ rüsumları tətbiq etmək üçün qanunla müəyyən edilmiş xüsusi prosedur qaydalara riayət edilməklə təhqiqat aparılmalı, bu rüsumların tətbiq olunması üçün adı çəkilən şərtlərin mövcudluğu sübut olunmalı, yalnız bundan sonra bu rüsumlar konkret mallara və ya konla-et dövlətə münasibətdə tətbiq olunmalıdır.

Əmələ gəlməsinə (mənsəyinə) görə gömrük rüsumlarının təsnifatı aşağıdakı kimidir:

- muxtar və ya avtonom rüsumlar. Dövlətin vergi suverenliyindən irəli gələrək heç bir razılaşmaya əsaslanmayaraq öz ərazisində birtərəfli qaydada tətbiq etdiyi gömrük rüsumları;

- konvension rüsumlar-ikitərəfli və ya çoxtərəfli müqavilələr yolu ilə tətbiq edilən rüsumlar. Bu rüsumlar XIX əsrin sonlarında

' Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Перевод с англ. В.С. Афанасьева. М.: Эксмо, 2009, с. 458-459

ƏSMƏR ƏLİYEVƏ

beynəlxalq ticarət əlaqələrinin müqavilə yolu ilə tənzimlənməyə başlanması ilə tətbiq olunmağa başlanmışdır.

- preferensial (güzcəşli) rüsumlar çoxtərəfli razılaşma əsasında inkişaf etməkdə olan ölkələrin mallarına mövcud gömrük tarifləri ilə müqayisədə aşağı dərəcələrin tətbiq olunması.’

Nisbətən zəif inkişaf etmiş ölkələrə gömrük preferensiyalarının tətbiq olunması öz əksini GATT-m (General Agreement Tariffs and Trade) mətnində tapır.

Bundan başqa gömrük rüsumlarının dərəcələrin tipindən asılı olaraq daimi və dəyişən gömrük rüsumları fərqləndirilir. Daimi gömrük rüsumları dövlət orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilən və şəraitdən asılı olaraq dəyişilməyə məruz qalmayan gömmk tarifidir. Dəyişkən gömrük tarifi isə şəraitdən asılı olaraq hökumət tərəfindən dəyişdirilən gömrük tarifidir. Tələb edən şərait isə müxtəlif səbəblərdən mövcud ola bilər. Buraya dünyada və ya ölkədə qiymətlərin səviyyəsinin dəyişilməsi və s. bu kimi səbəblər aiddir. Qeyd edək ki, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlər üçün dəyişkən tariflər xarakterik deyildir.

Hesablama qaydasına görə - nominal və effektiv gömrük rüsumları fərqləndirilir. Nominal gömrük rüsumları gömrük tarifində göstərilən gömrük dərəcələridir. Bu tarif dərəcələri ölkədə gömrük rüsumlarının səviyyəsi haqqında ümumi təsəvvür almaq imkanı verir. Effektiv gömrük dərəcələri isə məhsula gömrük rüsumlarının səviyyəsi nəzərə alınmaqla hesablanmış gömrük rüsumlarının real səviyyəsidir. ^

' **Heydoroğlu K.F., Əliyev J.Ə., Nuriyev C.Q., Mehdiyev S.M. Gömrük rüsumlarının rəsmiləşdirilməsi. ЛН məktəblər üçün dərslik. Bakı: Qanun, 2006, s. 33-34 - Heydoroğlu K.F., Əliyev J.Ə., Nuriyev C.Q., Mehdiyev S.M. Gömrük rüsumlarının rəsmiləşdirilməsi. ЛН məktəblər üçün dərslik. Bakı: Qanun, 2006, s. 34-35 Спущухон В.Г, 'Таможество-тарифное регулирование внешнеэкономической деятельности: Учебное пособие. М.: Экономика, 2004, с. 35**

Mənşə ölkəsindən asılı olaraq gömrük rüsumlarının aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

- baza;
- preferensial;
- maksimal (artıq bu barədə əvvəlki paraqrafda ətraflı məlumat verilmişdir).

Nəzəriyyədə gömrük rüsumlarının başqa növləri də fərqləndirilir. Məsələn, bəzi müəlliflər onları təsnifləşdirərkən yuxarıda göstərilən növlərdən əlavə fiskal rüsumlar, himayədarlıq rüsumları, diferensial rüsumları da ayırır. İndi isə həmin rüsumları qısaca olaraq nəzərdən keçirək.

Fiscal rüsumlar tarixi nöqtəyi-nəzərdən ən ilkin gömrük rüsumlarıdır. Fiskal gömrük rüsumları dedikdə əsas məqsədi dövlət xəzinəsinə gəlir gətirəcək olan gömrük rüsumları başa düşülür. Məsələn, bəzi dövlətlərdə sırf dövlətə əlavə gəlir gətirmək üçün bəzi malların (məsələn, çay, kakao və s.) üzərinə əlavə ilisum qoyulması buna misal ola bilər.

Himayədarlıq rüsumları əslində mahiyyət etibarilə xüsusi ilisumlardır. Bu növ rüsumlar müasir dövrdə iqtisadiyyatda beynəlxalq əlaqələrin getdikcə gücləndiyi dövrdə öz tarixi əhəmiyyətini itirməyə başlamışdır. Bəzi müəlliflərin fikrincə, himayədarlıq proteksionizmin yüngül forması kimi başa düşülməli, himayədarlıq rüsumları da proteksionist və ya müəllifin təbirincə desək, sonrakı dövrlərdə ifrat proteksionist və qadağan rüsumlarının sələfi kimi qəbul edilməlidir.'

Diferensial rüsumlar ölkə daxilində bu və ya digər regionun inkişafına şərait yaratmaq məqsədilə güzəştli gömrük rejimlərinin yaradılması nəticəsində tətbiq edilən gömrük rüsumlarıdır.

' Mehraliyev İ.İ., Abdülozimov Ə.V. Gömrük fəaliyyətinin iqtisadiyyatı: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Adiloğlu, 2008, s. 77

OSMƏR OL.IYEVƏ

O.B.Bakaeva tətbiq olunma qaydasına görə gömrük rüsumlarının aşağıdakı 2 növünü də fərqləndirir: qanuni və partikulyar gömrük rüsumları. Birinci növ rüsumlar xarici ticarət əlaqələrinin normal fəaliyyəti zamanı tətbiq olunan rüsumlardırsa, ikinci növ rüsumlar bazarda mövsümi laxlamaların mövcudluğu zamanı tətbiq olunan rüsumlardır.'

Gömrük rüsumlarının alınma faizləri, miqdarı nə AR GM-də, nə də «Gömlük tarifi haqqında» AR qanununda əks olunmamışdır. Həmin dərəcələr Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarına əsasən daim təzələnən Xarici iqtisadi fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturasına əsasən müəyyən olunur. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac rüsumları Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin «Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük dərəcələri haqqında» 22 aprel 1998-cü il tarixli 91 nömrəli qərarı ilə tənzimlənir.

Beləliklə, gömrük rüsumlarına gömrük orqanları tərəfindən malların idxalı və ya ixracı zamanı tutulan ödəniş kimi anlayış verməklə onun aşağıdakı əlamətlərini fərqləndirmək olar: qaytarılmamaq şərtilə yığılması; fərdi xarakter daşması; abstrakt olması. Məhz bu əlamətlər baxımından onun hüquqi təbiətinə görə vergi təbiətli olmasını göstərmək olar. Hüquqi kateqoriya kimi gömrük rüsumlarının fiskal, qoruyucu və balanslaşdırıcı funksiyalarını forqlondirmək olar.

2.3. Gömrük ödomöbrinin digər növləri

Gömrük ödənişlərinin növbəti növü kimi vergilər çıxış edir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən, iki növ vergi- Əlavə dəyər vergisi və aksiz vergisi üçün vergitutma obyektlərindən

' Таможенное право: Учебник / Иод рсд. О.Ю.Бакаева. М.: Норма, 2009, с. 301

biri do idxaldır. Xaricdən ölkəyə idxal olunan mallardan, ƏDV və aksiz gömrük məntəqəsində gömrük orqanları tərəfindən digər gömrük ödənişləri ilə eyni vaxtda alınır. Bu vergilərin alınması qaydası, dərəcələri və s. məsələlər AR VM ilə tənzimlənir.

Əlavə dəyər vergisi dünya ölkələrinin vergi sistemində daxil olan on yeni vergilərdən biridir. Onun yaranma tarixi ötən əsrin ortalarına təsadüf edir. 1954-cü ildə fransız iqtisadçısı F.Lore Fransada 1920-ci ildən tətbiq olunan və 1936-cı ildən istehsala qoyulan vergi adlandırılmağa başlayan dövriyyədən tutulan vergiyə alternativ olaraq yeni bir mürəkkəb vergi mexanizmi işləyib hazırladı. Avropa Birliyi və Fransa yeni vergi növünün səmərəli işləyib- işləməyəcəyini dəqiqləşdirmək üçün ilk öncə onu 1955-ci ildə uzaq Afrika ölkələrindən olan Kot-D İvuarda (Fil Dışı Sahili) tətbiq etdilər. 1958-ci ildən bu vergi növü artıq Fransa və Almaniya Federativ Respublikalarının vergi sistemində daxil edildi.'

Lakin əlavə dəyərə qoyulan vergi və ümumiyyətlə, vergitutmada «əlavə dəyər» anlayışına vergiqoyma tarixində daha əvvəllər də rast gəlmək mümkündür. Məsələn, ABŞ iqtisadi göstəricilərdən biri kimi «əlavə dəyər» terminindən 1870-ci illərdən istifadə etməyə başlamışdır. Bu göstəricidən vergi məqsədləri üçün istifadə olunması ideyası isə alman alimi 1919-cu ildə Vilhelm fon Simmenso məxsusdur. Məhz buna görə də bəzən ODV-nin mexanizminin yaradıcısı kimi F. Lore yox, V.F.Simmens göstərilir.

ƏDV-nin tətbiq edilməsi ilə bağlı belə bir məntiqi sual yaranır: dünya dövlətlərində, xüsusən də Avropa dövlətlərində nə üçün dövriyyədən və yaxud da istehsaldan tutulan vergini ƏDV ilə əvəz etmək zərurəti yarandı? Bunu ilk növbədə iqtisadi inteqrasiya ilə əlaqələndirmək daha düzgün olardı. Belə ki, dövriyyədən tutulan vergi, əmtəənin reallaşdırılması prosesinin yalnız sonuncu

' **Финансы: Учебник / Под ред. В.И.Л Ковалева. М.: Проспект, 2006, с. 113**

morhələsində bir dəfə tətbiq olunurdu. Bununla da, bir neçə dövlətin ərazisində mərhələlərlə istehsal olunan əmtəənin reallaşmasından əldə olunan gəlirdən tutulan vergi, hazır məhsulun əldə olunduğu və satıldığı dövlətin büdcəsinə köçümlürdü (vergitntma obyektı dövriyyə və ya satış olduğu üçün). Bu zaman digər dövlətlərin maraqları qorunmurdu. Bu da inteqrasiya prosesinin inkişafına mane olurdu. Bundan fərqli olaraq, F.Lorenin təklif etdiyi ƏDV malın və ya xidmətin reallaşdırılmasmm hər mərhələsində alınırdı, yəni çoxpilləli vergi olmaqla istehsalçıların və dövlətlərin xeyrinə idi. ƏDV-nin qəbul olunmasının başqa səbəbləri kimi bu, ötən əsrin ortalarında Avropada vergi islahatlarının aparılması və düzünə vergilərin azaldılması çıxış edirdi. Vergi hüquq nəzəriyyəsindən məlumdur ki, düzünə vergilərdən fərqli olaraq, dolay vergilərdən yayınmaq daha çətindir və bu vergilərin yığılması dövlət üçün düzünə vergilər qədər çox xərc yaratmır. Məmin illərdə isə Avropa dövlətlərinin apardığı vergi islahatları yalnız bu məqsədləri daşıyırdı.' Məhz bu səbəblərdən, 1957-ci il Avropa İqtisadi Birliyinin yaradılması haqqında Roma müqaviləsində birliyə üzv olmaq üçün əsas şərtlərdən biri kimi ƏDV-nin vergi sisteminə daxil edilməsi müəyyən olundu. Bundan əlavə ƏDV-dən ayırmalar AİB-nin büdcəsini formalaşdıran gəlirlərdən biri kimi çıxış etməyə başladı.^ Fransada ƏDV-nin tətbiqi ilə bu vergi digər dövlətlər tərəfindən də maraqla qəbul olunmağa başlandı. 1973-cü ildə Böyük Britaniya və ardınca da digər dövlətlər də onu öz milli vergi sisteminin tərkibinə daxil etməyə başladılar. ƏDV 80-ci illərdə Cənub-Şərq regionu, Amerika və Afrika

' Староверова О.В. Налоговое право: Учебное пособие для вузов / Под ред. проф. М.М. Рассолова, проф.Н.М.Коршунова. М.: ЮНПТИ-ДАНА, 2001, с. 386-392

' Mirzoyeva A. Q. Azərbaycan Respublikasının vergi hüququ: Dərslik. Bakı: Di- gesta, 2007,8.229-231

dövlətlərinə yol açdı. 1989-cu ildə isə Yaponiya onu öz vergi sisteminin tərkibinə daxil etdi. Beləliklə, hazırda ƏDV 42-dən çox dövlətdə tətbiq olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, ƏDV-yə Asiya, Afrika və Latın Amerikası dövlətlərinin marağı çox olduğu halda Şimali Amerika və bir qrup digər dövlətlər, daha dəqiq desək, anqlo-sakson hüquq sistemli dövlətlərin (ABŞ, Kanada, Avstraliya və s.) münasibəti o qədər də nonnal olmadı. Məsələn, Kanada ODV-ni yalnız 1990- eı ildən tətbiq etməyə başladı, ABŞ isə ƏDV-ni ümumiyyətlə federal vergi kimi bu günə qədər qanunvericiliyinə daxil etməmişdir. Bu, həmin dövlətlərin vergi ənənələri və seçdiyi vergi sistemi modeli ilə əsaslandırılırdı. Həmin dövlətlər öz vergi sistemlərini əsasən düzünə vergilərin hesabına təşkil etməklə, dolayısı vergilərə büdcələrində çox cüzi yer verirdilər. Bu da hansısa məqamda həmin dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyəsi və əhəlinin vergi mədəniyyəti ilə bağlı idi. Əsasən iqtisadi cəhətdən çox inkişaf edən bu dövlətlərdə büdcə bir qayda olaraq, böyük şirkətlər yaradan və digər dövlətlərdə (əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə) kapital qoyuluşu ilə məşğul olan sahibkarlardan yığılan vergilər hesabına fonnalaşır. Doğrudur, bu vergilərin çoxluğu və ağırlığı bəzən vergidən yayınma hallarının çoxalmasına gətirib çıxarır, lakin ötən əsrin 70-80-ci illərində aparılan islahatlar nəticəsində bu vergi dərəcələri azaldıldı. Bundan başqa, bu dövlətlərdə düzünə vergilərin yığılması üçün mükəmməl vergi mexanizmi və ən əsası, əhalidə vergi orqanlarına qarşı fonnalaş- mış bir inam mövcuddur. S.Q.Pepelyayev göstərir ki, vergi ödəyicisi vergini ödəyərkən (bu, bir qayda olaraq, düzünə vergilərə aiddir) onun həqiqətən də dövlət büdcəsinə gedəcəyinə və sonradan özünə qayıdacağına inamı olmalıdır.' Həmin müəllif hesab edir ki, bunun üçün isə dövlətin güclü vergi aparatı mövcud olmalıdır və bu uzun

' **Нэјюі'оііое иршю; Учебник / Под ред. С.Г.Пислясна. М.: Юрнэгь, 2005, с. 63-75**

müddətli dövlətçilik ononobrinin mövcudluğu, dövlətin siyasi quruluşu, dövlət orqanlarının şəffaflığı və s. faktorlarla bağlıdır. Məhz bu səbəbdən Latın Amerikasısı və Asiya dövlətlərinin bir çoxu düzünə vergilərə nisbətən dolayı vergilərə üstünlük verir.

Lakin düzünə vergilərin çatışmayan cəhətləri də mövcuddur. Məsələn, yuxarıda qeyd edildiyi kimi onların yığılması böyük xərclərlə nəticələnir və vergiqoymanın qənaətliliyi prinsipinin pozulmasına gətirib çıxarır. İngilis mütəxəssislərinin hesablamalarına görə bu xərclər ölkə səviyyəsində yığılan vergilərin 2,5-4,4%-ni təşkil edir. Bundan başqa, düzünə vergilərin inflyasiya proseslərinə qarşı reaksiyası zəifdir. Pulun öz dəyərini itirməsi ilə insanların nominal gəlirləri artırsa da, real gəlirləri eyni qalır, lakin rəqəmlər artdığı üçün vergi ödəyicisi artıq yüksək gəlir əldə edənlərin siyahısına düşür və vergini daha yüksək faizlə ödəməli olur.

Bütün bunlar belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, bu və ya digər ölkədə düzünə, yaxud dolayı vergilərə üstünlük verilməsi həmin konkret şərtlərlə izah olunur və həmin vergi modellərindən hər biri konkret vəziyyətdə məqsədəuyğundur.

Bundan başqa, dolayı vergilərin tətbiqi psixoloji amillə də bağlıdır. Belə ki, düzünə vergilərdən fərqli olaraq, dolayı vergilər malın qiymətində gizlənilir və onu hesablamaq və aylıq və ya illik gəlirdəki payını müəyyən etmək o qədər də asan olmur. Düzünə vergilərdə isə bunun əksinədir.

ƏDV respublikamızda «Əlavə dəyər vergisi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 31 dekabr 1991-ci il tarixli qanununun qüvvəyə minməsi ilə tətbiq olunmağa başlanmışdır. Hazırda isə ƏDV- nin tətbiq olunması ilə bağlı münasibətlər Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il 11 iyul tarixli qanunu ilə təsdiq edilmiş AR VM ilə tənzimlənilir.

AR VM-nin 159.1-ci maddosində göstərilir ki, malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və vergi tutulan idxal vergitutma obyektidir.' Nəzəri baxımdan Ok)V-ni iki yerə bölmək olar: daxili istehsaldan, xidmətlərdən, işlərdən tutulan ƏDV və xaricdən gətirilən mallardan tutulan ƏDV. İkinci halda verginin tutulub büdcəyə köçürülməsini gömrük orqanları gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı həyata keçirirlər.

AR VM-nin 153-cü maddəsi ƏDV-nin leqal anlayışını özündə əks etdirir. Həmin maddəyə görə, ƏDV vergi tutulan dövriyyədən hesablanan verginin məbləği ilə bu məcəllənin müddəalarına uyğun olaraq verilən hesab-fakturalara və ya *idxalda* ƏDV-nin ödənildiyini göstərən sənədlərə müvafiq surətdə əvəzləşdirilməli olan verginin məbləği arasındakı fərkdir.“

ƏDV mallar (ƏDV-dən azad olunan mallar istisna olmaqla) ölkə ərazisinə daxil olduqda gömrük orqanları tərəfindən gömrük rəsmiləşdirilməsi həyata keçirilən zaman digər gömrük ödəmələri ilə birlikdə hesablanır və gömrük orqanları tərəfindən dövlət büdcəsinə köçürülür. Qeyd edək ki, idxalda ƏDV dövlət büdcəsi üçün əhəmiyyəti böyükdür və bütövlükdə Azərbaycan kimi avro- kontinental vergi sistemi modelini seçən dövlətlər üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki belə dövlətlərdə dolayı vergilərin dövlət büdcəsində payı çoxluq təşkil edir.

ƏDV digər gömrük ödəmələri kimi malın gömrük dəyərindən hesablanır. Lakin burada bir məsələni xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, ƏDV tutulması üçün vergi tutulan idxalın dəyəri malların Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyinə uy-

‘ Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Həqiqət odobiyatı, 2009, s. 364

- Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq odobiyatı, 2009, s. 356

ƏSMVİR ƏLİYEVƏ

ğün olaraq müəyyən edilən və mallar Azərbaycan Respublikasına gətirilərkən ödənməli olan rüsumlardan və vergilərdən (ƏDV nəzərə alınmadan) ibarətdir.¹ Yəni ƏDV, malın gömrük dəyərinə ƏDV istisna olmaqla, bütün digər ödəmələr (aksiz vergisi, gömrük rüsumları və s.) daxil edilərək ümumi məbləğdən hesablanır. Ölkə ərazisinə gətirilən hər bir mal üçün ƏDV ayrıca hesablanır və verginin ümumi məbləği ayrı-ayrı vergi bazaları üzrə hesablanmış ƏDV-nin cəminə uyğun müəyyən olunur.

İdxalda ƏDV-nin ödəyiciləri ƏDV tutulan malları idxal edən şəxslərdir. ƏDV tutulan mallar dedikdə ölkə ərazisinə gətirilən və AR VM və digər qanunvericilik aktları ilə ƏDV-dən azad olan malların siyahısında olmayan mallar başa düşülür. ƏDV-dən azad olan malların siyahısı iki yolla-beynəlxalq aktlar və milli qanunvericilik vasitəsilə müəyyən oluna bilər. Dövlətin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq aktlarda bu və ya digər halda malların sərbəddən keçirilməsi zamanı ƏDV-dən azad olma nəzərdə tutula bilər və ya dövlətin milli maraqlarına uyğun olaraq öz mülahizəsinə görə bu və ya digər malları və ya bu və ya digər şəxsləri ƏDV-dən azad edə bilər.

ƏDV-dən güzəştlər özü də iki fonnada mövcud ola bilər: ƏDV- dən azad olma və ya ƏDV-nin «0» dərəcə ilə tutulması. ƏDV-dən azad olma dedikdə ölkəyə gətirilən və ya ölkə ərazisində istehsal edilən müəyyən qrup malların, iş və ya xidmətlərin ƏDV-yə cəlb edilməməsi başa düşülür. Bu mal, iş və xidmətlərin siyahısı AR VM- nin 164-cü maddəsində verilmişdir. Həmin maddəyə əsasən aşağıdakı idxalın növləri ƏDV-nə cəlb edilmir:

- milli və ya xarici valyutanın (numizmatika məqsədlərindən başqa), həmçinin qiymətli kağızların göndərilməsi və ya idxal edilməsi;

¹ Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq odobiyatı, 2009, s. 369

- Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının aktivlərində yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan qızılın, habelə valyuta sərvətlərinin, xaricdə istehsal edilmiş Azərbaycan Respublikası pul nişanlarının, yubiley sikkələrinin və bu qəbildən olan digər qiymətliyərlərin idxalı;

- Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı mal idxalı.'

Bu maddənin təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, dövlət sifarişləri ilə əlaqədar malların idxalı ƏDV-dən azad olunur. Bu isə tamamilə məntiqə uyğundur, çünki tutulan vergi onsuz da son nəticədə dövlət büdcəsinə köçürülür.

Bundan başqa, müəyyən növ malların Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilməsi zamanı onlardan ƏDV tutulmur. Həmin malların siyahısı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyənləşdirilir.

ƏDV-dən güzəştlərin digər bir növü verginin «0» dərəcə ilə tutulmasıdır. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, vergitutma obyektində ƏDV adı qaydada alınır, sonradan qanunvericilikdə «0» dərəcə ilə alınması nəzərdə tutulan halların olması sübuta yetirilərsə qanunla müəyyən olunmuş müddətdə və qaydada vergi ödəyicisinə geri qaytarılır. Vergini əvvəlcədən almaqla isə dövlət özünü sığorta etmiş olur, əgər mallar istehsalat binasından çıxarıldıqdan və ya dövlət ərazisinə idxal edildikdən sonra təyinatına uyğun olaraq istifadə edilməzsə, tutulan verginin məbləği ona qaytarılır.

AR VM-nin 165-ci maddəsi «0» dərəcə ilə vergi tutulan əməliyyatların, mal və xidmətlərin siyahısını sadalayır:

- Azərbaycan Respublikasında akkreditə edilmiş beynəlxalq təşkilatların və xarici ölkələrin diplomatik və konsulluq nümayəndəliklərinin rəsmi istifadəsi, həmçinin bu nümayəndəliklərin mü-

' Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq odobiyatı, 2009, s. 371-375

ƏSMƏR ƏUYEVA

vafiq statuslu Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan diplomatik və inzibati-texniki işçilərinin, o cümlədən onlarda yaşayan ailə üzvlərinin şəxsi istifadəsi üçün nəzərdə tutulan mallar və xidmətlər;

Bu nonua, 1961-ci il Diplomatik münasibətlər haqqında Vyana Konvensiyasında öz əksini tapmışdır və ona qoşulan üzv-dövlətlər onu öz milli vergi qanunvericiliklərinə daxil etmək öhdəliyi götürürlər.'

- xaricdən alınan əvəzsiz maliyyə yardımları (qrantlar) hesabına malların idxalı, grant üzrə resipiyentlərə (qrant alan) malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi;

- malların və məəllədə göstərilən xidmətlərin ixraei;

Malların ixraei əksər ƏDV tətbiq edən dövlətlərdə «0» dərəcə ilə vergiyə cəlb olunan əməliyyatlar siyahısındadır. Bunun mahiyyəti aşağıdakı kimidir: ölkə ərazisində istənilən topdan və ya pərakəndə satış müəssisələrindən mal alqışını həyata keçirən hüquqi və ya fiziki şəxs, mah istehlak etmədən ölkə ərazisindən çıxararsa, sərhəddə gömrük məntəqələrində onun alarkən ödəmiş olduğu ƏDV geri qaytarılır. Bu, beynəlxalq təcrübədə «tax free» əməliyyatı kimi tanınır (tax free-İngilis dilindən təcrübədə «vergidən azad» mənasını verir). Bununla bağlı əsas şərt ondan ibarətdir ki, alqı-satqı zamanı malın ölkə ərazisindən istehlak olunmadan çıxarılacağı barədə sənəd- tax free sənədi tərtib edilmiş olmalıdır. Gömrük məntəqələrində ödənilən vergi bu sənəd əsasında geri qaytarılır.

- 165.1.4. beynəlxalq poçt xidmətləri istisna olmaqla, beynəlxalq və tranzit yük və sərnişin daşınması. Beynəlxalq və tranzit uçuşlarla bilavasitə bağlı olan işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi.^

' Hüseyinov L.11. Beynolxalq hüquq. Dorslik. Bakı: Hüquq odobiyatı, 2004, s. 162 ^ Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009, s. 375-377

ƏDV-nin «0» ib alınmasının mexanizmi Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin 10 oktyabr 2001-ci il tarixli «Əlavə dəyər vergisi ödəyicilərinin qeydiyyatı, ƏDV-nin hesablanması və alınmasına dair» metodik göstərişləri ilə tənzimlənilir. 1 ləmin göstərişlərə əsasən, malları idxal edən şəxslər qeydiyyatda olduğu vergi orqanına qanunvericiliklə müəyyən edilən «0» dərəcədə vergiyə cəlb olunmadığını əsaslandıran sənədləri təqdim etdikdən sonra həmin mallara görə alınmış ƏDV-nin məbləği Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən geri qaytarılır. AR VM-nin 179-cu maddəsinə əsasən isə dövriyyəsinin ən azı 50 faizi sıfır dərəcə ilə vergiyə cəlb olunan vergi ödəyicisinə verginin artıq hissəsi vergi və ya gömrük orqanları tərəfindən 45 gün ərzində, digər ödəyicilərə isə 3 ay ərzində qaytarılır.'

Qeyd edək ki, AR VM-nin 164.2-ci maddəsində düzünə göstəriş vardır ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti konkret sahənin inkişafını təmin etməklə konkret dövr üçün nəzərdə tutulan, istehsal ehtiyaclarını yerli xammal hesabına ödəmək mümkün olmadıqda, istehsal təyinatlı xammal və müasir texnologiyaları təmin edən avadanlıqların idxalını ƏDV-dən azad edə bilər. Bu müddəaya əsaslanaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 31 yanvar 2005-ci il tarixli 11 nömrəli qərarı ilə «Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olan malların siyahısı» və «Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən əlavə dəyər vergisindən azad olunan digər malların siyahısı» təsbit edilmişdir. Fikrimizcə, bu məsələ ilə bağlı qanunvericilikdə ziddiyyətli məqam vardır. Belə ki, vergi hüququna və AR VM-nə əsasən, vergilərin müəyyən edilməsi, dəyişdirilməsi, ləğv edilməsi yalnız vergi qanunu vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Bundan başqa, AR VM-də ƏDV-

' Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009, s. 405

don azad olmalarla bağlı xüsusi bir maddə mövcuddur. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin eyni adlı vergidən azad olmalar təkrarən yeni bir qərarının mövcud olmağındansa, qərarla göstərilən halların da AR VM-nin 164-cü maddəsinə daxil etmək daha məqsədəuyğun olardı. Bu, həm praktik işçilər və vergi ödəyiciləri üçün daha asan olardı, ikili yanaşma mövcud olmazdı, həm də elmi cəhətdən daha düzgün olardı.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin həmin qərarına görə aşağıdakı mallar əlavə dəyər vergisindən azad olunmuşdur:

1. IBirgə müəssisənin nizamnamə fonduna xarici investora əmanəti kimi və ya tamamilə xarici investora məxsus müəssisənin yaradılması üçün gətirilən əmlak.

2. Xarici investisiyalı müəssisələrin əcnəbi işçilərinin öz ehtiyacları üçün Azərbaycan Respublikasına gətirdikləri əmlak (işgötürənin arayışı gömrük orqanlarına təqdim olunmaqla).

3. Azərbaycan Respublikasının ərazisində mövcud qaydada qeydiyyatdan keçmiş humanitar təşkilatlar, həmçinin Beynəlxalq Humanitar yardım üzrə Respublika Komissiyasının razılığı ilə digər hüquqi fiziki şəxslər tərəfindən humanitar yardım kimi gətirilən mallar.

4.1 cənubi yardım da daxil olmaqla təmənnəsiz yardım və xeyriyyə məqsədilə dövlətlərin, hökumətlərin və beynəlxalq təşkilatların xətti ilə gətirilən mallar.

5. Xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasına daxil olan bütün növ avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən, kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan, ümumi dəyəri 1000 ABŞ dollarına ekvivalent və ya çəkisi 50 kq-dan artıq olmayan mallar.

6. Fövqəladə halların qarşısının alınması və bu halların nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədilə maddi-texniki təchizat sisteminin yaradılması, seysmik-müşahidə məntəqələrinin və qəza-

xilasetmə dəstələrinin yerləşdiriləcəyi bazaların təşkili və onların fəaliyyəti üçün Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyinin (bundan sonra AR FHN) təsdiqçidi sənədi əsasında idxal olunan xüsusi texniki vəsaitlər, avadanlıqlar, cihazlar, alətlər, kompleksləşdirici məmulatlar, ehtiyat hissələri, ləvazimatlar və materiallar.

7. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının pasportları və şəxsiyyət vəsiqələri blankları, onların fərdiləşdirilməsi «Giriş-çıxış» avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sisteminin yaradılması və tətbiqi, əl-banuaq izlərinin müəyyən edilməsi üçün gətirilən avadanlıqlar, məmulatlar, ləvazimatlar və materiallar.

8. Qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət müəssisələrini idarə etmək hüququna dair təsdiq edilmiş müqavilənin icrası ilə bağlı investisiya proqramında istehsalın təşkili üçün nəzərdə tutulmuş mallar.

9. Aksizli malların aksiz markalarının saxta olub-olmamasını yoxlamaq üçün xüsusi avadanlıqlar (ol detektorları və lampalar).

10. Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdəki səfirlik, konsulluq və başqa diplomatik nümayəndəlikləri tərəfindən ölkədən getmək və ölkəyə gəlmək üçün əcnəbi vətəndaşlara verilən blank- lar, onların tətbiqinə nəzarət və istifadəsi üçün müvafiq avadanlıqlar, məmulatlar, ləvazimatlar və materiallar.'

Digər qərarlarda isə bu siyahı daha da dəqiqləşdirilir. Əlavə dəyər vergisindən azad olan digər mallar dedikdə isə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

' «Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olan malların və digər malların siyahısı»nın təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 31 yanvar 2005-ci il tarixli 11 №-li qərarı / Gömrük tarifi. Qanunvericilik toplusu. Bakı: Qanun, 2009

OSIVIVIR v:LIYT:VA

- cins atlar;
- cins iribuynı/lu heyvanlar;
- ağaclar, kollar, peyvondliklor;
- meşo ağacları, toxumluq bikilor (kartof, qarğıdalı vo s.);
- qozet kağızı;
- rentgen fotoplyonkalan, poliuretanlar, miss sulfatı, tsiklik karbohidrogenlər vo bəzi başqa kimyəvi mallar;
- elektrik enerjisi, təbii qaz;
- hərbi silah növləri, bombalar, qumbaralar, minalar və s.'

[kınınla bağlı hesab edirik ki, xarici ölkələrin (Gürcüstanın, Qazaxıstanın, Ukraynanın və s.) təcrübəsi nəzərə alınmaqla dənnan vasitələri strateji xarakterli məhsul olduğuna görə əlavə dəyər vergisindən azad olan mallar siyahısına daxil edilməlidir.

Göstərilən bu qərarın təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, orada göstərilən mallar, AR VM və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin digər birine qərarında göstərilən mal qiymətlərini konkretləşdirir. Fikrimizə, birine qərarında göstərilən mal qiymətlərini də AR VM-nin 164-eü maddəsinə daxil edərək, maddənin sonunda müəyyən dəqiqləşdirmələrin müvafiq iera hakimiyyəti orqanı tərəfindən aparılması barədə blanket xarakterli göstərişlərin müəyyən edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Gömrük ödəmələrinin digər növünü idxal zamanı alman aksiz vergisi təşkil edir. Aksiz - vergi qoyma tarixində bəlkə də ən qədim və ən mübahisəli vergi olub, müasir dövrdə dövlətlərin vergi sistemlərinin ayrılmaz hissəsini təşkil edən ödəmələrdən biridir.

Etimoloji nöqteyi-nəzərdən «aksiz» sözü fransız dilindən tərcümədə «kəsmək» mənasını verir." Tarixi nöqteyi-nəzərdən isə aksiz çox qədimlərdən tətbiq olunmağa başlanmışdır. Müəlliflərin

¹ <http://www/laxc.s.gov.az>

- Mirzoyeva A.Q. Maliyyə hüququ: Dorslik. Bakı; Adiloğlu, 2008, s. 189

fikrinco, aksizo ilk dəfo Qodim Romada rast golinir.' Əlbəttə, o dövrdəki ödəmələr fərqənsələr də, mahiyyət etibarilə eyni xarakterlərə malikdirlər. Məsələn, xalq tribunları Tiberi və Qay Qraxın dövründə (e.ə.161-133 və 153-121- ei illər) şəxsi istehlak məqsədli olmayan malların Romaya dəniz vasitəsilə gətirilməsi və qulların azadlığa buraxılması üçün dövlət xəzinəsinə vergi verilir ki, müəllinlərin fikrinə bu, aksiz vergisinin ilkin forması idi.^ Qədim Misirdə e.ə.II minillikdə pivənin satışından vergi tutulurdu. Bazar münasibətlərinin inkişaf etməsi ilə aksiz vergisi öz əhəmiyyətini artırmağa başladı. Aksiz vergisi bir qayda olaraq yüksək tələbatlı istehlak mallarının üzərinə qoyulmağa başlandı ki, bu da bu verginin fiskal əhəmiyyətini artırdı. Məsələn, 1341-ci ildən duza, bir qədər sonra isə şərab və araq da aksiz tətbiq olunmağa başlandı. Aksiz vergisinin şərq ölkələrində də mövcud olduğu göstərilir. Buna nümunə olaraq, qədim Çində duza görə verginin tətbiq edildiyi göstərilir.^

1930-cu ildə vergi islahatları nəticəsində SSRİ-də aksiz vergisi ləğv olundu. Müstəqillik əldə etdikdən sonra isə bütün postsovet ölkələrində bu vergi yenidən tətbiq olunmağa başlandı. Azərbaycanda aksiz vergisi 31 dekabr 1991-ci il tarixli «Aksizlər haqqında» AR qanunu ilə tətbiq olunmağa başlanmışdır. Hazırkı dövrdə bu verginin alınması AR VM ilə tənzimlənir. Əvvəlki, yəni 1991-ci il tarixli qanuna əsasən aksizli malların siyahısı və dərəcələri hər il Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunurdu. 2001-ci il yanvarın 1-dən isə AR-nın yeni Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə minməsi ilə bu malların siyahısı qəti şəkildə həmin məcəllə ilə müəyyən edildi.

' **Финансы: Учебник / Под ред. В.В. Кошалсва. М I ИрснсКТ, 2006, с. 117 1**
■ **Финансы: Учебник / Под ред. В.15. Кошалсиа. М ИрснсКТ, 2006. с. 118**
Финансы: Учебник / Под ред. В.В. Ковалева. М Проспект, 2006

Müasir dövrdə aksizli vergilərin siyahısı hər bir dövlətdə müxtəlifdir. Bu, ilk öncə dövlətin rəhbər tutduğu vergi siyasətindən, ölkənin tarixi-ənənəvi dəyərlərindən və əsasən bu və ya digər dövlətin iqtisadi cəhətdən inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Məsələn, ABŞ-da qumar oyunları oynadılan obyektlərin fəaliyyətinə, bəzi av-ropa dövlətlərində zinət əşyalarına, bəzilərinə xəz məhsullarına aksiz vergisi tətbiq olunur. Aksizli malların siyahısını tərtib etmək isə hər bir dövlətin suveren hüququdur. Lakin burada ümumi qəbul edilmiş norma ondan ibarətdir ki, geniş istehlak mallarına aksiz qoyulması yolverilməzdir. Təsadüfi deyil ki, bəzən aksizə (ABŞ-da) «günaha qoyulan», yaxud «varlıların ödədiyi» vergi də deyirlər.' Hər bir halda dövlət bu siyahını tərtib edərkən elə mallar seçməlidir ki, onsuz yaşamaq mümkün olsun və yaxud onun tətbiqi hansısa ictimai marağa xidmət etmiş olsun (məsələn, spirtli içkilərə və ya tütün məhsullarına aksiz vergisinin qoyulması onların qiymətlərinin qalxmasına səbəb olur).

AR VM-nin XII fəslə aksiz vergisinə həsr olunmuşdur. Həmin məcəllənin 190-cü maddəsində aksizli malların siyahısı aşağıdakı kimi göstərilir:

- spirt, pivə və spirtli içkilərin bütün növləri;
- tütün məhsulları;
- neft məhsulları;
- minik avtomobilləri (xüsusi nişan və avadanlıqlarla təchiz olunmuş xüsusi təyinatlı avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla);
- istirahət və idman üçün nəzərdə tutulmuş yaxtalar.^

Aksiz də ƏDV kimi həm ölkə ərazisində istehsal olunmuş mallardan, həm də idxal olunmuş mallardan alman vergidir. AR VM-

' **Финансы: Учебник / Под ред. В.В. Когшлена. М.: Проспект, 2006, с. 118-119 "**
Азərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009, s. 91

nin 182.2-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edilən, yaxud idxal olunan mallardan, vergidən azad olan mallar istisna olunmaqla aksiz tutulur.' İdxal malları üçün Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq aksizli malların gömrük xidmətinin nəzarətindən çıxması vergitutma obyektinə hesab olunur. AR VM-nin 185.2-ei maddəsinə əsasən idxal malları üçün vergi tutulan əməliyyatların məbləği Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq müəyyən edilən, lakin topdansatış bazar qiymətindən aşağı olmayan malların gömrük dəyəridir.^ AR VM-nin 191.3-cü maddəsində isə göstərilir ki, aksizli mallar idxal edildikdə aksiz gömrük orqanları tərəfindən gömrük rüsumlarının tutulduğu qaydada tutulur.^

Gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı gömrük orqanları tərəfindən alınan vergilərdən biri də yol vergisidir. AR GM-nin 230-cu maddəsinə uyğun olaraq xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələrindən yol vergisinin tutulması həmin avtonəqliyyat vasitələri Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə daxil olan zaman məcəlləyə və vergi qanunvericiliyinə uyğun həyata keçirilir.

Yol vergisi haqqında müddəalar AR VM-nin XV fəslində təsbit olunmuşdur. Həmin məcəllənin 210-cu maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasına daxil olan xarici dövlətlərin, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində şəxslərin mülkiyyətində və ya istifadəsində olan avtonəqliyyat vasitələri vergitutma obyektidir."AR VM-nin 212- ci maddəsinə görə xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələrindən yol vergisini həmin avtonəqliyyat vasitələri Azərbaycan Respublikası-

' Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq odobiyatı, 2009, s. 93 ^
Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq odobiyatı, 2009, s. 95 ^
Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq odobiyatı, 2009, s. 417
Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq odobiyatı, 2009, s. 97

nın gömrük orazisino daxil olan zaman gömrük orqanları tuturlar vo bir bank günü orzindo dövlot büdcosino köçürürbr.'

Gömrük orqanları torofindon alman digor ödonişlər gömrük yığımlarıdır. Qeyd etmok lazımdır ki, bu anlayışdaki yığım sözü vergi hüquq nozorıyyəsindoki yığım termini ilə üst-üstə düşmür. Məlumdur ki, yığımın əsasında hər hansı bir fəaliyyətlə məşğul olmağa ieazə verən hüquq dayanır. Dövlət orqanları tərəfindən göstərilən xidmət müqabilində ödənilən ödəmə isə rüsumdur. Lakin AR GM-də yığım sözü bəzi hallarda xidmət müqabilində, bəzi hallarda isə hüquq müqabilində ödənilən ödəniş üçün istifadə olunmuşdur. Ümumiyyətlə, faktiki olaraq, heç bir nomiativ aktda gömrük yığımı termini nəqal anlayış verilməmişdir. Bunun nəticəsində də «gömrük yığımı» dedikdə qanunvericinin nəyi nəzərdə tutduğı və ümumiyyətlə gömrük yığımının gömrük rüsumlarından və digər gömrük ödənişlərindən fərqi qeyri-müəyyən olaraq qalır.

İlər bir halda qanunverici gömrük yığımının aşağıdakı növlərini müəyyən edir:

- gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı gömrük yığımıları;
- gömrük müşayiətinə görə gömrük yığımıları;
- malların saxlanmasına görə gömrük yığımıları;
- gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssislərə ixtisas attestatının verilməsi və attestatın fəaliyyətinin bəpə edilməsinə görə yığımılar
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanında bankların və bank olmayan kredit təşkilatlarının reyestrə alınmasına görə yığımılar.

Maraqlıdır ki, yeni gömrük məcəlləsi əvvəlkindən fərqli yeni gömrük yığımılar nəzərdə tutsa da onların izahını nəzərdə tutan nor-

' Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: 1 lüquq ədəbiyyatı, 2009, s. 99

malar müəyyən etməmişdir. Məcəllədə yalnız bir növ - gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı normalar mövcuddur. AR GM-nin əsasən gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı gömrük yığımları dedikdə aşağıdakılar başa düşülür:

- malların gömrük rəsmiləşdirilməsi;
- gömrük laboratoriyaları tərəfindən prob və nümunələrin tədqiqi və gömrük ekspertizasının aparılması;
- malların məhv edilməsi.

Gömrük hüququnda belə bir fikir vardır ki, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan gömrük yığımları gömrük orqanlarının xidmət xərclərinin ödənilməsinə görə büdcəyə köçürülən dövlət ödənişləridir. Gömrük nəzəriyyəsində ona aşağıdakı kimi anlayış verilir: «Mal qismində ölkənin gömrük sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinin, həmçinin seçilmiş gömrük rejiminin dəyişdirilməsi və ya onun qurtannası zamanı gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilən gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan məcburi ödənişlərə gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları deyilir.» Verilmiş bu anlayış baxımından bu ödəmələrin aşağıdakı özünəməxsus xüsusiyyətlərini fərqləndirmək olar: a) bu yığımlar üçün möhlət nəzərdə tutulmamışdır; b) bu yığımlar gömrük bəyannaməsi təqdim edilənə kimi və ya onunla eyni vaxtda ödənilməlidir; c) bu yığımlar heç bir halda geriye qaytarıla bilməz.

Hal-hazırda gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımlarının yığılması Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 12 aprel tarixli 80 nömrəli «Azərbaycan Respublikasından ixrac zamanı ixrac gömrük lüsumuna cəlb olunan malların siyahısı və ixrac rüsumlarının dərəcələri» Qərarına əlavə edilmiş Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 27 noyabr tarixli

' Heydərov K.F., Əliyev A.O., Nuriyev C.Q., Mehdiyev S.M. Gömrük rəsmiləşdirilməsi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Qanun, 2006, s. 45

ƏSMƏR ƏLİYEVƏ

189 nömrəli qərar ilə ləğv edilmiş «Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan gömrük yığımlarının miqdarı» adlı normativ-hüquqi aktla tənzimlənir. Həmin qərara əsasən, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları malın gömrük dəyərindən asılı olaraq konkret məbləğlərlə alınır. Məsələn, gömrük dəyəri 1000 manatadək olduqda 10 manat, 1001 manatdan 10000 manata qədər olduqda 50 manat və s. bəzi əməliyyatlar üçün gömrük yığımlarının xüsusi məbləği mövcuddur. Qeyd edək ki, göstərilən qərarın əvvəlki redaksiyasında eyni fəaliyyətə görə gömrük yığımları malın gömrük dəyərindən asılı olaraq faiz dərəcələri ilə alınır və göstərilir ki, aşağıdakı hallarda gömrük yığımları alınmır;

- Azərbaycan Respublikası gömrük sərhədindən qrant kimi alınan maddi yardım;

- humanitar yardımlar;

- texniki yardım mallarının keçirilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən diplomatik nümayəndəliklərin rəsmi istifadəsi və onların heyət üzvlərinin şəxsi istifadəsi üçün malların keçirilməsi;

- elektrik enerjisinin qarşılıqlı ötürülməsi;

- fiziki şəxslər tərəfindən istehsal və kommərsiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan, ümumi dəyəri 1000 ABŞ dollarına ekvivalent və ya çəkisi 50 kq-dan artıq olmayan mallar;

- İstehsal və kommərsiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan, beynəlxalq poçt göndərişlərində ümumi dəyəri 200 ABŞ dollarına ekvivalent və ya çəkisi 20 kq-dan artıq olmayan mallar;

- Qeyri-rezident fiziki şəxslər (şəxsiyyəti təsdiq edən sənəddə iki təqvim ilindən yuxarı xarici ölkədə yaşadığı barədə müvafiq qeydlər olduqda) daimi yaşayış məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasına köçüb gələrkən (və ya rezident fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasından köçüb gedərkən) 20.000 ABŞ dollarına ekvivalent dəyər

hocmindo ailo üçün zomri olan nişot əşyalarını özləri ilə gömrük sərhədindən keçirərək, gömrük orqanlarına bəyan etməklə, müşayiət olunan baqajla və ya müşayiət olunmayan baqajla gətirildikdə (apa- rıldıqda);

- Zəruri ehtiyaelarm ödənilməsi üçün şəxsi əşyalar gömrük qaydalarına əməl etməklə, müvəqqəti olaraq gətirildikdə (aparıldıqda);

- Açılmış vərəsəlik hüququ əsasında əldə edilmiş malları (gətirilməsi və aparılması qadağan edilmiş mallardan başqa) Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirildikdə.'

Beləliklə, gömrük hüquq nəzəriyyəsi baxımından gömrük yığımlarına aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: gömrük yığımları gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömilik orqanları tərəfindən tutularaq büdcəyə köçürülən məcburi ödənişlərdir.

«Gömrük tarifi haqqında» AR qanununa əsasən gömrük ödənişlərinin digər növü haqlardır. Bu da gömrük qanunvericiliyində yol verilən çoxlu boşluqlardan biridir. Əgər gömrük yığımlarına hüquq nəzəriyyəsi nöqteyi-nəzərindən yanaşaraq müəyyən mənada aydınlıq gətirmək mümkün idisə, gömrük ödənişlərinin bir növü kimi «haqq» anlayışına tərif vermək nəzəriyyəçilər üçün həddindən artıq çətindir. Bütövlükdə, qanunverici hansı meyarlara əsasən gömrük orqanları tərəfindən göstərilən bu və ya digər xidmətin əvəzi kimi müəyyən etdiyi ödənişlərin bəzilərinin rüsum, bəzilərinin yığım, bəzilərinin isə haqq olaraq təqdim etməsini müəyyənləşdirə bilmir. Ümumiyyəflə «haqq» dedikdə, qanunvericinin nəyi nəzərdə tutması qeyri-müəyyən olaraq qalır. Hər bir halda, qanuna əsasən gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı ödənilən haqlar dedikdə əvvəlki məcəllədən fərqli olaraq yalnız bir ödəməni - gömrük auksionlarında iştirak etməyə görə haqqı nəzərdə tutur.

' Gömrük tarifi. Qanunvericilik toplusu/Tortib cdon A.Əliyev. Bakı: Qanun, 2009, s. 15-23

Növbəti gömrük ödənişi kimi dövlət rüsumu çıxış edir. Qanunvericiliyə əsasən, gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı alman dövlət rüsumu dedikdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən bəzi fəaliyyət növlərinə lisenziyaların verilməsinə görə və beynəlxalq avtomobil daşımalarını yerinə yetirən nəqliyyat vasitələrinə sərhəddə «İcazə blankları»mm verilməsinə görə alınan rüsumlar başa düşülür. «Dövlət rüsumu haqqında» Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 2001-ci il tarixli Qanununun 1-ci maddəsində dövlət rüsumuna belə bir anlayış verilir: «Dövlət rüsumu dövlət orqanları tərəfindən hakimiyyət səlahiyyətlərinin icrası zamanı göstərilən və hüquqi nəticələrin yaranmasına səbəb olan xidmətlərə və hüquqi hərəkətlərə görə (sənədlərin tərtibi, qeydiyyatı, razılıqların verilməsi və s.) ödənilən haqdır (ödənişdir)».'

Qeyd edək ki, qanunvericilikdə, gömrük ödəmələrinin siyahısını «digər gömrük ödənişləri» termini tamamlayır. Bu, o nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, qanunverici ödəmələrin siyahısını məhdudlaşdırmır, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinə və digər səlahiyyətli orqana öz səlahiyyətləri çərçivəsində gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı əlavə ödənişlər müəyyən etmək hüququ verir. Bu isə, hər şeydən əvvəl sahibkarların mənafeyinə ziyan vurur və qeyri-müəyyənliyə səbəb olur.

Beləliklə, gömrük ödəmələrinin digər növləri olan vergilər və sair gömrük ödəmələrini tədqiq edərək belə bir nəticəyə gəldik ki, dövlət büdcəsində payı kifayət qədər çox olan idxalda ƏDV, aksiz və yol vergisi gömrük ödəmələri içərisində gömrük rüsumlarından heç də az əhəmiyyət daşıyır. Filci-imizcə, dövlətimiz dünyaya və Avropa Birliyinə inteqrasiya çərçivəsində gömrükdə ödənilən ödəmələrin unifikasiya edilməsi məqsədilə ƏDV-nin dərəcəsinin əksər Avropa

' «Dövbət rüsumu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu / Dövlət maliyyəsi haqqında normativ-hüquqi aktlar toplusu. Bakı: Qanun, 2010

Birliyi ölkələrində olduğu kimi 18%-dən 17%-ə endirilməsi daha məqsədmüvafiq olardı. Ölkəyə idxal olunan mobil telefonların da aksiz vergisinə cəlb edilməsi ölkənin fiskal maraqları baxımından kifayət qədər müsbət səmərə verə bilər. Digər gömrük ödəmələrinə gəldikdə isə fikrimize, qanunverici həmin ödəmələrin hər birinin dəqiq anlayışını və iqtisadi, digər ödəmələrdən fərqləndirən spesifik xüsusiyyətlərini aydın şəkildə əks etdirməlidir.

III FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK-TARİF SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏİÜNİN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ

3.1. Dövlətin gömrük-tarif fəaliyyəti üzərində nəzarətinin gücləndirilməsi üsulları

Artıq qeyd edildiyi kimi dövlətin gömrük fəaliyyəti istər onun xarici ticarət əlaqələrinin, istərsə də daxili iqtisadiyyatının tənzimlənməsində ən əhəmiyyətli təsir vasitələrindən biridir. Odur ki, gömrük siyasətinin düzgün qurulması, dövlətin gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi və siyasi mənada düzgün tənzimlənməsi istənilən dövlət üçün ən vacib məsələlərdən biridir. Bu paragraf çərçivəsində gömrük siyasətinin nə olması, onun istiqamətləri, ölkəmizdə gömrük siyasətinin inkişaf perspektivləri və qüsurları barədə araşdırmalar apamrağa çalışacağıq.

İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, gömrük siyasəti bəlkə də yeganə istiqamətdir ki, onu dövlətin daxili və ya xarici siyasətinin tərkib hissəsinə aid etmək mümkün deyil. Gömrük fəaliyyəti xarici siyasətin ayrılmaz tərkib hissəsidir, çünki onun vasitəsilə dövlət xarici iqtisadi əlaqələrini istədiyi kimi istiqamətləndirir. Gömi'ük fəaliyyəti daxili siyasətin tərkib hissəsidir, çünki dövlət onunla daxili bazarını, iqtisadiyyatını tənzimləyir.

Gömrük siyasəli-milli iqtisadiyyatın müdafiəsi və dövlətin liskal məqsədlərinin təmin oluması ü/rə, eləcə də dövlətin xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi zamanı tətbiq olunan siyasi-hüquqi, iqtisadi və təşkilati tədbirlər kompleksidir.'

Gömrük siyasəti milli istehsalçıların hüquqlarının müdafiəsinə yönələn proteksionizm siyasətinin və azad sahibkarlığa əsaslanan fritredizm siyasətinin məqsəduyğun şəkildə realizəsi vasitəsilə realizə olunur.

Proteksionizm və fritredizm-dövlətin gömrük fəaliyyətinin realizəsi zamanı rəhbər tutduğu prinsiplərdən ikisidir. Onlar və digər prinsiplər haqqında aşağıda geniş məlumat verməyə çalışacağıq.

Dövlətin hər bir fəaliyyətinin həyata keçirilməsində prinsiplər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İbu prinsiplər həmin fəaliyyətin istiqamətlərini və prioritetlərini müəyyən etməklə yanaşı, bu fəaliyyətin nə dərəcədə səmərəli həyata keçirilməsini də şərtləndirir. Gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin prinsipləri dövlətin rəhbər tutduğu gömrük siyasətindən asılı olaraq fomılaşır. İlər bir dövlət öz iqtisadi səviyyəsindən, maraqlarından, büdcə quruluşundan və bir çox başqa amillərdən asılı olaraq özünə ən sərfəli olan prinsiplərlə gömrük - tarif fəaliyyətini həyata keçirir.

T.N.Troşkinanın fikrincə, hüquqi tənzimlənmənin prinsipləri gömrük fəaliyyəti sferasında bütün sonrakı normayaradıcılıq fəaliyyətində bir növ kameiton rolunu oynayır, dövlətin gömrük-tarif siyasəti ilə gömrük qanunvericiliyi arasında əlaqə yaradır." Bundan başqa bu prinsiplər, məhkəmə təcrübəsində qanunlarda bu və ya digər boşluqlar meydana çıxan zaman mənəbə kimi də istifadə olunur.

' Молчанова О.В., Коган М.13. Таможенное дело: Учебное пособие. Ростов н/Д: Феникс, 2007, с. 19-20

" Трошкина Т.11. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 12

ƏSMƏR ƏLİYEVƏ

Gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tonzimbənosı aşağıdakı prinsipbr əsasında həyata keçirilir:

1. ümumi prinsiplər. Bu prinsipbr bütövlükdə xarici ticarət fəaliyyətinə nəzarət zamanı dövlətin rəhbər tutduğı prinsiplərdir;

2. xüsusi sahəvi və ya sahəbrarası prinsipbr. Bu prinsipbr göm- mk tarif fəaliyyətinin nisbətən xarakterik xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan verir. Xüsusi prinsiplərə aşağıdakılar aiddir: proteksionizm; fiskalhq; gömrük ödəmələrinin tətbiqinin aşkarlığı; gömrük ödəmələri sferasında dövbəbrarası əməkdaşlıq və s.

Gömrük hüquq nonnalarının kompleks xarakterli olduğu nöqtəyi-nəzərindən yanaşaraq hüquq ədəbiyyatında belə hesab olunur ki, bu prinsiplərin bir hissəsi inzibati hüquq, digər hissəsi isə maliyyə hüquq xarakterli prinsiplərdir. İnzibati hüquqi prinsiplərə dövlətin iqtisadi maraqlarının qorunması və s. aiddirsə, fiskalhq prinsipi sırf maliyyə hüquq xarakterli münasibətlərdə tətbiq olunan prinsipbrdəndir.'

Gömrük ödəmələrinin yığılması ilə bağlı dövlət fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin ümumi prinsipləri aşağıdakılardır: qanunçuluq;

xarici ticarət fəaliyyətinin vahidliyi;

ədalətlilik;

beynəlxalq hüquq normalarının üstünlüyü; xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının bərabərliyi; xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının hüquq və azadlıqlarının dövlət müdafiəsi;

dövlətin gömrük ərazisinin vahidliyi;

ixrac nəzarəti siyasətinin vahidliyi;

dövlətin xarici ticarət fəaliyyətini tənzimlənməsində tətbiq etdiyi tədbir vasitələrinin vahidliyi;

' Таможенное нрано: Учебник / Под рсд. М.М.Рассолова, М.:ЮНИТИ-ДЛМЛ, 2007, е. 123

ЕД.Эриашвили.

dövlət orqanları tərəfindən xarici ticarət fəaliyyətinə əsassız müdaxilə hallarının yolverilməzliyi;

dövlətin xarici ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsində iqtisadi tədbirlərin üstünlüyü və s.'

Qeyd edək ki, ədəbiyyatlarda bu prinsiplərin siyahısı müəlliflərin mövqeyindən asılı olaraq bir qədər do uzadıla bilər. Lakin hər bir halda bütün müəlliflər tərəfindən qəbul edilən əsas prinsiplər yuxarıda göstərilən prinsiplərdir. Ümumiyyətlə, göstərmək lazımdır ki, gömrük ödəmələrinin yığılması ilə bağlı dövlət fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin prinsipləri bu sahəni tədqiq edən alimlər tərəfindən ən az işlənən məsələlərdən biridir. Bu sahədə tədqiqat aparan mütəxəssislər ya bu sualın üzərindən sükutla keçməyə üstünlük verirlər, ya da çox səthi olaraq bir neçə prinsipin adını çəkməklə kifayətlənirlər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hər bir sahədə olduğu kimi gömrük tarif fəaliyyətinin həyata keçirilməsində rəhbər tutulan prinsiplərin dairəsi və təbiəti bu fəaliyyətin istiqamətlərindən və səmərəliliyindən xəbər verir. Buna görə də bu prinsiplər nəzəriyyədə mükəməl işlənilməli və tədqiq olunmalıdır.

Fikrimizcə, xüsusi prinsiplərin də siyahısı dəqiq deyil və həmin prinsiplərin məzmunu konkret dövlətin gömrük-tarif siyasətindən asılı olaraq dəyişir.

Xüsusi prinsiplərin içərisində proteksionizm prinsipi xüsusi yer tutur. Qeyd edək ki, gömrük-tarif fəaliyyətində proteksionizm həm də gömmk-tarif tənzimlənməsinin funksiyası kimi do qəbul edilir. Bos gömrük proteksionizmi dedikdə nə başa düşülür? Onun dövlət üçün əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

Molumdur ki, gömrük hər bir dövlətin struktur elementi kimi çıxış edir. O, dövlət yaranandan bəri mövcuddur. Mələ lap qədimlərdən

primitiv formada da olsa, dövlətin gömrük fəaliyyətini təsdiq edən sənədlərə rast gəlmək mümkündür. Lakin kapitalist münasibətləri inkişaf etdikcə gömrük işinin həyata keçirilməsi artıq kortəbii deyil, konkret istiqamətdə və prinsiplərlə həyata keçirilməyə başlandı. Bu /aman konkret dövlətin maraqlarından asılı olaraq gömrük işində iki əsas konsepsiya-proteksioni/m (himayədarlıq) və a/ad ticarət (frit- redizm) konsepsiyaları formalaşdı. Gömrük proteksionizmi sırf kapitalist münasibətlərinin, xüsusilə də manufakturaların yaranması ilə bağlı idi. Dövlət büdcəsi milli istehsalın hesabına gəlir əldə etməyə başladı. Onu xarici rəqabətdən qorumaq və inkişaf etdirmək, dövlətin qarşısında duran əsas məsələlərdən birinə çevrildi. Proteksionizm bu mənada dövlətin həmin sahədə ən güclü silahına çevrildi.

Proteksionizm - dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməyə yönələn iqtisadi siyasət istiqamətlərindən biridir. Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatda proteksionizm sözü iki mənada başa düşülür: dar və geniş mənada. Dar mənada proteksionizm dedikdə, xarici mənşəli malların daxili bazara buraxılmasının qarşısının alınması və ya məhdudlaşdırılması məqsədilə həyata keçirilən gömrük siyasəti başa düşülür. Geniş mənada isə proteksionizm milli istehsalçıların maraqlarının qorunması, həmçinin milli istehsalın genişləndirilməsi və stimullaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər sistemi kimi xarakterizə olunur.⁶ Müasir dövrdə gömrük proteksionizmi çoxməqsədli xarakter daşıyır. Bir tərəfdən o, milli iqtisadiyyatı qərəzli və qərəzsiz mənfi təsirlərdən qoruyur. T.N.Troşkinanın fikrincə, proteksionizm gömrük fəaliyyətinin «yatan» funksiyası rolunu oynayır. O, istənilən vaxt oyanmağa və dövlətin iqtisadi müstəqilliyini və qüdrətini təhlükə altına alan faktorlarla mübarizə aparmağa hazırdır. Digər tərəfdən bu, öz əksini qüvvədə olan göm

⁶ Трошкина Т.И. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007

rük qanunvericiliyində tapır və ictimai münasibətlərin xüsusi bir növü kimi proteksionizm, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin iştirakçısı olmaq istiqamətində mühüm vasitəçiyə çevrilir.’

Artıq qeyd edildiyi kimi proteksionizm milli iqtisadiyyatın kənar mənfəə amillərdən qorunmasına yönələn tədbirlər sistemidir. Bununla bağlı belə bir sual yaranır; bu faktorlar hansılardır, milli iqtisadiyyatın inkişafına mənfəə təsİR göstərən faktorlar dedikdə nə başa düşülür? Həmin amillər iki yerə bölünür: ekzogen (xarici) və endogen (daxili) faktorlar. Ekzogen amillər dünya əmtəə bazarlarında, beynəlxalq valyuta-maliyyə sistemində və ümumi olaraq beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə böhranlı vəziyyətlə bağlı yarana bilər. Göstərilən hallarda proteksionizm özünü əlavə idxal rüsumları, gömrük tarifinin maksimal dərəcəsi, antidempinq və kompensasiya rüsumlarını tətbiq etməkdə göstərir.

Endogen amillər dövlətdaxili amillər kimi çıxış edirlər. Belə hallarla mübarizədə dövlət əsasən ixrac rüsumlarından istifadə edir. Təsədüfi deyil ki, ixrac rüsumlarını sosial rüsumlar adlandırırlar, bu rüsumlar inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə daxili bazarlarda daha çox ehtiyac olan və qıtlıq təhlükəsi olan malların üzərinə qoyulmaqla, bu malların ixracının azalmasına xidmət edir. İxrac rüsumlarının çox olması dövlətə başqa tərəfdən də gəlir gətirir. Xammalın üzərinə qoyulan ixrac rüsumları ucuz materialın ölkədən çıxarılmasının qarşısını alır və eyni zamanda onların qiymətini artırır. Bu isə nəticə etibarilə milli iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırır və xarici sahibkarların ucuz xammal deyil, yarımfabrikat və hazır məhsul almağa üstünlük verməsini təmin edir.

' Трошкина Т.Н. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 22-26

ƏSMƏR ƏLİYKƏV/V

Proteksionizmin bir ideya, nozoriyyə kimi meydana gəlmiş XVI-XVII əsrlərə təsadüf edir. Onun nozoru əsasən merkanti- list alimlər-U. Slafford, Q.Skaffuri, T.Men, C.B.Kolber tərəfindən işlənilmişdir. İlk dəfə iqtisadiyyatda metod kimi proteksionizm XVI əsrdə İngiltərədə sənaye çevrilişi dövründə tətbiq edilməyə başlandı. Yerli sənaye şirkətlərini xaricdən gələn mallarla (ilk növbədə holland və fransız malları) rəqabətdə müdafiə etmək məqsədilə həmin mallar üçün daha yüksək gömrük dərəcələri müəyyən olundu. Bundan başqa, İngiltərəyə gətirilən mallara kəmiyyət məhdudiyyətləri tətbiq olundu. Müəyyən olunmuş qaydaya əsasən, xarici malları yalnız ingilis gəmilərində və ya malın mənşə ölkəsinə məxsus gəmilərdə gətirilməsinə icazə verilirdi, lakin ikinci halda buna görə əlavə haqq alınır. Koloniyalardan gətirilən mallar isə müstəsna olaraq ingilis gəmilərində daşınmalı və öz yolunda heç bir limanda dayandırılaraq rüsum tələb edilməməli idi. Bütün bu tədbirlərin məqsədi Hollandiyanın xarici ticarət sferasındakı gücünə qalib gəlmək və daxili istehsalı stimullaşdırmaq idi. Tez bir zamanda bu metodlar digər Avropa dövlətlərində-İspaniya, İsveç, Fransada da tətbiq edilməyə başlandı.'

İngilis proteksionizminin 400 ilə yaxın yaşı vardır. XIX əsrin əvvəllərində Böyük Britaniya özünün inkişaf səviyyəsinə görə dünyada birinci yerə çıxır, ölkədə sənaye prosesləri dünyada ən yüksək, istehsal olunan malın maya dəyəri isə ən aşağı səviyyəyə düşür. Belə bir vəziyyətdə İngiltərə proteksionist siyasətdən fritredizmə, yəni azad ticarət siyasətinə meyllənir.

Mütəxəssislərin fikrincə, müasir dövrdəki proteksionizm klassik himayədarlıq konsepsiyasından fərqlənir. Neoproteksionizm adlanan bu konsepsiya artıq idxalın qarşısının alınmasına deyil, onun ar-

' Тимошенко И.В. Таможенное право России: Учебник для вузов. Ростов н/Д.: Феникс, 2008, с. 24

tımnın qarşısının alınmasına xidmət edir. Artıq proteksionizm malın mənbə ölkəsindən və növündən asılı olaraq özünü fərqli formalarda göstərir. Belə ki, idxal rüsumları yalnız o mallara və o dövlətdən gələn mallara qoyulur ki, onların ölkəyə gətirilməsi milli iqtisadiyyatın inkişafına mənfəət təsir göstərsin. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərin öz aralarında bu mallara kənd təsərrüfatı malları, geyim və tekstil malları aiddir. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlər arasında sənaye malları, inkişaf etməkdə olan dövlətlərin öz aralarında isə ənənəvi istehsal sahələri mallarının üzərinə əlavə gömrük illisumları qoyulur.

Ədəbiyyatlarda gömrük proteksionizminin aşağıdakı formaları fərqləndirilir:

- seçmə proteksionizm-ayrı-ayrı dövlətlərə və mallara münasibətdə tətbiq edilir;

- sahəvi proteksionizm-iqtisadiyyatın müəyyən sahəsini (kənd təsərrüfatı və s.) qorumağa xidmət edir;

- kollektiv proteksionizm-müəyyən qrup dövlətlərin öz qruplaşmasına daxil olmayan dövlətlərdən gələn mallara münasibətdə tətbiq edilir (məsələn, Avropa Birliyi dövlətləri (bu qayda özünü ən sərt formada Böyük Britaniyada göstərir) bu quruma daxil olmayan dövlətlərdən ərzaq məhsullarının gətirilməsinə ciddi formada nəzarət edir);

- qapalı proteksionizm-daxili iqtisadi siyasət metodları vasitəsilə həyata keçirilir (daxili vergi qoyma, subsidiyalaşdırma və s.).'

Qapalı proteksionizmlə bağlı nümunə kimi bunu göstənmək olar ki, «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında» AR-nın 15 dekabr 2006-ı il tarix-

' Тимошенко И.В. Таможенное право России: Учебник для вузов. Ростов н/Д.: Феникс, 2008, с. 22-26

ƏSMƏR OLİYKVA

li qanununa osason, xaricdən gotirilən minik avtomobilbrino aksiz vergisi tətbiq edildi.

İb'tredizm isə faktiki olaraq, bu konsepsiyanın əksidir. Burada xarici ticarətə dövlət müdaxiləsi minimal dərəcədə mövcud olur və bazar münasibətləri tələb və təklifin sərbəst nisbəti əsasında inkişaf edir. Fritredizm və ya azad ticarət siyasəti gömrük rüsumlarından tamamilə imtina edilməsi və ya minimal dərəcədə tətbiq edilməsini nəzərdə tutan tədbirlər sistemidir. Fritredizm müvəqqəti siyasətdir, dövlət iqtisadi münasibətləri tənzimləmək üçün müəyyən dövrlərdə məcburiyyət qarşısında onu tətbiq edir.

Fritredizmin tərəfdarları hesab edirlər ki, iqtisadi qanunlar, rəqabət, bazar dövlətin hər hansı bir müdaxiləsi olmadan təsərrüfatın özünüidarə üsulunu yaratmaq və onun sonrakı inkişafını stimullaşdırma bilmək iqtidarındadır. Dövlətin himayəsi istehsalçının fəaliyyət qabiliyyətini azaldır, onda kənardan yardım almaq vərđişi formalaşdırır, bürokratizm, korrupsiya və s. neqativ halların əmələ gəlməsinə səbəb olur.'

Dövlətlərin yuxarıda göstərilən konsepsiyalardan hansına üstünlük verməsi isə hər bir dövlətin öz seçimidir. Bu zaman ölkənin iqtisadi cəhətdən ötən əsrin 50-60-cı illərində iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi bu sahədə də dövlətin müdaxiləsini sifira endirmək meylləri yarandı və proteksionizm öz yerini sərbəst ticarət konsepsiyasına verdi. Lakin artıq XX əsrin 70-ci illərindən yenidən müdafiə məqsədləri üçün tarif və qeyri-tarif vasitələrdən daha geniş istifadə olunmağa başlandı.

Gömrük fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin xüsusi prinsiplərindən biri də fiskalhq prinsipidir. Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, gömrük ödəmələrinin yığılması sahəsindəki nor-

' Трошкина Т.И. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 23

mativ aktlar dövlət büdcəsinin maraqları baxımından qəbul olunmalıdır. Qeyd edək ki, fiskal funksiya əvvəlki dövrlərdə gömrük ödəmələrinin müəyyən edilməsi zamanı əsas məqsədlərdən biri sayılırdı və bu ödəmələr dövlət büdcəsi gəlirləri içərisində nəzərə çarpacaq yerlərdən inkişaf səviyyəsi, milli istehsalın vəziyyəti və digər amillər mütləq nəzərə alınmalıdır. İqtisadi ədəbiyyatlarda isə fiskal funksiya gömrük sərhədindən keçirilən mallara tətbiq edilən və xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturasına uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük rüsum dərəcələrinin məcmusu kimi xarakterizə edilir.⁷ Artıq qeyd edildiyi kimi bu gün gömrük ödəmələrinin inkişaf etmiş ölkələrin dövlət büdcəsində payı çox azdır və dolayısıyla da onun fiskal əhəmiyyəti demək olar ki, yox səviyyəsindədir. Hazırda bu ödəmələr dövlətlər tərəfindən proteksionizm və digər siyasi-iqtisadi məqsədlər üçün tətbiq edilir. «Azərbaycan Respublikasının 2011-ci il Dövlət Büdcəsi» haqqında qanununda gömrük rüsumlarının payı təqribən 1.7 faiz müəyyən edilmişdir.

Gömrük fəaliyyətinin tənzimlənməsi zamanı tətbiq edilən prinsiplərdən biri də gömrük-tarif fəaliyyətinin tənzimlənməsinin aşkarlığı və ya şəffahlığı prinsipidir. Bu prinsip gömrük tarif siyasətinin bütün mərhələlərinin aşkar şəkildə reallaşdırılmasını özündə əks etdirir. Bu prinsipin realizəsi gömrük rüsum ödəyicilərinə tarif mexanizminin hüquqi bazasının vəziyyəti barədə tam məlumatlanmaq imkanı verir.-

Digər prinsip gömrük fəaliyyəti sahəsində dövlətlərarası əməkdaşlıqdır ki, bu barədə növbəti paragrafda ətraflı məlumat verəcəyik.

Dövlətin gömrük siyasətini həyata keçirərkən rəhbər tutduğu prinsiplərin məzmununu barədə qısa da olsa məlumat verməyə çalışdıq.

⁷ Əliyev V.İ. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsində gömrük tariflərinin tətbiqi problemləri. Bakı; Şirvanəşr, 2006, s. 77 ^
Трошкина Т.М. Таможенные платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 93

indi iso gömrük siyasətinin mahiyyəti, ona nəzəriyyəçilər tərəfindən verilən anlayışlar və onun istiqamətləri məsələsinə nəzər yetirək.

Gömrük siyasətinin formalaşmasını və reallaşmasını dövlətin bütün hakimiyyət qollarının - həm qanunverici, həm iera, həm də məhkəmə orqanlarının iştirak etdiyi mürəkkəb bir proses kimi xarakterizə etmək olar. Gömrük siyasəti dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bu məsələ əvvəlki AR GM-də öz əksini tapsa da 01 yanvar 2012-ci ildə qüvvəyə minən AR yeni GM-də gömrük siyasəti ilə bağlı müddəa mövəud deyil. Əvvəlki məəllənin tələblərinə görə dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid gömrük siyasəti həyata keçirilir.' Faktiki olaraq gömrük siyasəti dövlətin gömrük işinin həyata keçirilməsinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən element kimi çıxış edir.

Gömrük siyasəti dövlətin xarici ticarət dövriyyəsinin gömrük sərhədindən mal və nəqliyyat vasitələrinin uyğun gömrük rejimləri müəyyən edilməsi vasitəsilə keçirilməsinin dövlət tənzimlənməsi üzrə məqsədyönlü fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edir. Hüquq ədəbiyyatında gömrük siyasətinə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində gömrük nəzarəti və mal dövriyyəsinin daha səmərəli tənzimlənməsi, daxili bazarın qorunması, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətindən irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi, habelə beynəlxalq normalara uyğun gömrük işinin aparılması kimi anlayış verilir.^ Eyni zamanda gömrük siyasəti xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsində və dünya birliyi dövlətlərinin maraqlarının balanslaşdırılmasında mühüm vasitə kimi xarakterizə olunur.-'

' A/.orbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2010 ' Nuriyev C.Q. Gömrük hüququ: Dorslik. Bakı: Torokkür NPM, 2002, s. 15 Eyvazov I.Z. Azərbaycan Respublikasının gömrük işi sferasında omokdaşlığın beynəlxalq-hüquqi formaları, İllüq. cfm. nam. diss. ... avtorcf Bakı, 2007, s. 4

Gömrük siyasətinin osaları gömrük-tarif qanunvericiliyində, gömrük konvensiyalarında azad gömrük zonalarında, gömrük birlikləri təşkilatlarında və s. realizə olunur.

Gömrük siyasətinin əsas məqsədi ölkənin gömrük ərazisində mal mübadiləsi zamanı gömrük tənzimlənməsi və nəzarəti üsullarının mümkün qədər səmərəli həyata keçirilməsinə, habelə milli iqtisadiyyatın stimullaşdırılması və ölkə bazarının mühafizə olunması üzrə qarşıya qoyulmuş iqtisadi-siyasi məsələlərin realizə olunmasına nail olunmaqdır. Deməli, gömrük siyasəti gömrük tənzimlənməsi və gömrük nəzarətinin ölkə ərazisində əsas istiqamətlərini müəyyən edən bir mexanizmdir.

Gömrük siyasətinin qarşısında duran əsas məsələlər kimi aşağıdakıları göstəmək olar:

- xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişafı, xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və ölkə iqtisadiyyatının dünyaya inteqrasiyası;
- iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması;
- əlverişli sahibkarlıq və investisiya mühitinin və sağlam rəqabət atmosferinin təmin olunması;
- iqtisadi, sosial, ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması.

Beləliklə, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi ilə birbaşa bağlı olan gömrük siyasəti- dövlətin gömrük ərazisində gömrük nəzarəti və mal dövriyyəsinin səmərəli şəkildə tənzimlənməsi, daxili bazarın qorunması, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətindən irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun gömrük fəaliyyətinin həyata keçirilməsidir.

3.2. Gömrük fəaliyyəti sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq və onun hüquqi tənzimlənməsi

Müasir dövrdə istənilən ölkənin gömrük tarif tənzimlənməsini beynəlxalq razılaşmalar və normalar nəzərə alınmadan, onların milli qanunvericiliyə implementasiyası olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Məhz bu səbəbdən beynəlxalq gömrük hüququnu beynəlxalq hüququn formalaşmış bir sahəsi hesab edən gənc tədqiqatçı Ç.Z. Eyvazov onun müstəqil sahə kimi formalaşmasını zəruri hesab edir.‘ *‘Beynəlxalq gömrük hüququnun hüquq sistemində yeri barədə vahid fikir formalaşmamışdır. Hələ XX əsrin əvvəllərində rus alimləri belə hesab edirdilər ki, beynəlxalq hüquq sistemində beynəlxalq idarəetmə hüququnu, yəni beynəlxalq inzibati hüququ ayırmaq lazımdır.- Müasir dövrdə də bu fikri dəstəkləyən bəzi müəlliflərdən biri kimi V.M.Şumilov qeyd edir ki, beynəlxalq gömrük hüququ, beynəlxalq vergi hüququ-əslində beynəlxalq hüquqdan ayrılmış beynəlxalq inzibati hüququn yarım sahələridir.‘*^

Bəzi alimlər hesab edirlər ki, beynəlxalq gömrük hüququ beynəlxalq iqtisadi hüquqdan ayrı İmiş bir sahədir. Bu fikri dəstəkləyən A.V.Şornikov qeyd edir ki, beynəlxalq gömmk tənzimlənməsinin bəzi normaları beynəlxalq iqtisadi hüquqa yox, beynəlxalq hüququn başqa institutlarına - dəniz hüququ, hava hüququ, humanitar hüquq və s. aiddir. Müəllif qeyd edir ki, bu hal beynəlxalq gömrük hüququnun xarakterik xüsusiyyətlərini göstətməyə imkan verir. Onun

‘ Eyvazov İ.Z. Azərbaycan Respublikasının gömrük işi sferasında əməkdaşlığın beynəlxalq-hüquqi formaları. Hüq. elm. nam. diss. ... avtoref Bakı, 2007, s. 5 - Мартенс Ф.Ф. Сопременное международное право цивилизованных народов. СПб.

^ Шумилов В.М. Международное экономическое право в контексте глобализации мировой экономики: проблемы теории и практики: Автореф.дис.... докт. юр.наук. М., 2001, с. 51

fikrincə, beynəlxalq gömrük hüququ yalnız dövlət siyasətinin iqtisadi tərəflərini deyil, həm də digər sahələri tənzimləyən normaları özündə birləşdirir.'

A.N.Kozırin hüquq nəzəriyyəsinə uyğun olaraq gömrük hüququnu daxili (milli) və xarici gömrük hüququna bölməyi məqsəduyğun hesab edir. Onun fikrincə, beynəlxalq gömrük hüququ dedikdə göm- liik məsələlərinə həsr olunmuş, bir tərəfi dövlət olan, beynəlxalq gömrük müqavilələri və sazişləri ilə tənzimlənən münasibətlərin məcmusu başa düşülür. A;N. Kozırinin fikrinə görə, bir hüquq sahəsinin sisteminə başqa hüquq sahələrinin hüquq institutları daxil ola bilməz.- Bu mövqe belə bir yalnız nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, beynəlxalq gömrük hüququ eyni zamanda həm də beynəlxalq ümumi hüququn predmetinə daxil ola bilməz. Bu fikir K.A.Bekyaşev, E.Q.Moiseycvə digər müəlliflər tərəfindən də dəstəklənir. Göstərilən müəllidər öz əsərlərində qeyd edirlər ki, beynəlxalq gömrük hüququ heynəlxalq ümumi hüququn tərkib hissəsi olub, onun bir institutu kimi çıxış edir." Beynəlxalq gömrük hüququ üzrə ilk dərsləklərdən birinin müəllifi olan K.Q.Borisov qeyd edir ki, beynəlxalq gömrük hüququ-gömrük sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq sferasında yaranan münasibətləri tənzimləyən norma və prinsiplərin, dövlətlər tərəfindən müqavilə əsasında müəyyən olunan ümumqəbul olunmuş qayda və öhdəliklərin məcmusudur."

' Таможенное право: Учебник / Под ред. 0.10.Бакаева. М.: Норма, 2009, с. 465-466 - Комменчарий к Таможенно.му кодексу Российской Федерации / Под ред. Л.Н.Козырина. М.: Проспект; 2004, с. 30

^ Бөюипев К.Л., Моисеев И.Г. 'Таможснос право: Учебное пособие. М.: Проспект, 2005, с. 135

■' Борисов К.Г. Мсждународнос таможенное право: Учебное пособие. М.: Норма, 2001, с. 27

M.M.Rassolov və N.D.Eriaşvilinin redaktəsi ilə nəşr olunmuş «Gömrük hüququ» dərsliyində isə qeyd olunur ki, gömrük hüququ özündə fərqli hüquq sahələrinin hüquq nonnalarını (inzibati hüquq, maliyyə hüququ, o cümlədən beynəlxalq ümumi hüququ) birləşdirən kompleks hüquq institutudur. Bu institutun predmetinə daxil olan münasibətləri tənzimləyən normalar çoxsaylı normativ aktlarda əks olunmuşdur, bu normaların böyük hissəsi isə blanket xarakterlidir. Kompleks hüquq institutu olduğu üçün isə beynəlxalq gömrük hüququ həm də beynəlxalq ümumi hüququn predmetinə daxil olaraq onun da yanmsahəsi kimi çıxış edir.¹ Fikrimizcə, bu mövqə daha düzgün və həqiqətəuyğundur.

Tədqiqatçıların beynəlxalq gömrük hüququnun hüquq sistemində yeri barədə vahid fikrə gəlmədikləri məsələlərdən biri də onun beynəlxalq ümumi hüquq, yoxsa xüsusi hüquqdan ayrılması məsələsidir. Məsələn, V.M.Malinovskaya qeyd edir ki, beynəlxalq gömrük hüququ beynəlxalq ümumi hüququn bir yarım sahəsidir və beynəlxalq iqtisadi hüququn tərkibinə daxil deyildir. Bu mövqeni K.Q.Borisov, K.K. Sandrovskiy və digər alimlər də dəstəkləyirlər. Onların fikirlərini bölüşən O.Y.Bakayev isə beynəlxalq gömrük hüququna belə bir anlayış verir: Beynəlxalq gömrük hüququ-normaları və prinsipləri gömrük sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq məsələlərini tənzimləməyə yönələn beynəlxalq ümumi hüququn fonnalaşmaqda olan sahəsidir.-

Bu anlayışdan belə məlum olur ki, müəllif beynəlxalq gömrük hüququnun əhəmiyyətini azaltmasa da, onun hələlik ki, hüquq sistemində ayrıca bir sahə olmasının tez olduğunu göstərir, ona «formalaşmaqda olan hüquq sahəsi» kimi yanaşır. Eyni mövqə tərəfimizdən də dəstəklənir.

¹ Таможенное право: Учебник / Под ред. М.М.Рассолова, П.Д.Эриашвили. М.:ЮИИТИ-ДЛИА, 2007, с. 317

[^] Таможенное право: Учебник / Под ред. О.И.Бакаева. М.: Норм, 2009, с. 467

Beynəlxalq gömrük hüququ isə öz növbəsində münasibətləri dövlətlərarası əməkdaşlıq nəticəsində qəbul edilmiş beynəlxalq aktlar vasitəsilə tənzimləyir.

AR GM-nin 9-cu maddəsinin 15-ci bəndinə əsasən gömrük orqanlarının əsas funksiyalarından biri də gömrük məsələləri ilə bağlı beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etməkdən ibarətdir. Beynəlxalq gömrük hüququ institutu da məhz bu sahədə həyata keçirilən əməkdaşlıq məsələlərinin hüquqi tənzimləməsinə nəzərdə tutur.

Beynəlxalq əməkdaşlıq gömrük orqanlarının mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Onun əhəmiyyəti həmin fəaliyyətin xarakteri ilə əsaslandırılır. Gömrük fəaliyyəti elə fəaliyyətdir ki, o, heç vaxt bir ölkənin hüdudlarında qalmır, yüklərin ölkəyə gətirilmə və ya ölkədən çıxarılma prosesində qanunvericilik mütləq başqa dövlətin qanunvericiliyi ilə üst-üstə düşməlidir. Buna görə də bu sahədə qanunvericilik qəbul olunarkən mütləq beynəlxalq təcrübədən istifadə olunmalı, gömrük dərəcələri və bu sahədə fəaliyyətin həyata keçirilməsinin prosedur qaydaları uyğunlaşdırılmalıdır.

Lakin bu unifikasiya suverenlik və milli-iqtisadi maraqlar çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Dövlətlər arasında razılaşma elə həyata keçirilməlidir ki, bu zaman hər bir dövlətin mənafeyi nəzərə alınmalı və rəhbər tutduğu iqtisadi siyasətin əsas müddəaları pozulmamalıdır. Bununla yanaşı, bir daha təkrar edirik ki, gömrük fəaliyyəti heç bir digər iqtisadi fəaliyyətə bənzəməyən dərəcədə beynəlxalq əməkdaşlığı və konsessusu tələb edən fəaliyyət növlərindən biridir.

Gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq müəyyən prinsiplər əsasında həyata keçirilir. Bu prinsiplər beynəlxalq təşkilatların nizamnamələrində, beynəlxalq müqavilə və sazişlərdə öz əksini tapır. Ən əsas prinsiplər isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (bundan sonra BMD') Nizamnaməsində təsbit olunmuşdur.

ƏSMƏR ƏUYKVA

Gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın prinsipləri ümumi və xüsusi prinsiplərə bölünməklə təsnifləşdirilə bilər. Ümumi prinsiplər əsasən beynəlxalq əməkdaşlığın bütün sferalarına şamil olunan prinsiplər aid edilir. Həmin prinsiplərə bir qayda olaraq bərabərlik, ölkənin daxili işlərinə qarışmama, güc və güc tətbiq etməklə hədələməyin yolverilməzliyi, beynəlxalq öhdəliklərin vicdanlı icra edilməsi, ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi və s. prinsiplər aiddir.

Bununla yanaşı, sırf beynəlxalq ticarət əlaqələrində istifadə olunan xüsusi prinsiplər də mövcuddur ki, onlardan aşağıdakıları misal göstərə bilərik:

- tarif güzəştləri prinsipi;
- daha əlverişli rejim prinsipi;
- az inkişaf etmiş ölkələrə tarif preferensiyaların tətbiq edilməsi prinsipi.'

beynəlxalq təşkilatlarının rolu əvəzəilməzdir. Bu təşkilatlar aşağıdakılardır:

1. universal təşkilatlar:

- BM'f və UNCTAD (United Nations Committee of Trade and Development) - Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Komitəsi;

- Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (WTO);

- Ümumdünya Gömrük Təşkilatı (WCO).

2. regional təşkilatlar:

- Avropa Birliyi;

- Müstəqil Dövlətlər Birliyi.

' Трошкина Т.И. '1'с1може1шыс платежи: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2007, с. 29-30

Beynəlxalq omokdaşğın rohbor prinsipləri BM'-nin Nizamnaməsində əks olunmuşdur və bütün dövlətlər üçün məcburəddici xarakterə malikdir. Bu, həm də gömrük sahəsində dövlətlərarası münasibətlərə də aiddir. Nizamnamədə göstərilir ki, heç bir üzv-dövlət burada göstərilən qaydaları nə birtərəlli, nə də qarşılıqlı razılaşma yolu ilə dəyişdirmək hüququna malik deyildir.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı 1994-cü ildə QATT-m əvəzinə yaradılmışdır. Hazırda 130-dan çox üzvü vardır, 'l'oşkilata daxil olmaq istəyən dövlətlər öz qanunvericiliklərini bu təşkilatın konvensiyalarına uyğunlaşdınahdır.

QATT (General Agreement on Tariffs and Trade-larillər və 'l'icarət üzrə Baş Saziş) - Ümumdünya Ticarət 'Fəşkilatının yaradılmasına qədər müvəqqəti razılaşma kimi nəzərdə tutulmuşdur və 1948-ci ildən 1994-cü ilədək beynəlxalq ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsində əsas hüquqi vasitə rolunu oynamışdır. İkinci dünya müharibəsindən sonra dünyada mövcud olan maliyyə böhranını aradan qaldırmaq məqsədi ilə dövlətlər Beynəlxalq Valyuta Fondu və Ümumdünya Bankından sonra dünya iqtisadi sisteminin 3-cü sütunu olan Beynəlxalq Ticarət Təşkilatını yaratmaq istədilər. Lakin dövlətlər əsas şərtlərdə razılığa gələ bilmədikləri üçün təşkilatın Nizamnaməsi təsdiq oluna bilmədi. Lakin 23-dən çox dövlət müharibəyə qədərki dövrün tarif dərəcələrinin aşağı salınması barədə razılıq əldə edirlər və bu tarif güzəştləri ilə birlikdə ticarətin liberallaşması barədə qaydalar General Agreement on Tariffs and Trade-Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş adı ilə 1948-ci il yanvarın 1-də qüvvəyə mindi.'

QATT qüvvədə olduğı müddətdə çoxtərəfli saziş roluna malik olmaqla Beynəlxalq 'ficarət Məcəlləsi funksiyasını yerinə yetirmişdir.

' Sadıqov Ə.I. Beynəlxalq iqtisadi hüquq: Dərslik / Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2008, s. 124-125

ƏSMOR ƏLİYEVƏ

Tariflor və Ticarət üzrə Baş Saziş 38 maddədən ibarətdir və həmin maddələrin böyük əksəriyyəti beynəlxalq gömrük münasibətlərinin tənzimlənməsinə həsr olunmuşdur. Məsələn, Baş Sazişin birinci maddəsi daha əlverişli rejim prinsipinə həsr olunmuşdur. Burada gömrük rüsum və yığımlarının tətbiq olunmasında daha əlverişli rejim prinsipinin tətbiq olunması məsələləri tənzimlənir. Üçüncü maddə yenidən gömrük məsələlərinə həsr olunub və burada idxal olunan mallara ölkə daxilində tətbiq olunan vergi və rüsumlardan bəhs olunur. Dördüncü maddə Antidempinq Məcəlləsi adlanır və antidempinq və kompensasiya gömrük rüsumlarının tətbiqi məsələlərindən bəhs edir. Sazişin 13-eü maddəsi idxal-ixraem qadağan olunmasına münasibətdə ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipini təsbit edir, on dördüncü maddəsi bəzi malların idxalı zamanı fəvqəladə tədbirlərin tətbiq olunmasını, 26-cı maddəsi azad ticarət zonalarının və gömrük ittifaqlarının yaradılmasına qaydalarını təsbit edir.' Göründüyü kimi gömrük məsələləri QATT-m sənədlərində əhəmiyyətli yer tutan məsələlərdəndir.

Qeyd edək ki, QATT-1947 və QATT-1994 fərqli sənədlərdir. Sonuncu QATT-1947-nin daha təkmilləşdirilmiş variantıdır. Belə ki, əvvəllər danışıqların əsas predmetini gömrük tariflərinin aşağı salınması təşkil edirdisə, hazırda bu məsələlər ikinci plana keçmişdir. Bu sənəddə əsas məsələ kimi dünya ticarət bazarında qeyri-tarif maneələrinin tarif maneələri ilə əvəz olunması çıxış edir.

GARI-ın inkişaf mərhələlərindən danışanda onun raundlarından mütləq danışmaq lazımdır. Bu raundlar müxtəlif dövrlərdə dövlətlərarası ticarət münasibətlərini tənzimləmək üçün keçirilən ticarət danışıqlarını və bu danışıqlar nəticəsində əldə olunan razılışmaları nəzərdə tutur. GATT-m raundları aşağıdakılardır:

' Дюмулен И.И. Международная торговля. Тарифное и нетарифное регулирование: Учебник. М.: ВЛВТ, 2009, с. 567

- 1947-ci il Cenevrə raundu;
- 1949-cu il Annesi (Fransa) raundu;
- 1950-51-ci il Torki (İngiltərə) raundu.

Bu 3 raundun əsas məqsədi vahid tarif siyasətinin prosedurlarının işlənib hazırlanması, gömrük rüsumlarının aşağı sahnmasmdn ibarət olmuşdur.

- 1960-62-ci il Dillon raundu;
- 1963-67-ci il Kennedi raundu. Ən əhəmiyyətli mərhələlərdən biri kimi qiymətləndirilir. Həmin raundda inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün tarif məhdudlaşdırılması planı hazırlandı, Antidempinq Məcəlləsi qəbul olundu və 5 il ərzində sənaye əmtəələrinə qoyulan gömrük rüsumları 35% aşağı salındı;

- 1973-79-eu il Tokio raundu. Çoxtərəfli danışıqlar prosesinin bu mərhələsi 1973-79-eu illər enerji böhranı dövrünə təsadüf etməsinə baxmayaraq, bir çox sahələrdə, xüsusən də gömrük tənzimlənməsi sahəsində yeni hüquq qaydalarının yaradılması ilə nəticələndi. Gömrük tənzimlənməsi sahəsində əldə olunmuş yenilikləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar;

1. Gömrük rüsumlarının 40 %-dək aşağı salınması (bu, əsasən sənaye mallarına aid idi. Bu dəyişikləri əsasən gömrük dərəcələri kifayət qədər yuxarı olan ABŞ və Yaponiya kimi dövlətlər istifadə etdilər).

2. Qeyri-tarif maneələrinin ləğvi.

3. Gömrük Qiymətləndirilməsi Məcəlləsinin qəbulu.

4. Antidempinq Məcəlləsinin qəbulu.

- 1986-94-cü il Uruqvay raundu. Danışıqların bu mərhələsi haqqında daha sonra ətraflı məlumat veriləcəkdir. Burada əldə olunan ən böyük yenilik Yekun aktında təsbit edilən və 16 maddədən ibarət olan Mərakeş sazişinin əsasında Ümumdünya Ticarət Təşkilatının yaradılması barədə qərar olur və razılaşmaya əsasən ÜTT 1995-ei il

OSMOR ƏLİYEVƏ

yanvarın birindən rəsmi olaraq fəaliyyətə başlayır. Bütövlükdə ÜTT- nın hüquqi bazasını 50-yə yaxın sənəddən ibarət Uruqvay raundunun sazişlər paketi təşkil edir. Məhz bu səbəbdən QATT ij'FT-mn sələfi hesab olunur.

Ümumdünya 'fiarət Təşkilatına üzv olmaq Azərbaycan üçün nə kimi müsbət nəticələr verə bilər:

- milli istehsalın xarici bazarlara çıxması şərtlərinin yüngülləşdirilməsi (ayrı-seçkilik xarakteri daşıyan şərtlərin aradan qaldırılması);

- ticarət mübahisələrinin həlli üçün beynəlxalq instansiyalara müraciət etmək hüququnun əldə olunması;

- milli qanunvericiliyin Ü'ff-nin normalarına uyğunlaşdırılması nəticəsində xarici investora münasibətdə daha liberal şəraitin tətbiq olunması;

- milli investorların ÜTT-na üzv olan ölkələrin ərazisində fəaliyyət göstərməsi üçün daha əlverişli şərtlərin tətbiq olunması;

- xarici malların, iş və xidmətlərin ölkəyə axını nəticəsində milli istehsalçıların istehsal etdikləri mal, iş və xidmətlərin onlarla rəqabətə davam gətirə bilməsi üçün daha yüksək keyfiyyətlə təqdim olunması;

- beynəlxalq ticarət normalarının yaradılmasında milli maraqları müdafiə etmək məqsədilə iştirak etmək hüququ qazanmaq;

- ölkənin dünya ticarətində tam hüquqlu tərəf kimi nüfuzunun artması.

Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, ÜTf-na üzvlük milli idxalçı və ixracatçıların maraqlarının müdafiəsinin hüquqi şərtlərini yaratmağa, dövlətin dünya dövlətlərinin xarici ticarət əlaqələrini həyata keçirdiyi çətin, amma etibarlı yolla xarici ticarət əlaqələrini qurmağa kömək edəcək.'

' Керимов Л.М. Международно-правовые аспекты вступления стран с переходной экономикой в Псемирную Торговую Органнацию (ВТО). Автореф. дисс... кайд. юр.наук. Баку, 2006, с. 16

UNCTAD - BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Komitəsi 1964- cü ildə təsis olunmuşdur. Əsas məqsədi beynəlxalq ticarətə, xüsusilə xammal, sənaye malları ilə ticarətə, habelə tiarətlə bağlı maliyyələşdirmə sahəsində əməkdaşlığa dəstək venuəkdir.' İqamətghı Cenevrədə yerləşən bu təşkilatın 191 üzvü vardır.

Tiarət və İnkişaf üzrə Konfransın fəaliyyətini üç istiqamət üzrə qruplaşdırmaq olar:

- üzv-dövlətlər arasında aktual mosololərə dair danışıqlar və müzakirələr apa'rmaq;

- informasiya xidməti göstərmək;

- inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün, son illərdə isə keçid iqtisadiyyatı ölkələri üçün texniki köməklik proqramları işləyib hazırlamaq.^

Ümumdünya Gömrük Təşkilatı 15 dekabr 1950-ei ildə QAIT-ın sorğusu ilə qəbul olunan və 4 noyabr 1952-ci ildən qüvvəyə minən Gömrük sahəsində əməkdaşlıq şurasının yaradılması haqqında Brüssel Konvensiyasının qəbul edilməsi ilə yaradılmışdır. Yaradıldığı ilk dövrlərdə o, «Gömrük sahəsində əməkdaşlıq şurası» adı altında fəaliyyət göstəmişdir. Bu gün Ümumdünya Gömrük 'fəşkilatı gömrük sahəsində əsas beynəlxalq təşkilat olub, bu sahədə beynəlxalq müqavilələrin hazırlanması və dəyişdirilməsində və digər mühüm istiqamətlərdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatdır. ÜGT-nın 170-dən çox üzvü vardır.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatının məqsədləri aşağıdakılardır:

- Gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı;

- Gömrük sistemlərinin harmonizasiyası və unifikasiyası səviyyəsinin yüksəldilməsinin təmin edilməsi;

' Hüseyinov L.H. *Beynəlxalq hüquq. Dərslik. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2004, s. 249-251*

^ Kərimov C., Orucov A., Kərimova T. *Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar. Bakı,*

OSMƏR ƏLİYEVƏ

- Gömrük qanunvericiliyinin və gömrük texnologiyalarının lokmilloşdirilməsi;

- gömrük sahəsində beynəlxalq cinayətkarlıqla mübarizənin gücləndirilməsi.'

Brüssel konvensiyasının tətbiqi nəticəsində 5 iyul 1890-cı ildə Cgömrük tariflərinin nəşr olunması üzrə Beynəlxalq Birlik yaradıldı. İConvensiyanın 2-ci maddəsinə əsasən, Birliyin məqsədi yer kürəsinin müxtəlif dövlətlərinin gömrük tarifləri və bu tariflərin yaxın gələcəkdə məruz qalacağı dəyişikliklər barədə nəşrlərin edilməsidir. Sonrakı dövrdə Brüsseldə beynəlxalq büro yaradıldı ki, ona da bu tariflərin Beynəlxalq gömrük bülletenində nəşri və beynəlxalq ticarət dillərinə (ingilis, fransız, alman, ispan və italyan) tərcüməsi tapşırıldı. SSRİ bu konvensiyaya 21 dekabr 1935-ci ildə qoşuldu.^-

Gömrük sahəsində əməkdaşlıq ittifaqı 1950-ci ildə eyni adlı konvensiyanın qəbul edilməsi ilə 30 dövlət tərəfindən yaradıldı. 1952- ci ildən qüvvəyə minən Konvensiyanı SSRİ 1990-cı ildə ratifikasiya etməklə həmin ittifaqın tərkibinə daxil oldu. İttifaqın əsas məqsədi gömülük qanunvericiliyinin unifikasiyası, gömrük sahəsində qəbul edilmiş beynəlxalq konvensiyaların vahid şərhini işləyib hazırlamaq idi. Bundan başqa İttifaq mübahisələr yarandıqda əlaqələndirici rolu öhdəsinə götürmək səlahiyyətinə də malik idi. Mövcudluğu dövinində İttifaq gömrük sahəsində aşağıdakı konvensiya və müqavilələri qəbul etdi; 1973-cü il gömrük rejimlərinin sadələşdirilməsi və harmonizasiyası barədə Kioto konvensiyası, 1990-cı il malların müvəqqəti idxal olunması barədə İstanbul konvensiyası və s.

' Молчанова О.В., Коган М.В. Таможенное дело: Учебное пособие. Ростов н/Д: Феникс, 2007, с. 70-71

Таможенное право: Учебник / Под ред. О.Ю.Бакаева. М.: Норма, 2009, с. 490

1994-ci ildə İttifaq rəsmi olaraq Ümumdünya Gömrük Təşkilatına çevrildi. Onun adı dəyişsə də təşkilatın əsas məqsədi əvvəlki kimi üzv-dövlətlərin gömrük sistemlərinin harmonizasiyası və unifikasiyası və gömrük qanunvericiliyinin və gömrük texnologiyasının inkişafı və təkmilləşdirilməsi prosesində yaranan problemlərin öyrənilməsindən ibarətdir.

Regional təşkilatların içərisində ən əhəmiyyətli şübhəsiz ki, Avropa Birliyidir. O, 1994-cü ildə Avropa İqtisadi Birliyi üzvləri tərəfindən imzalanmış Maastrixt müqaviləsi əsasında yaradılmışdır. Avropa İqtisadi Birliyi isə öz növbəsində 1957-ci il Roma müqaviləsi əsasında yaradılmışdır. Müqaviləyə əsasən Avropa Birliyi ölkələri ərazisində vahid iqtisadi, daxili və xarici ticarət siyasəti həyata keçirilir. Avropa Birliyinin məqsədi-daxili sərhədləri ləğv etmək, vahid valyuta tətbiq etmək yolu ilə üzv dövlətlərin iqtisadi inkişafına nail olmaqdan ibarətdir. Avropa Birliyi çərçivəsində həmçinin iki məsləhətçi orqan da fəaliyyət göstərir: İqtisadi və Sosial Komitə və Regional Komitə. Maliyyə və valyuta siyasətinin həyata keçirilməsində əsas səlahiyyətlər Avropa Mərkəzi Bankına məxsusdur. Vahid valyuta birliyinin yaradılması barədə Maastrixt sazişi avronu tək cə hesablaşma vasitəsi kimi yox, həm də ödəmə vasitəsi kimi tanıyır. Göstərilən müqavilə üzv dövlətlər qarşısında bir neçə şərt qoyur ki, onlara əməl olunması avro müqaviləsinə qoşulması üçün vacibdir. 1 iyul 2002-ci ildən avro həm nəğdsiz hesablaşmalarda, həm də nəqd pul və sikkə kimi istifadə olunmaq hüququ qazandı.

İndi isə gömrük işi sahəsində qəbul olunan beynəlxalq konvensiya və müqavilələrə nəzər yetirək.

Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası haqqında 1973-cü il Kioto konvensiyası 25 sentyabr 1974-cü ildən qüvvəyə minmişdir, flazırkı məlumatlara görə bu konven-

ƏSMƏR ƏLİYKVA

sıyaya qoşulan üzv-dövlətlərin sayı 70-dir. Kioto konvensiyasının əsas ideyası-gömrük nəzarətinin somoroliliyinin pozulmaması - sı şortilo xarici ticarət əlaqələrində maksimal əməkdaşlığın təmin edilməsindən ibarətdir. Kioto konvensiyasının məqsədi gömmk bəyannamələrinin təqdim olunmasınadək malların və nəqliyyat vasitələrinin gömmk rəsmiləşdirilməsi sahəsində olan prosedur qaydalarının sadələşdirilməsi unifikasiyasıdır. Kioto konvensiyasının qəbulundan müəyyən müddət keçəndən sonra onun mövcud inteqrasiya proseslərinə kifayət qədər cavab verə bilmədiyi müəyyənleşdi və konvensiyanın şərtlərinə və prinsiplərinə yenidən baxılmasına qərar verildi. 26 may 1999-cu ildə Ümumdünya Gömrük Təşkilatı Kioto konvensiyasını yeni redaksiyada təsdiq etdi.'

Qüvvədə olan redaksiyaya əsasən Kioto Konvensiyası gömrük qaydalarının rəsmiləşdirilməsi prosesində aşağıdakı prinsipləri təklif edir:

- gömrük əməliyyatlarının şəffaflığı;
- gömmk bəyannamələrinin və digər sənədlərin sadələşdirilməsi və standartlaşdırılması;
- səlahiyyətli şəxslər üçün prosedur qaydalarının sadələşdirilməsi;
- informasiya texnologiyalarından maksimum dərəcədə istifadə edilməsi;
- gömrük qaydalarının tətbiqi zamanı minimal məcburi gömrük nəzarəti;
- digər sərhəd xidməti ilə birgə əməliyyatların keçirilməsi;
- özəl sektorla əməkdaşlıq.^

Beynəlxalq yük daşımaları barədə 1975-ci il TIR Konvensiyası 1975-ci il 14 noyabrda Cenevrədə imzalanmışdır. Konvensiya-

' Молчанова О.В., Коган М.В. Таможенное дело: Учебное пособие. Ростов н/Д: Феникс, 2007, с. 73 - Ынр/\у\У\Л'.wco.org

nm əsas məqsədi beynəlxalq avtomobil yollan vasitəsilə beynəlxalq daşımalar zamanı inzibati formallıqları harmonizasiya etmək və sadələşdiməkdən ibarətdir. Konvensiya BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının rəhbərliyi altında işlənib hazırlanmışdır. Üzv dövlətlərin təsərrüfat fəaliyyətinin iştirakçıları bilməlidirlər ki, avropa ölkələrində sərhədi avtonəqliyyat vasitələri ilə keçərkən göstərilən konvensiyanın qaydalarına uyğun olaraq IIR (MDP) kitabçasına malik olmalıdırlar (TIR-Transports International Routes, MDP-meedünarodnie dorocnie perevozki). TIR-müvəqqəti idxala icazə verən gömrük sənədi statusuna malikdir. Buna görə də bəzən bu konvensiyaya TIR konvensiyası da deyirlər. Konvensiyanın əsas məqsədi gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsidir. 56-dan çox üzvü olan Konvensiya istənilən nəqliyyat vasitəsilə daşımalara münasibətdə tətbiq edilə bilər, burada əsas şərt daşımaların bir hissəsinin mütləq avtonəqliyyat vasitələri ilə daşınması çıxış edir.

Karnet TIR sənədinin olması sərhəddə rəsmiləşdirilmə əməliyyatlarının asanlaşdırılmasına əsas verir ki, bu da öz növbəsində nəqliyyat xərclərinin süni şəkildə artmasının və yolda ləngimələrin qarşısını alır.

Konvensiyaya qoşulmuş bütün dövlətlər daxili qaydada TIR vermək səlahiyyəti olan bir və ya bir neçə orqan müəyyən edir.

TIR konvensiyası bu güzəştdən istifadə etmək istəyən daşıyıcıların qarşısında aşağıdakı şərtləri qoyur:

1. Yüklər təhlükəsiz nəqliyyat vasitələrində və ya konteynerlərdə daşınmalıdır;
2. Ödənilməmiş gömrük rüsumlarının və digər ödəmələrin ödənilməsi beynəlxalq təminatla təmin edilməlidir;
3. Yüklər bütün üzv-dövlətlər tərəfindən qəbul edilmiş gömrük sənədi olan TIR kitabçası ilə daşınmalıdır, nəqliyyat vasitəsinin qabaq hissəsinə TIR yazısı olan düzbucaqlı lövhəcik bərkidilir, digər bu

cür lövhəcik nəqliyyat vasitəsinin areasına bərkidilir, bu lövhəciklər aydın görünməli və çıxanla bilən olmalıdır;

4. Yükün göndərildiyi dövltədə tətbiq edilən gömrük nəzarəti vasitələri bütün tranzit dövltələri tərəfindən qəbul edilən vasitələr olmalıdır;

5. Ölkə ərazisində hüquqi və fiziki şəxslərə verilən TIR kitabçası hər bir dövltə tərəfindən səlahiyyətləndirilən dövltə orqanı tərəfindən verilməlidir.'

İnternet mənbələrinə əsasən, ofpshrs statistikada dünya üzrə TIR kitabçası ilə daşımalar həyata keçirən 40000 daşıyıcı qeydiyyatdan keçmişdir və onlar hər il 3,2 milyon dəfə bu imtiyazdan istifadə edirlər."

Azərbaycan Respublikası da göstərilən konvensiyanın üzvüdür. Beynəlxalq Yük Daşımaları (BYD) kitabçası tətbiq edilməklə yük daşımaları barədə gömrük konvensiyası respublikamızın ərazisində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 mart 1997-ci il tarixli 527 saylı sərəncəmi ilə tətbiq edilməyə başlanılmışdır. Konvensiyanın tələblərinə cavab vennək və TIR kitabçasının rəsmiləşdirə qayadalarını müəyyən etmək üçün Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin BYD-da yüklərə gömrük nəzarəti və BYD kitabçasının rəsmiləşdinnə qaydaları mövcuddur. «BYD kitabçası tətbiq edilməklə yük daşımaları barədə gömrük konvensiyasının Azərbaycan Respublikası ərazisində tətbiqi qaydaları haqqında» Əsasnamə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömük Komitəsinin 25 may 1998-ci il tarixli 024 saylı əmri ilə təsdiq edilmiş, 26 may 1998-ci il tarixində Azərbaycan Beynəlxalq Avtomobil Daşıyıcıları Assosiasiyası (ABADA) ilə razılaşdırılaraq 3 may 1998-cil il tarixində Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyat-

' <http://cusloms.gov.az> -

<http://wikipedia.org/TIR>

dan keçmişdir. BYD kitabçaları vermək solahıyyoti möh/. JIBJIOJI- ya məxsusdur.'

Beynəlxalq gömrük aktları içərisində 1961-ei il müvəqqəti idxal zamanı Karnet JITA haqqında və 1990-cı il müvəqqəti idxal haqqında İstanbul gömrük konvensiyası da mühüm rol oynayır. ATA Kar- neti də müvəqqəti idxal zamanı təqdim olunan gömrük sənədi kimi çıxış edir. Lakin burada nəqliyyat vasitələrinin idxal olunması istisna edilir. Bundan başqa ATA Kametinin mövcudluğu müvəqqəti idxal qaydalarına riayət edilmədikdə gömrük ödəmələrinin alınmasını təminatlı edir.

Karnet ATA-ingilis və fransız dilində ATA-Admission Tempo- raire / Temporary Admission (müvəqqəti idxal haqqı) ifadələrinin birləşməsidir.

Konvensiyanın üzvlərinin siyahısı genişdir və müasir dövrdə bu konvensiyaya qoşulanların sayı artıq 65-ə çatmışdır. Buraya Avropa Birliyi ölkələrindən tutmuş, xırda ada dövləti olan dahitiyə qədər dünya ölkələri aiddir.

Konvensiyaya əsasən Karnet AfA vasitəsilə gömrük rəsmiləşdirilməsi aşağıdakı malların müvəqqəti idxalı zamanı bütün növ vergi və rüsumlardan azad olmasını nəzərdə tutur:

- Yarmarka, konfrans, sərgi üçün gətirilən mallar;
- Nümunə, qablaşdırma, konteyner və s;
- Təlim, elmi və mədəni məqsədlər üçün gətirilən mallar.

Gömrük hüquq'pozuntularının araşdırılması və qarşısmm alınması sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında Nayrobi Konvensiyası 1977-ci il 9 iyunda Keniyanın Nayrobi şəhərində keçirilən Ümum- dünya Gömrük 'fəşkilatının sessiyasında qəbul olunmuşdur. Həmin Konvensiya 1980-ci il mayın 21-də qüvvəyə minmişdir və 40-a ya-

' Heydərov K.F., Əliyev J.O., Nuriyev C.Q., Mehdiyev S.M. Gömrük rəsmiləşdirilməsi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Qanun, 2006, s. 92-95

ƏSMƏR ƏLİYEVƏ

xın üzvü vardır. Milli iqtisadiyyatın, inodoni və monovi dəyəri olan əşyaların mühafizə olunması üçün üzv-dövlətlərin gömrük orqanları vasitəsilə ikitərəfli və çoxtərəfli qaydada əməkdaşlığını nəzərdə tutur. Konvensiya əsas hissə və iki əlavədən ibarətdir. Hər bir əlavə ayrıca müqavilə statusuna malikdir. Əlavələr aşağıdakı məsələlərə həsr olunmuşdur: xüsusi infonuasiyanın toplanması qarşılıqlı mübadiləsi; gömrük xidməti vasitəsilə hüquqi hərəkətlərin edilməsi; gömrük hüquqpozmaları ilə mübarizədə qarşılıqlı fəaliyyət. Konvensiyaya üzv olmaq üçün ən azı əlavələrdən birinə qoşulmaq lazımdır.

Konvensiya bəyan edir ki, gömrük hüquqpozmaları dövlətlərin iqtisadi, sosial və vergi maraqlarına zərər vurur, bu hüquqpozmalarla mübarizə isə ayrı-ayrı dövlətlərin gömrük orqanlarının əməkdaşlığı vasitəsilə daha səmərəli nəticə verə bilər.

Gömrük sahəsində keçmiş postsovet məkanında həyata keçirilən beynəlxalq əməkdaşlıq da xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynayır və MDB ölkələri çərçivəsində bununla bağlı çoxlu sənədlər qəbul edilmişdir.

1995-ci ildə MDB çərçivəsində gömrük ittifaqı formalaşmış, 13 mart 1992-ci ildən MDB-nin gömrük siyasətinin prinsipləri haqqında saziş imzalanmışdır. Həmin sazişə uyğun olaraq Gömrük Şurası yaradılmış və fəaliyyətə başlamışdır.

MDB çərçivəsində bu istiqamətdə digər sənədlər də qəbul edilmişdir. Məsələn, «Tranzit qaydaları haqqında» 8 fevral 1992-ci il Razılaşması, «Tranzit yüklərinin rəsmiləşdirilməsi haqqında» 2 aprel 1992-ci il Razılaşması, «Gömrük sərhədlərində gömrük qaydalarının sadələşdirilməsi və unifikasiyası haqqında» 8 iyul 1994-cü il Razılaşması, MDB iştirakçı-dövlətlərinin gömrük qanunvericiliyinin əsasları, 10 fevral 1993-cü il tarixli MDB ölkələri iştirakçı- dövlətlərində gömrük işi təşkilinin ümumi razılaşdırılmış prinsipləri.

1993-cü il tarixli malın monşo ölkosinin müoyyon edilmə qaydaları və s.

Azərbaycan da MDB çorçivosindo qobul edilmiş bir sıra beynəlxalq sənədlərin iştirakçısıdır. Məsələn, 10 fevral 1995-ci il tarixli «MDB iştirakçı-dövlətlərin gömrük qanunvericiliyinin əsasları» (Azərbaycan Respublikası 12 mart 1995-ci il tarixli qanunla göstərilən müqaviləyə qoşulmuşdur), 15 aprel 1994-cü il tarixli «Azad iqtisadi zonaların yaradılması haqqında» Konvensiya (AR-nm həmin Konvensiyaya 8 oktyabr 1996-cı il tarixdə qoşulmuşdur) və s.

Beləliklə, beynəlxalq gömrük hüququ kompleks hüquq institutu statusuna malik olmaqla beynəlxalq ümumi hüququn predmetinə daxil olaraq onun yarım sahəsi kimi çıxış edir. Qanunvericiliyin mövqeyini rəhbər tutaraq və gömrük hüququ sahəsində tədqiqatları təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlmək olar: Gömrük sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq dedikdə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirilən, gömrük sahəsində beynəlxalq müqavilələrin hazırlanması, cinayət və digər işlərlə bağlı qarşılıqlı hüquqi yardım alınması ilə bağlı beynəlxalq müqavilələrin realizəsi, müxtəlif dövlətlərin gömrük orqanları arasında hüquqi yardım haqqında müqavilələrin bağlanması və həyata keçirilməsi, gömrük orqanlarının xarici siyasət orqanları vasitəsilə əməkdaşlığı istiqamətində gömrük orqanlarının fəaliyyəti başa düşülür. Beləliklə, bu əməkdaşlığın aşağıdakı fonu- ları fərqləndirilir:

1. beynəlxalq müqavilələrin hazırlanmasında iştirak;
2. cinayət və digər məsələlər üzrə qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında beynəlxalq müqavilələrin birbaşa realizəsi;
3. ayrı-ayrı dövlətlərin gömrük orqanları arasında hüquqi yardım və əməkdaşlıq haqqında sazişlərin bağlanması və həyata keçirilməsi;
4. gömrük orqanlarının xarici siyasət orqanları vasitəsilə əməkdaşlığı.

ƏSMV^R ƏLİYKVA

Gömrük sahəsində beynəlxalq oməkdaşlığın hüquqi tənziqlonmo prinsiplərini iki qrupa-ümumi və xüsusi prinsiplərə bölməklə təsnifləşdimrək olar. Gömrük sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın bütün sahələrinə şamil edilən ümumi prinsiplərə bərabərlik, ölkənin daxili işlərinə qarışmama, güc və güc tətbiq etməklə hədələməyin yolverilməzliyi, beynəlxalq öhdəliklərin vicdanlı icra edilməsi, ayrı- seçkiliyin yolverilməzliyi və s. aiddir. Gömrük sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın müxtəlif sferalarında istifadə olunan xüsusi prinsiplərə isə aşağıdakılar aiddir: tarif güzəştləri prinsipi; daha əlverişli rejim prinsipi; az inkişaf etmiş ölkələrə tarif preferensiyalarınm tətbiq edilməsi prinsipi.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-na üzv olmasına dair respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri kimi gömrük-tarif tənziqlənməsi çıxış edir. Tarif qanunvericiliyi tariflərin əlaqələndirilməsi-səmərəli tariflə (istehsalını həvəsləndinnək məqsədi daşıyan mallara aşağı dərəcələrin tətbiq edilməsi) tarif eskalasi- yasmın (malın emal səviyyəsindən asılı olaraq gömrük rüsumlarının artması) birgə tətbiq olunması prinsipinə əsaslanmalıdır. Eynicinsli mallara münasibətdə vahid dərəcə tətbiq edilir. 24 iyun 2011-ci il tarixli AR Gömrük Məcəlləsinin qəbul olunması ilə qanunverici ölkə ərazisində xarici ticarət əlaqələrinin dünya təcrübəsində tətbiq edilən bütün demək olar ki, bütün tarif və qeyri-tarif metodlarının tətbiqini mümkün etmişdir. İləmin məcəllə AB-nin gömidik qanunvericiliyi və QATT-m sənədləri əsasında hazırlanmışdır.

3.3. Müasii' dövrdə Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyinin sistemi və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

1991-ci ilədək ölkəmizdə gömrük fəaliyyəti, digər sahələrdə olduğu kimi tərkibində olduğu SSRİ dövlətinin qanunvericiliyi ilə tənzimlənirdi. 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra digər sahələrdə olduğu kimi gömrük sahəsində də öz konsepsiyasını hazırlamaqla yanaşı bir sıra qanunvericilik xarakterli aktlar qəbul etməyə başladı. Artıq bu dövrdən sonra gömrük-tarif tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərini müəyyən edərkən, dövlətimiz yalnız öz iqtisadi maraqları nöqtəyi-nəzərindən çıxış edir.

Gömrük fəaliyyəti maliyyə fəaliyyətinin digər istiqamətləri kimi kompleks tənzimlənməni nəzərdə tutur. Belə ki, gömrük-tarif fəaliyyəti maliyyə hüququ, vergi hüququ, inzibati hüquq, cinayət hüququ və əlbəttə ki, gömrük hüququnun normaları vasitəsilə tənzimlənir. Buna görə də gömrük-tarif sistemi mürəkkəb hüquqi təsisat kimi çıxış edir. Məhz, bu baxımdan belə fəaliyyət kompleks və dəqiq şəkildə hüquqi tənzimləmə tələb edir.

Gömrük-tarif fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericiliyə çoxlu sayda müxtəlif normativ-hüquqi aktlar daxildir. Artıq qeyd edildiyi kimi gömrük-tarif fəaliyyəti haqqında qanunvericilik müxtəlif hüquq sahələrinə aid olan hüquq nonnalarını birləşdirərək kompleks şəkildə formalaşmışdır.

Azərbaycan Respublikasının bu sahədə mövcud olan cari qanunvericiliyinin tərkibinə gömrük-tarif fəaliyyəti ilə bağlı məsələləri tənzim edən maliyyə hüququnun, gömrük-tarif qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət müəyyən edən cinayət hüququnun, gömrük-tarif fəaliyyəti ilə bağlı əmlak və qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyən mülki hüququn və Azərbaycan Respublikasında göm-

rük-tarif fəaliyyətinin idarə edilməsi əsaslarını müəyyən edən inzibati hüququn normaları daxildir.

Gömrük qanunvericiliyinin sistemi ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, gömrük-tarif fəaliyyəti sahəsində yaranan münasibətləri tənzimləyən nominal sistemini aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
- beynəlxalq hüquqi aktlar;
- Qanunlar (Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu və s.);
- Qanun qüvvəli aktlar (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin nonnativ-hüquqi aktları və s.).

Gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində qanunvericilik sisteminə daxil olan əsas nonnativ hüquqi aktların sistemli təhlilinin aparılması üçün ilk növbədə həmin nominal hüquqi aktların əsaslandırılmış təsnifatının aparılması məqsədərəüvafiq olardı. İndi isə həmin normativ hüquqi aktların təsnifatının aparılmasının əsası olan meyarlara nəzər salmaq.

İlk növbədə gömrük-tarif fəaliyyətinin tənzimlənməsi sahəsində qanunvericiliyin beynəlxalq və milli qanunvericilik normalarından təşkil edildiyini göstərmək lazımdır. Bu baxımdan həmin normaların fərqləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Respublikamızın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası gömrük-tarif fəaliyyəti sahəsində də özünü büruzə verir. Lakin hələlik bu sahədə beynəlxalq qanunvericiliyin normalarının milli qanunvericiliyimizə implementasiyasının çox ləng getdiyini göstərmək olar. Bunun bir sıra obyektiv səbəblərlə bağlı olduğunu qeyd etmək olar. Belə ki, bu sahədə

beynəlxalq qanunvericiliyin əsas və birbaşa normaları kimi Avropa İ3irliyinin direktivlərini göstərmək olar. Azərbaycan Respublikasının isə həmin birliyin üzvü olmaması bu aktların respublikamızda ratifikasiya olunması imkanlarını məhdudlaşdırır. Bununla belə, respublikamızda gömrük-tarif fəaliyyətinin inzibati-hüquqi tənzimlənməsi sahəsində müəyyən beynəlxalq-hüquqi aktlara istinad edilməsi hallarına rast gəlmək olar. Belə ki, «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin Əmtəə No- menklaturası malların beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş təsnifat sisteminə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Həmçinin göstərilən qanunun 24-cü maddəsinə görə malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsinin bu Qanunda göstərilən prinsipləri mövcud beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır. Yaxud həmin qanunun 31-ci maddəsinin tələbinə görə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı malın buraxılmasından o vaxt imtina edə bilər ki, həmin malın Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq sazişlərə və ya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, malları buraxılmayan ölkəyə mənsub olmasını təsdiq etmək üçün kifayət qədər əsas olsun. Adı çəkilən qanunun 37-ci maddəsinin tələbinə görə əgər Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrində bu Qanundan fərqli başqa normalar müəyyən edilmişsə, bu zaman beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan normalar tətbiq edilir.'

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin ikinci hissəsinə uyğun olaraq AR-nın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr AR-nın qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. 1. AR-nın qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hü-

' «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu/Azərbaycan Respublikası qanunlar Külliyyalı (1993-1995) 11 kitab. Bakı; Qanun, 1997

ƏSİVKOR ƏUYKVA

quqi aktlar ilo (AR-nın Konstitusiyası vo referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) AR-nın tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. 2. Müasir şəraitdə beynəlxalq təşkilatların gömülik-tarif tənziqlənməsi ilə bağılı qəbul etdiyi beynəlxalq hüquqi aktlara mühüm əhəmiyyət verilir və Azərbaycan Respublikası tərəfindən onların böyük əksəriyyəti ratifikasiya olunmuşdur. Onların əksər müddəaları AR-nın qanunvericilik və hüquqtətbiqedicəi fəaliyyətində nəzərə alınır.

Bundan başqa Azərbaycan Respublikası gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənziqlənməsi sahəsində beynəlxalq müqavilələr kimi çıxış edən bir sıra hökumətlərarası müqavilələr də mühüm yer tutur. Bunlara misal kimi aşağıdakı sazişləri göstənnək olar: «Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizədə əməkdaşlıq haqqında» Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Güreüstan Respublikası Hökuməti arasında 7 may 1995-ci il tarixli Saziş, «Sərbəst ticarət haqqında» Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Moldova Respublikası Hökuməti arasında 26 may 1995-ci il tarixli Saziş, «Gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Ukrayna Hökuməti arasında 24 mart 1997-ci il tarixli Saziş, «Malların (işlərin, xidmətlərin) idxalı və ixracı zamanı vasitəli vergilərin tutulması prinsipləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Özbəkistan Respublikası Hökuməti arasında 26 fevral 1998-ci il tarixli Saziş, «Gömlük işi sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında» Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Estoniya Respublikası Hökuməti arasında 2 mart 2000-ci il tarixli Saziş, «Gömrük məsələləri üzrə qarşılıqlı yardım və əməkdaşlıq haqqında» Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Avstriya Respublikası Hökuməti arasında 19 noyabr 2002-ci il tarixli Saziş və s.'

Gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində qanunvericiliyin digər təsnifat meyarı kimi sahəvi əlamətlərinə görə həmin qanunvericiliyə daxil olan normativ-hüquqi aktların fərqləndirilməsini göstərmək olar. Bu meyar əsasında bütün hüquq sahələrinə aid nonuaları əks etdirən kompleks normativ-hüquqi aktları və ayrı-ayrı hüquq sahələrinə aid normaların əks olunduğu (məsələn, maliyyə hüququ, inzibati hüquq və s.) sahəvi aktları fərqləndirmək olar.

Gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində qanunvericiliyə daxil olan aktların-həmin aktların məzmununa görə maddi xarakterə malik olan aktlar («Gömrük tarifi haqqında» AR- nın qanunu, AR GM və s.) və prosessual xarakterə malik olan aktlar («Gömiik rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssislərə ixtisas attestatının verilməsi Qaydaları»mn təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin 11 noyabr 1998-ci il tarixli 65 sayılı əmri və s.) kimi növlərim fərqləndirmək olar.

Ümumiləşdirilmə dərəcəsinə görə gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində qanunvericilik sisteminə daxil olan nomativ hüquqi aktları məcəllələşdirilmiş aktlara (Azərbaycan Respublikasının Gömiik Məcəlləsi) və cari aktlara bölmək olar.

Tabəçilik meyarlarına görə isə haqqında bəhs edilən nomia- tiv hüquqi aktların ümumi anlayışları təsbit edən əsas aktlar (AR GM, «Gömrük tarifi haqqında» AR qanunu və s.) və köməkçi aktlar (məsələn, AR Nazirlər Kabinetinin və AR DGK-nin müxtəlif aktları) kimi növlərini fərqləndirmək olar.

Gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində qanunvericiliyə daxil olan aktlar hüquqi qüvvəsinə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan müxtəlif hüquqi qüvvəli normativ aktlardan ibarətdir. Onların hər birinin ayrılıqda təhlil edilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik.

İlmin aktlar içərisində hüquqi qüvvəsinə görə birinci yeri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası tutur. Konstitusiya əsas qanun hesab edildiyindən orada oxsal olunan müddəalar ümumi şəkildə də olsa dövlət fəaliyyətinin bütün münasibətlərinə təsir etmək imkanına malikdir. Öz xarakterinə görə bu normalar deklarativ xarakter daşsa da, gömrük fəaliyyətinin istiqamətlərini müəyyən etmək üçün rəhbər başlanğıcların müəyyən edilməsində əsas rolunu oynayır.

AR Konstitusiyasında birbaşa olaraq gömrük-tarif fəaliyyəti ilə bağlı heç bir müddəə təsbit edilməsə də, onun bir sıra maddələrində bazar iqtisadiyyatı münasibətləri əsasında iqtisadi inkişaf yolunu seçən respublikamızda bazar iqtisadiyyatının vacib elementlərindən biri olan gömrük-tarif fəaliyyəti ilə bağlı dolayısı ilə mühüm müddəalar təsbit edilmişdir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 15-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermür. Bundan başqa Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının mülkiyyət hüququna dair mühüm müddəaları təsbit edən 29-cu maddəsində, azad sahibkarlıq hüququnu təsbit edən 59-cu maddəsində, habelə dövlət hakimiyyətinin müxtəlif subyektlərinin səlahiyyətlərini müəyyən edən ayrı-ayrı maddələrində də təsbit edilmiş müddəalar bilavasitə gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin ümumi əsaslarını müəyyən edir.

Gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində qanunlar əsas yer tutur. Bu sahədə məəllələşdirilmiş akt olan AR GM-ni də xüsusi qeyd etmək lazımdır. Müstəqillik əldə ediləndən sonra Azərbaycan Respublikasının ilk Gömrük Məcəlləsi 10

iyun 1997-ci ildə qəbul edildi. 14 bölmədən, 61 fəsildən və 450 maddədən ibarət olan Məcəllə gömrük işi sahəsində yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən əsas qanun kimi çıxış edir. Qüvvədə olduğu müddətdə AR GM-nə 26-dan çox əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Gömrük rəsmiləşdirilməsində «vahid pəncərə» sisteminə keçilməsi, Azərbaycan Respublikasının gömrük sahəsində bir çox beynəlxalq konvensiya və sazişlərə qoşulması, ÜGT-na qoşulması və s. nəticəsində yaranan gömrük hüquq münasibətlərinin inkişafının hazırkı mərhələsi yeni gömrük məcəlləsinin qəbul edilməsini şərtləndirdi.

24 iyun 2011-ci il tarixli qanunla təsdiq olunan və 01 yanvar 2012-ci il tarixində qüvvəyə minən AR-mn yeni GM əvvəlkindən kifayət qədər fərqlənir. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlki məcəllədə gömrük siyasətinin məqsədləri və istiqamətləri açıqlansa da hazırkı layihədə belə bir müddəalara rast gəlinmir. Filcimizcə, bu yeni məcəllənin qüsurlu tərəfidir, çünki istənilən normativ akt tənzimlədiyi münasibətlərin xarakteri, fəaliyyət istiqamətləri barədə bəyancidici normaları özündə əks etdirməlidir. Ona görə ki, məhz həmin fəaliyyət istiqamətləri əsasında gömrük-tarif fəaliyyətinin funksiyalarını müəyyən etmək mümkün olur. Funksiyaların müəyyən edilməsi isə gömrük-tarif fəaliyyəti kimi mürəkkəb təsisatın mahiyyətinin başa düşülməsinə köməklik göstərir.

Hesab edirik ki, gömrük orqanlarının vahid sisteminin verilməsi (maddə 7) AR yeni GM-nin müsbət yeniliklərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Ən təqdirəlayiq yeniliklərdən biri şübhəsiz ki, gömrük ödəmələrinin siyahısının dəqiqləşdirilməsidir. Məcəllə gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı ödənilməli olan pul ödəmələrinin adlarını sadalamaqla siyahını bağlayır. Əvvəlki məcəllənin eyni adlı maddəsində sonda genişləndirici təfsiri nəzərdə tutan «digər gömrük

ödomolori» ifadosinin yeni mocolbdo işbnmomosi do sonuncunun nailiyyotbrindon biri kimi qiymotbndirilmoludur.

AR GM gömrük işinin hüquqi, iqtisadi vo toşkilati osaslarım müoyyon edir, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi tohlikosizliyinin, suverenliyinin vo maraqlarının qorunmasına, Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə əlaqələrinin genişlənməsinə, gömrük işi sahəsində təsərrüfat subyektlərinin, fiziki şəxslərin və dövlət orqanlarının hüquqlarının müdafiəsinin təmin olunmasına, onların öz vəzifələrini yerinə yetinnəbrinə yönəlmişdir.

Məcəlləyə görə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirirlər;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin işlənilib hazırlanmasında iştirak edir vo bu siyasəti həyata keçirirlər;

- icrasına nəzarət Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarına həvalə olunmuş qanunvericilik aktlarına riayət edilməsinə təmin edirlər; gömrük işini həyata keçirərkən müəssisələrin, idarələrin, təşkilatların vo fiziki şəxslərin, həmçinin sahibkarların hüquq və mənafələrinin müdafiəsi üzrə tədbirlər görürlər;

- öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edirlər;

- Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mənafeyini qoruyurlar;

- ticarət-iqtisadi münasibətlərdə gömrük tənzimlənməsi vasitələrini tətbiq edirlər;

- gömrük rüsumları, vergilər və digər gömük ödənişləri alırlar;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallar barədə iqtisadi siyasət tədbirlərinin işlənilib hazırlanmasında iştirak edir vo bu tədbirləri həyata keçirirlər;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən malların vo nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi qaydalarına riayət olunmasını təmin edirlər;

- gömrük işi sahəsində cinayətlərə, həmçinin gömrük qaydalarının və vergi qanunvericiliyinin pozulmasına qarşı; mübarizə aparırlar, narkotik vasitələrin, silahın, Azərbaycan xalqının və xarici ölkə xalqlarının bədi, tarixi və arxoloji sərvətləri olan əşyaların, intellektual mülkiyyət obyektlərinin, yox olmaq təhlükəsi altında olan heyvanların və bitki növlərinin, digər malların Azərbaycan Respublikası gömrük sərhədindən qanunsuz keçirilməsinin qarşısını alırlar; beynəlxalq terrorçuluqla mübarizəyə və Azərbaycan Respublikasının təyyarə limanlarında beynəlxalq mülki aviasiyaın fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilənin qarşısının alınmasına köməklik göstərirlər;

- gömrük nəzarətini və gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirir və təkmilləşdirir, Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən mal dövriyyəsinin sürətləndirilməsi üçün şərait yaradırlar;

- xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük statistikasını və Azərbaycan Respublikasının xüsusi gömrük statistikasını aparırlar;

- xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasını aparırlar;

- müəssisələrin, idarələrin, təşkilatların və fiziki şəxslərin xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafına kömək edirlər;

- dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin mənəviyyatının, insanların həyat və sağlamlığının, heyvan və bitkilərin, ətraf mühitin qorunması, gətirilən malların Azərbaycan istehlakçılarının mənafeyinin müdafiəsi sahəsində tədbirlər həyata keçirilməsinə kömək edirlər;

- rezident və qeyri-rezident tərəfindən milli və xarici valyutanın, eləcə də digər valyuta sərvətlərinin müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilməsinə, habelə bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş digər hallarda valyuta nəzarətini həyata keçirirlər;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük işinə aid beynəlxalq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin edir; Azərbaycan Respub-

likasının gömrük işi ib olmaqda beynəlxalq müqavilələrinin işlənilib hazırlanmasında iştirak edir; xarici dövlətlərin gömrük işinə aid məsələlərlə məşğul olan gömrük və başqa səlahiyyətli orqanlar ilə, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edirlər;

- gömrük işi sahəsində elmi-tədqiqat işləri aparır və məsləhətlər verirlər; dövlət orqanları, müəssisələr, idarələr və təşkilatlar üçün bu sahədə mütəxəssislərin hazırlanmasını və onların ixtisaslarının artırılmasını həyata keçirirlər;

- müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinə, başqa dövlət orqanlarına, idarə, müəssisə və təşkilatlara, vətəndaşlara gömrük məsələləri üzrə məlumatlar verilməsini təmin edirlər;

- dövlətin vahid maliyyə-təsərrüfat siyasətinin həyata keçirilməsində iştirak edir, gömrük orqanlarının maddi-texniki bazasını inkişaf etdirir, bu orqanların işçiləri üçün lazımı əmək və sosial şərait yaradırlar.

Gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində qanunvericiliyə daxil olan aktlar içərisində hüquqi qüvvəsinə görə növbəti yeri «Gömrük tarifi haqqında» AR Qanunu tutur. Həmin qanun Azərbaycan Respublikasında daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifi formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçən mallardan rüsum tutulması qaydalarını müəyyən edir. Burada Gömrük tarifi. Gömrük rüsum dərəcələri və onların müəyyən edilməsi qaydaları, Gömrük rüsumunun növləri, mövsümi və xüsusi lüsumlar, malın gömrük dəyəri. Gömrük orqanının hüquq və vəzifələri. Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üsulları, malın məhsul ölkəsinin müəyyən edilməsi, tarif güzəştləri və s. məsələlərə

dair mühüm müddoalan tosbıt etmişdir. İomin Qanuna görə gömrük tarifiinin 3sas məqsədləri aşağıdakılardır;

- Azərbaycan Respublikası üzrə idxalın əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək;

- Azərbaycan Respublikası ərazisində malların gətirilməsi və çıxarılmasının, valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini təmin etmək;

- valyuta sərəvətlərinin Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması üzərində səmərəli nəzarət etmək;

-Azərbaycan Respublikasında malların istehsal və istehlak strukturunda mütlərəqqi dəyişikliklər üçün şərait yaratmaq;

- Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq;

- Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaratmaq.

Beləliklə, hesab edirik ki, AR GM-in və «Gömrük tarifi haqqında» AR qanununun göstərilən müddəalarını təhlil etməklə respublikamızda gömrük-tarif fəaliyyətinin dövlət tənzimləməsinin əsas metodları kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

1) bu sahədə dövlət idarəçiliyini həyata keçirən orqanların normayaradıcılıq fəaliyyəti. Bu mənada xüsusən də DGK-nı xüsusi olaraq göstərmək lazımdır. Fəaliyyət göstərdiyi dövrdən başlayaraq bu orqan gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimləməsi çərçivəsində çoxlu sayda müxtəlif normativ hüquqi aktlar qəbul etmişdir;

2) bu sahədə dövlət idarəçiliyini həyata keçirən orqanlar tərəfindən gömrük-tarif fəaliyyəti ilə bağlı prosedurların tənzimlənməsi.

3) dövlət orqanları tərəfindən gömrük-tarif fəaliyyəti sahəsində fasiləsiz nəzarətin həyata keçirilməsi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu metod vasitəsilə gömrük-tarif fəaliyyəti sahəsində ayrı-ayrı subyek-

tlorin hüquqlarının pozulması hallarının qarşısının alınması üzrə fəaliyyət hoyalə keçirilir;

4) dövlət orqanları tərəfindən gömrük-tarif fəaliyyəti sahəsində müxtəlif məsuliyyət tədbirlərinin, xüsusən də inzibati məsuliyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi metodu.

Gömindüyü kimi Azərbaycan Respublikasında gömrük münasibətlərini tənzimləyən sistemləşdirilmiş akt, yəni AR GM ilə yanaşı digər qanunlar, əsasən də «Gömrük tarifi haqqında» AR qanunu da vardır. Bu işə hüquqtətbiqetmə təcrübəsini çətinləşdirməklə gömrük-tarif sahəsində qanunvericiliyin sistemləşdirilməsinin natamam olduğunu göstərir.

Bu baxımdan hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasında gömrük-tarif münasibətlərini kompleks şəkildə tənzimləyən AR GM-mn təkmilləşdirilməsinə ciddi ehtiyac duyulur.

Qanunvericiliyin sistemləşdirilməsi ilə bağlı C.A.Kərimov göstərir ki, məəllələşdirmə təkrarçılığın, ziddiyyətlərin aradan qaldırılması, boşluqların doldurulması, onun xarakterinin və istiqamətinin müasirləşdirilməsi yolu ilə qanunvericilik materiallarının qaydaya salınmasıdır. Bu yolla müvafiq ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin tamlığı, sistməliliyi, bütövlüyü və daxili uyğunluğu maksimum dərəcədə təmin olunur. Məəllələşdirmə də qanun yaradıcılığıdır. Lakin bu və ya digər problemlər üzrə ayrı-ayrı qanunvericilik aktları yaradan cari qanun yaradıcılığından fərqli olaraq, məəllələşdirmə artıq mövcud olan və qüvvədə olan qanunvericiliyin mühüm hissəsini, bir qayda olaraq, dəyişərək, yeniləşdirərək və ona əlavələr edərək birləşdirir. Məəllələşdirmə nəticəsində ictimai münasibətlərin mühüm sahəsini tənzimləyən qanunvericilik aktlarının böyük bir toplusu yaradılır'

' Керимов Д.Л. Законодательная техника. Научно-методическое и учебное пособие. М.: Норма, 2000, с. 84

B.R.Quliyev məcəlləşdirimi qanunvericiliyin müstəqil sistemləşdirilməsinə əməliyyat kimi xarakterizə etməklə göstərir ki, məcəlləşdirilmiş aktlara qarşı tələblər yüksək olmalı və məcəlləşdirilməli olan normativ materialın dairəsi (normativ hüquqi aktların və hüquq normaları sistemi) dəqiq müəyyən edilməlidir.' Məcəlləşdirilmənin məqsədlərini müəyyən edərkən, C.Л.Кərimov düzgün olaraq göstərir ki, onun mahiyyəti əvvəllər qəbul edilmiş və tətbiq olunan hüquq normalarını əvəz edən birləşdirilmiş qanunvericilik aktının yaradılması və vahid məntiqi sistemin qurulması məqsədilə qüvvədə olan qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsindədir,- N.D.Durmanov göstərir ki, məcəllə vahid qanunvericilik aktıdır və özünün bu xüsusiyyəti ilə o, qanunlardan fərqlənir.^

Л. Наşитс isə bir qanunvericilik aktı kimi, məcəllənin adi qanun deyil, müəyyən hüquq sahəsinin normalar sistemini birləşdirən qanun olduğunu bildirir. Məcəllənin maddələri hüquq sahəsinin daxili strukturunu əks etdirərək, məntiqi ardıcılıqla sıralanır. Hər bir maddə nisbi müstəqilliyə malik olmaqla yanaşı, həm də məcəllənin tərkib elementi kimi çıxış edir. Məcəllə yaradılarkən burada müvafiq hüquq sahəsinin ümumi prinsipləri təsbit edilir və onun maddələri arasında təkrar və ziddiyyətlər aradan qaldırılır. Məcəllələr, əsasən, iki hissədən ibarət olur: ümumi və xüsusi hissə. Bütün və ya bir neçə hüquq institutlarına və həmin məcəllənin xüsusi hissəsinin maddələrinə aid olan müddəalar ümumi hissədə birləşdirilir. Müəyyən ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquq institutları və maddələr isə xüsus-

' Quliyev E.R. Məcəlləşdirimi prosesinin anlayışı və məzmunu / «Hüquq elminin müasir problemləri» mövzusunda II beynəlxalq konfransın iczisləri. Bakı, 2010, s. 86-88

^ Кəримов Д.А. Кодификация и законодательная техника. М.: Госюриздат, 1962, с. 20, 35

^ Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. М.: Изд-во Московского Университета, 1967, с. 70

si hissəyə daxil edilir. Mocollonin iki osas hissəyə bölünməsi onun struktur quruluşunun məqsədəməvafiqliyindən irəli gəlir. Belə bölgü hər bir hüquq institutu və ya maddədə ümumi müddəaların təkrarlanmasının qarşısını almaq məqsədi daşıyır.'

Məcəllənin belə xarakteristikası kifayət qədər məzmunlu olsa da, N.D.Durmanovun qeyd etdiyi kimi,-' - A.Naşitsin belə bir fikri ilə razılaşmaq olmur ki, «məcəllə təkcə vahid qanunvericilik aktı deyil, eyni zamanda, müəyyən hüquq sahəsinin qanunlar toplusudur». A.Naşitsin bu fikri A.N.İodkovskiy tərəfindən də müdafiə edilir. O, məcəllələşdirmənin iki istiqamətini fərqləndirir və ikinci istiqamət haqqında yazır ki, bu halda, məcəllələşdirmə fəaliyyəti qüvvədə olan qanunvericiliyi müəyyən qaydaya salmağa, onları sistemləşdirməyə və mahiyyətinə toxunmadan onlar arasında mövcud olan ziddiyyətləri aradan qaldırmağa yönəlir. Lakin bu halda da qanunvericilik, əsasən, texniki xarakterli bir sıra dəyişikliklərə məruz qaldığından, bu fəaliyyətin də nəticəsi qanunvericilik orqanları tərəfindən sanksiyalaşdırılmalıdır. Belə nəticə dedikdə isə, qüvvədə olan qanunların toplusunun tərtib edilməsi başa düşülür.-' Onun fikirləri də etirazlar doğurur. C.A.Kərimov haqlı olaraq yazır ki, məcəllələşdirmə qanunvericilik matcriahnm texniki emalı ilə (tərtibatı ilə) eyniləşdirilə bilməz, çünki köhnəlmiş hüquq normalarının məcəllələşdirilmiş materialdan çıxarılması texniki məsələ hesab edilə bilməz. Bu və ya digər qanunun, yaxud maddənin köhnəlməsinin müəyyən edilməsi qanunverici tərəfindən

' Машин Л. Прано-гворчес-гно. Теория и законодательная -техника. М.: Юрид. лит., 1974, с. 145

- Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. М.: Изд-во Московского Университета, 1967, с. 70

■' Иодковский Л.И. Ис-тория советской коди(1)икании // Вопросы кодификации советского законодательства. Сборник научных статей. Свердловск, 1957, с. 30

hüquqi aktların qüvvəsinin dorin və hortorofli tədqiqindən sonra həyata keçirilir. Bundan əlavə, qanunların mahiyyətinə toxunmadan ziddiyyətlərin aradan qaldırılması praktiki olaraq mümkün deyil.'

Bu məsələnin araşdırılması ilə xüsusi məşğul olmuş A.F.Şebanov isə yazır: «Məcəlləşdirmə dedikdə, sistemləşdimənin elə lomia- sı başa düşülür ki, qanunverici onun köməyi ilə müvafiq hüquq sisteminin ümumi prinsiplərindən çıxış edərək, hüquqi müddəaları bir aktda vahid, nizamlı, daxilən bir-birinə uyğun, müəyyən iet- mai münasibətləri mümkün qədər tam tənzimləyən şəkildə yığmağa çalışır».-

A.S. Piqolkin isə belə hesab edir ki, məcəllə öz nomialan ilə müəyyən hüquq sahəsinə aid olan ietimai münasibətləri tam və əhatəli tənzimləyən vahid qanunvericilik aktıdır. Onun fikrincə, məcəllədəki normalar həmin hüquq sahəsinin daxili strukturunu əks etdirən ciddi ardıcılıqla düzülürlər və daxili vəhdətə malik olan bütöv sistem kimi çıxış edirlər. ^

Qeyd olunanların ümumiləşdirilməsi nəticəsində məcəllələş- dirilmiş aktı müəyyən hüquq və ya qanunvericilik sahəsinin pred- meti olan ictimai münasibətləri kompleks şəkildə tənzimləyən, daxili strukturu vəhdət təşkil edən, məntiqi ardıcılığı ilə fərqlənən və bir- biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan normalar sistemindən ibarət olan vahid və sistemləşdirilmiş qanunvericilik aktı kimi xarakterizə etmək olar.

Eyni zamanda, məcəllələşdirilmiş aktların aşağıdakı əhəmiyyətini də göstərmək olar:

* КсриМОи! Д.Л. Кодификация и за1<о111одател.ная техника. М.: Госюриздат, 1962, с. 28-29

Шебанов Л.Ф. Некоторые иоцроеы теории нормативных актов связи е сиетематизацией советского законодательства // Советское государство и право, 1960, 1YÜ 7, с. 140

^ Пиголкин Л.И. Подготовка проектов иормазивных актов, М.: Юрид. лит., 1968, с. 50

OSIVIOR ƏMYEVA

- mocołloşdirilmiş qanunlar adi qanunlara nisboton ictimai münasibotlorin daha geniş dairosini tonzimplodiyindən, onların ümumiloşdimio soviyyosi daha böyükdür;

- mocołloşdirilmiş qanunlar istənilən adi qanundan fərqli olaraq, müəyyən qanunvericilik sahəsinin demək olar ki, bütün normalarını əbatə edən sistemləşdirilmiş normativ aktlardır;

- məcəlləşdirilmiş qanunlar ifadə edilmə ardıcılığı və daxili vəhdəti ilə fərqlənən qarşılıqlı əlaqəli normalar sistemidir.

Gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində qanunvericilik sisteminə daxil olan nonnativ-hüquqi aktlar sırasında hüquqi qüvvəsinə görə növbəti yeri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları tutur. Həmin qanunvericilik sisteminin təhlili göstərir ki, respublikamızda gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində həm prezident fənnanlarım, həm də hüquqi qüvvəsinə görə onlardan sonrakı yeri tutan Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının rolu olduqca böyükdür. Belə ki, bu məsələ ilə əlaqədar çoxlu sayda aktları göstərmək olar. Bunlara misal kimi «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 oktyabr 1991-ci il tarixli Fərmanım, «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin strukturuna dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 iyun 2008-ci il tarixli 767 saylı Fənnanım, «Xidməti silah saxlamaq, gəzdirmək, və təyinatı üzrə istifadə etmək hüququ olan Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 noyabr 2006-cı il tarixli 475 saylı Fənuanı, «İxrac nəzarəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2004-cü il tarixli 167 saylı Fərmanını, «Azərbaycan Respublika

sında idxal-ixrac omoliyyalları üzrə gömrük dərəcələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 22 aprel 1998-ci il tarixli 91 №-li Qərarını, «Azərbaycan Respublikasından ixrac zamanı ixrac gömrük rüsumuna cəlb olunan malların siyahısı və ixrac rüsumlarının dərəcələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 12 aprel 2001-ci il tarixli 80 №-li Qərarını, «Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi Qaydaları»nın təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 1998-ci il tarixli 7 №-li Qərarını, «Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan gömrük yığımlarının miqdarı»nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 27 noyabr 2007-ci il tarixli 189 nömrəli Qərarını, «Malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi qaydaları»nın təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 29 noyabr 2007-ci il tarixli 190 №-li Qərarını göstərmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentin yalnız normativ məzmunlu fərmanları gömüklük-tarif fəaliyyətinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Həmin fərmanların içərisində əsas yerlərdən birini «Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında «Bir pəncərə» prinsipinin tətbiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentin 11 noyabr 2008-ci il tarixli fərmanı tutur. Fərmana əsasən, gömrük sərhədindən mal və nəqliyyat vasitələri keçirilərkən gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı lüzumsuz vaxt itkisinin, sürüdünnəçiliyin qarşısını almaq məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyinə, Azərbaycan Respublikasının Kənd təsərrüfatı nazirliyi yanında Dövlət Baytarlıq və Dövlət Fitosanitar Nəzarət Xidmətləri, Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin vəzifəli şəxslərinin həyata keçirdi

ƏSMƏR ƏLİYKVA

yi bütün horokotlorin aparılması AR Dövlət Gömrük Komitəsinin səlahiyyətlərinə aid edilmişdir.'

Bu sahədə qəbul olunmuş digər mühüm fəmian Azərbaycan Respublikası Prezidentin 25 fevral 2011 -ci ildə imzaladığı «Dövlət Gömrük Komitəsi əməkdaşlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, gömrük işi sahəsində prosedurların sadələşdirilməsi və şəffaflığın artırılması ilə əlaqədar bəzi tədbirlər haqqında» fəiTnanıdır. Fərmana əsasən bütün gömrük əməliyyatları plastik kartlar və ya bank hesabları vasitəsilə bəyata keçirilməyə başladı ki, bu da dövlətimizin korrupsiya ilə mübarizə sahəsində gördüyü tədbirdən biridir. Bundan başqa fərmana əsasən gömrük komitəsi işçilərinin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının gömrük sisteminin büdcədən kənar inkişaf fonduna daxil olan vəsaitin 25 faizi onların vəzifə maaşlarına əlavə üçün istifadə olunur.-

Göstərilən qanunvericilik sistemində mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarının yeri hüquqi qüvvəsinə görə AR Prezidenti və AR-in Nazirlər Kabinetinin aktlarından aşağıda dursa da əhəmiyyətinə görə çox mühüm yeri tutur. Məlum olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında gömrük fəaliyyəti sahəsində dövlət tənzimlənməsini həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi öz səlahiyyətləri çərçivəsində gömrük fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində aktlar qəbul etmək hüququna malikdir. Bütün fəaliyyəti dövründə bu orqan tərəfindən gömrük fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi məsələlərinə dair çoxlu sayda müxtəlif aktlar qəbul edilmişdir. Bunlara misal kimi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin 23 iyun 2009-cu il tarixli 065 saylı əmri ilə təsdiq edilmiş «Mədəniyyət sərəvətlərinin gömrük sərəhdindən keçirilməsi Qaydaları»nı, «Dip-

' <http://cusloms.gov.az> ''

hUp: //www.aznocoituption.az

lomatik poçtun və konsul valizinin, həmçinin xarici şəxslərin ayrı- ayrı kateqoriyaları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən güzəştli qaydada keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti Qaydaları»nın təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin 1 may 2007-ci il tarixli 039 sayılı əmrini, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin 22 noyabr 2005-ci il tarixli 113 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının gömrük xidmətində risklərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin Konsepsiyası»nı və s. göstərmək olar. AR DGK gömrük fəaliyyəti sahəsində zəruri olan bütün məsələlərinə dair demək olar ki, lazımi normativ aktları qəbul etmişdir.

AR DGK-nın öz səlahiyyətləri çərçivəsində gömrük fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində qəbul etdiyi aktları gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin mühüm hissəsini təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının VƏ Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının normativ aktları kimi AR DGK-nın aktları da Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçməlidir.

Bundan başqa Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin aktları da gömrük fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində qanunvericiliyə daxildir. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi belə aktlar qəbul etməklə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 14 oktyabr 1996-cı il tarixli 141 sayılı Qərarının 5-ci bəndinin yerinə yetirilməsi məqsədi ilə 17 fevral 1997-ci il tarixdə «Azərbaycan Respublikası ərazisinə giriş-çıxış və tranzit gedişə görə beynəlxalq icazə üçün ödəniş təyin olunması və alınmış vəsaitlərin bölünməsi Qaydası»nı, 3 iyun 1997-ci

il tarixdə «Azərbaycan Respublikası ərazisinə giriş-çığış və tranzit gedişə görə beynəlxalq icazə üçün ödəniş təyin olunması və alınmış vəsaitlərin bölünməsi Qaydasına əlavələr və dəyişikliklər»!, 24 dekabr 1997-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası ərazisinə giriş-çığış və tranzit gediş, yüklənmə, üçüncü ölkələrə yük daşınması və xüsusi hallarda tətbiq edilən beynəlxalq «icazə» üçün ödəniş təyin olunması 1998-ci ildə bölünməsi Qaydası»-ni təsdiq etmişdir.

Beləliklə, gömrük-tarif fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin təhlili göstərir ki, bu qanunvericilik sistemi müxtəlif hüquqi qüvvələrə malik olan və müxtəlif dövlət orqanları tərəfindən qəbul edilən aktlardan ibarət olmaqla vahid sistemi təşkil edir. Bununla belə həmin qanunvericilik sistemində müəyyən problemlər də mövcuddur ki, onların aradan qaldırılması həm qanunvericilik texnikası baxımından, həm də hüquqtətbiqetmə təcrübəsi baxımından məqsədəmüvafiq olardı.

NƏTİCƏ

Xarici iqtisadi əlaqələrin və daxili iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin ən əhəmiyyətli təsir vasitələrindən biri olan dövlətin gömrük fəaliyyətinin tənzimlənməsinin maliyyə-hüquqi aspektləri məsələsi cəmiyyətin müasir inkişaf mərhələsində özünün əhəmiyyəti və aktuallığı ilə seçilir. Bu mövzu üzrə aparılmış tədqiqatlar aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan vermişdir:

1. Azərbaycanda gömrük-tarif qanunvericiliyinin prinsipcə yeni elmi dövrləşdirilməsi (tarixi inkişaf mərhələləri) haqqında müddəanın tarixi-hüquqi materiallara uyğun olaraq əsaslandırılmasını göstərmək olar. Azərbaycanın gömrük-tarif qanunvericiliyinin inkişaf tarixi aşağıdakı dövrlər üzrə təsnifləşdirilə bilər:

- 1) Gömrük tarif qanunvericiliyinin inqilabaqədərki dövrü;
- 2) Azərbaycan Demokratik Respublikasının gömrük-tarif qanunvericiliyi;
- 3) Sovet dövrünün gömrük-tarif qanunvericiliyi;
- 4) Müstəqil Azərbaycan Respublikasının gömrük-tarif qanunvericiliyi.

Gömrük fəaliyyəti ən qədim fəaliyyət növlərindən olmaqla müasir dövrdə geniş inkişaf yolu keçmişdir. Uzun tarixi dövr ərzində keçmiş SSRİ-nin tərkibində olan Azərbaycanda gömrük-tarif tənzimlənməsi ilə bağlı məsələlər ittifaq çərçivəsində həll edilmişdir. Bütün tarixi dövrlərdə gömrük-tarif tənzimlənməsinin əsasını təşkil edən gömrük tarifləri və rüsumları dövlətin xarici iq

ƏSMOR OLİYKVA

tisadi fəaliyyətinin əsas vasitələri kimi çıxış etmişlər. Gömrük-tarif tənzimlənməsi dövlət gömrük işinin mühüm elementi olmaqla dövlətin gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin əsasını təşkil etmiş və hazırda da təşkil etməkdədir. Gömrük siyasətinin formalaşması və reallaşdırılması isə dövlətin bütün hakimiyyət qollarının - həm qanunvericilik, həm icra, həm də məhkəmə orqanlarının iştirak etdiyi mürəkkəb bir prosesdir. Hal - hazırda beynəlxalq hüquq subyekti kimi Azərbaycan Respublikası gömrük-tarif tənzimlənməsini beynəlxalq təşkilatların tövsiyələrini, inkişaf etmiş dünya dövlətlərinin təcrübəsini nəzərə almaqla onlarla sıx inteqrasiya şəraitində inkişaf etdirir. Artıq bazar münasibətlərinə keçid dövrünü başa vunuş respublikamızda formalaşmış olan gömrük sistemi dövlətin iqtisadi suverenliyi və təhlükəsizliyinin qorunması, daxili bazarın xarici rəqabətdən müdafiəsi və paralel olaraq Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyasına köməklik etmək istiqamətində inkişaf edir. Fikrimizcə, respublikamızın gömrük-tarif qanunvericiliyinin inkişaf tarixinin tədqiqi bu sahədə qanunvericiliyin bütün hüquq sisteminə xas olan inkişaf xüsusiyyətlərini özündə əks etdirdiyini göstərir və o, respublikamızda özünəməxsus xüsusiyyətlər və tarixi inkişaf qanunauyğunluqlarına malik olmuşdur.

2. Gömrük-tarif tənzimlənməsinin iki metodu-tarif və qeyri-tarif metodları mövcuddur. Tarif metodu iqtisadi xarakterli, qeyri-tarif metodları isə inzibati xarakterli tədbirləri özündə əks etdirir. Fikrimizcə, respublikamızda gömrük-tarif tənzimlənməsində qeyri-tarif metodları məhdudlaşdırılmalı, tarif metodları isə dünya ölkələrinin təcrübəsi nəzərə alınmaqla daha geniş şəkildə tətbiq edilməlidir.

3. Beynəlxalq hüquqi aktların və milli gömrük qanunvericiliyinin təhlili əsasında gömrük tarifinə aşağıdakı kimi anlayış vermək

olar: «Gömrük tarifi dedikdə, ölkə sərhədindən keçən mallara tətbiq olunan və həmin ölkənin Omtəə Nomenklaturasına əsasən sistemləşdirilən gömrük ödəmələrinin dərəcələri və həddi başa düşülür». Gömrük tarifinin üç əsas tipini fərqləndirmək olar: ikiqat gömrük tarifi-hər mala görə gömrük rüsumlarının maksimal və minimal dərəcələrindən ibarət tarifdir. Bu dərəcələr konklci'ct dövlətlə iqtisadi-siyasi münasibətlərdən asılı olaraq seçilir; qadağanedici tarif-daxili bazarı müəyyən mallardan qorumaq üçün ən yüksək dərəcədə tətbiq edilən gömrük tarifi; differensial gömrük tarifi (seçmə tarif)- müəyyən mallara üstünlük verməyə imkan verən və ya hansısa ölkədə istehsal olunduğundan onların ölkəyə buraxılmasına mane olan tarifdir. Ryni adlı mallara bir neçə gömrük rüsumu dərəcələri tətbiq olunur.

4. I Icsab edirik ki, gömrük ödəmələri gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı gömrük orqanları tərəfindən yığılan məcburi pul ödəmələri kimi xarakterizə edilə bilər. Əsas və fakültativ olmaqla gömrük ödəmələrinin iki növünü fərqləndirmək olar. Əsas gömrük ödəmələrinə gömrük rüsumları, fakültativ gömrük ödəmələrinə isə vergilər, yığımlar, dövlət rüsumu, haqlar və digər gömrük ödəmələri daxildir. Gömrük hüquq nəzəriyyəsi baxımından gömrük yığımlarına isə aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: gömrük yığımları gömmlc rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük orqanları tərəfindən tutularaq büdcəyə köçürülən məcburi ödənişlərdir.

5. Aparılmış tədqiqatlar gömrük rüsumlarının üç funksiyasını - fıs- kal, mühafizəedici və balanslaşdırıcı funksiyalarını fərqləndirməyə imkan verir. Fikrimizcə, fiskal funksiya gömrük ödəmələrinin əsas funksiyası kimi çıxış edə bilməz. Çünki onun dövlət büdcəsində çəkisi olduqca azlıq təşkil edir. Əksər inkişaf etmiş dövlətlər gömrük rüsumlarını balanslaşdırıcı və ya proteksionist məqsədlər üçün tətbiq edirlər. İnkişaf etməkdə olan dövlətlərdə isə əksinədir. Bu

dövlətin vergi sisteminin şortlorino uyğun olaraq dolay vergilər, həmçinin onların bir növü olan gömrük ödəmələrinin də dövlət büdcəsində payı kifayət qədərdir və dolayısı ilə bu dövlətlərdə onun fiskal funksiyası digər funksiyaları ilə paralel əhəmiyyət daşıyır.

Gömrük ödəmələrinin mühafizəedici funksiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət gömrük ödəmələri tətbiq etməklə daxili bazarını bəzi mənfi hallardan qoruyur. Belə ödəmələrə xüsusi növ rüsumları misal göstərmək olar. Balanslaşdırıcı funksiya daşımaqla gömrük ödəmələri, daxili bazarla xarici bazar arasında balans yaratmış olur. Məsələn, xaricdən gətirilən mallar eyni adlı yerli mallarla müqayisədə çox ucuz olduqda əlavə gömrük ödənişləri vasitəsilə bu fərq azaldılır və s. (məlumdur ki, gömrük ödəmələri dolay vergilər olduğu üçün gömrükdə ödənilən vergilər sonradan malın qiymətinin üzərinə qoyularaq alıcı vasitəsilə əvəzləşdirilir).

6. Milli istehsalçıların mənafeələrinin qorunması çərçivəsində dövlət idxalı məhdudlaşdıran tədbirlərlə paralel ixracı stimullaşdıran tədbirlər də həyata keçirməlidir. İhkrimizə, bu tədbirlərdən ən əhəmiyyətli kimi ixrac subsidiyalarının, yəni dövlət tərəfindən mal ixrac edən sahibkara maliyyə yardımının göstərilməsi çıxış edir. Bu cür maliyyə yardımları hesabına ixrac edən hüquqi və fiziki şəxslər istehsal etdikləri malları xarici bazarlarda ölkə bazarlarındakı nisbətdə daha ucuz qiymətə sata bilərlər.

Hesab edirik ki, ixrac subsidiyaları sahibkara iki formada təqdim edilə bilər: Birincisi, birbaşa subsidiya forması. Bu forma istehsalçıya dotasiyaların verilməsi ilə bağlıdır; İkincisi, dolay subsidiya forması. Bu forma güzəştli vergi qoymanın tətbiq olunması, kreditləşmə, sığortalamaq vasitəsilə həyata keçirilməlidir.

7. «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 33-cü maddəsindəki bir-biri ilə zidd iki müddəə - «Mallar üzrə tarif güzəştləri qanunla müəyyən olunur» və «Gömrük güzəştləri

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qoran ilə verilir» müddəaları xüsusilə diqqəti cəlb edir. Lakin burada qanunvericiliyin tarif güzəştləri və gömrük güzəştləri dedikdə məhz nəyi nəzərdə tutması və hansı güzəştlərin Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən tətbiq edilməsi məlum olmur. Qeyd edək ki, «gömrük güzəştləri» tennininin qanunda yalnız göstərilən maddədə adı çəkilir və onun defmisiyası, növləri və digər güzəştlərdən fərqi heç bir müddədə əks olunmur. Fikrimizcə, gömrük sahəsində bütün tarif güzəştləri qaydalarının Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilməsi məqsədəmüvafiq olardu Beynəlxalq tocılıboni və gömrük hüquq nəzəriyyəçilərinin fikirlərini nəzərə alaraq hesab edirik ki, gömmk güzəştləri qanunvericilikdə dəqiq şəkildə öz hüquqi tənzimini tapmalı, «Gömrük tarifi haqqında» qanun gömrük rüsumlarından azadetmə, gömmk güzəştləri, tarif güzəştləri və tarif preferensiyaları tenninlərinə dəqiq anlayış verməli, onları bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətləri bu anlayışlarda aydın şəkildə göstərməlidir.

8. Gömrük ödəmələrinin digər növləri olan vergilər və sair gömrük ödəmələrini tədqiq edərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, dövlət büdcəsində payı kifayət qədər çox olan idxalda ƏDV, aksiz və yol vergisi gömrük ödəmələri içərisində gömrük rüsumlarından heç də az əhəmiyyət daşıdır. Fikrimizcə, dövlətimiz dünyaya və Avropa Birliyinə inteqrasiya çərçivəsində gömrükdə ödənilən ödəmələrin unifikasiya edilməsi məqsədilə ƏDV-nin dərəcəsinin əksər Avropa Birliyi ölkələrində olduğu kimi 18%-dən 17%-ə endirilməsi daha məqsədəmüvafiq olardı. Ölkəyə idxal olunan mobil telefonların da aksiz vergisinə cəlb edilməsi ölkənin fiskal maraqları baxımından kifayət qədər müsbət səmərə verə bilər. Digər gömlük ödəmələrinə gəldikdə isə fikrimizcə, qanunverici həmin ödəmələrin hər birinin

dəqiq anlayışını verməli, digər ödəmələrdən fərqləndirən spesifik xüsusiyyətlərini aydın şəkildə əks etdirməlidir.

9.AR VM-nin 164.2-ei maddəsində düzünə göstəriş vardır ki, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti konkret sahənin inkişafını təmin etməklə konkret dövr üçün nəzərdə tutulan, istehsal ehtiyaclarını yerli xammal hesabına ödəmək mümkün olmadıqda, istehsal təyinatlı xammal və müasir texnologiyanı təmin edən avadanlıqların idxalını ODV-dən azad edə bilər. Hu müddəaya əsaslanaraq, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 31 yanvar 2005- ci il tarixli 11 sayılı qərarı ilə «Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olan malların siyahısı» və «Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən əlavə dəyər vergisindən azad olunan digər malların siyahısı» təsbit edilmişdir. Fikrimizcə, bu məsələ ilə bağlı qanunvericilikdə ziddiyyətli məqam vardır. Belə ki, vergi hüququna və AR VM-nə əsasən, vergilərin müəyyən edilməsi, dəyişdirilməsi, ləğv edilməsi yalnız vergi qanunu vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Bundan başqa, AR VM-də ƏDV-dən azad olmalarla bağlı xüsusi bir maddə mövcuddur. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin eyni adlı vergidən azad olmalar təkrarən yeni bir qərarının mövcud olmağındansa, qərarla göstərilən halların da AR VM-nin 164-cü maddəsinə daxil etmək daha məqsəduyğun olardı. Bu, həm praktik işçilər və vergi ödəyiciləri üçün daha asan olardı, ikili yanaşma mövcud olmazdı, həm də elmi cəhətdən daha əsaslandırılmış olardı.

Eyni zamanda hesab edirik ki, xarici ölkələrin (Gürcüstanın, Qazaxıstanın, Ukraynanın və s.) təcrübəsi nəzərə alınmaqla dənən vasitələri strateji xarakterli məhsul olduğuna görə əlavə dəyər vergisindən azad olan mallar siyahısına daxil edilməlidir.

10. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi ilə birbaşa bağlı olan gömrük siyasəti - dövlətin gömmk ərazisində gömrük nəzarəti və mal

dövriyyəsinin səmərəli şəkildə tənzimlənməsi, daxili bazarın qo- mnması, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətindən irəli gələn vəzifələrin həyata • keçirilməsi və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun gömrük fəaliyyətinin həyata keçirilməsidir.

11. Beynəlxalq gömmk hüququ kompleks hüquq institutu statusuna malik olmaqla beynəlxalq ümumi hüququn predmetinə daxil olaraq onun yarım sahəsi kimi çıxış edir. Beynəlxalq əməkdaşlıq gömrük orqanlarının mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi xarakterizə olunur. Qanunvericiliyin mövqeyini rəhbər tutaraq və gömrük hüququ sahəsində tədqiqatları təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlmək olar: «Gömrük sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq dedikdə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirilən, gömrük sahəsində beynəlxalq müqavilələrin hazırlanması, cinayət və digər işlərlə bağlı qarşılıqlı hüquqi yardım alınması ilə bağlı beynəlxalq müqavilələrin realizəsi, müxtəlif dövlətlərin gömrük orqanları arasında hüquqi yardım haqqında müqavilələrin bağlanması və həyata keçirilməsi, gömrük orqanlarının xarici siyasət orqanları vasitəsilə əməkdaşlığı istiqamətində gömiiik orqanlarının fəaliyyəti başa düşülür». Gömrük sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın aşağıdakı formaları fərqləndirilə bilər; beynəlxalq müqavilələrin hazırlanmasında iştirak; cinayət və digər məsələlər üzrə qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında beynəlxalq müqavilələrin birbaşa realizəsi; ayrı-ayrı dövlətlərin gömrük orqanları arasında hüquqi yardım və əməkdaşlıq haqqında sazişlərin bağlanması və həyata keçirilməsi; gömrük orqanlarının xarici siyasət orqanları vasitəsilə əməkdaşlığı.

Gömrük fəaliyyəti elə fəaliyyətdir ki, o heç vaxt bir ölkənin hüdudlarında qalmır, yüklərin ölkəyə gətirilmə və ya ölkədən çıxarılma prosesində qanunvericilik mütləq başqa dövlətin qanunvericiliyi ilə üst-üstə düşməlidir. Buna görə də bu sahədə qanunvericilik

qəbul olunarkən mülləq beynəlxalq praktikadan istifadə olunmalı, gömrük dorocolori və bu sahədo foaliyyotin boyata keçirilməsinin prosedur qaydaları uyğunlaşdırılmalıdır. Lakin bu unifikasiya suverenlik və milli-iqtisadi maraqlar çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Dövlətlər arasında razılaşma elə həyata keçirilməlidir ki, bu zaman hər bir dövlətin mənafeyi nəzərə alınmalı və rəhbər tutduğı iqtisadi siyasətin əsas müddəaları pozulmamalıdır.

12. Gömrük sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın hüquqi tənzimlənmə prinsiplərini iki qrupa-ümumi və xüsusi prinsiplərə bölməklə təsnifləşdirmək olar. Gömrük sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın bütün sahələrinə şamil edilən ümumi prinsiplərə bərabərlik, ölkənin daxili işlərinə qarışmama, güe və güe tətbiq etməklə hədələməyin yolverilməzliyi, beynəlxalq öhdəliklərin vicdanlı icra edilməsi, ayrı- seçkiliyin yolverilməzliyi və s. aiddir. Gömrük sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın müxtəlif sferalarında istifadə olunan xüsusi prinsiplərə isə aşağıdakılar aiddir: tarif güzəştləri prinsipi; daha əlverişli rejim prinsipi; az inkişaf etmiş ölkələrə tarif preferensiyaların tətbiq edilməsi prinsipi.

13. Azərbaycan Respublikasının ÜTT-na üzv olmasına dair respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri kimi gömrük-tarif tənzimlənməsi çıxış edir. Tarif qanunvericiliyi tariflərin əlaqələndirilməsi-səmərəli tariflə (istehsalını həvəsləndirmək məqsədi daşıyan mallara aşağı dərəcələrin tətbiq edilməsi) tarif es- kalasiyasının (malın emal səviyyəsindən asılı olaraq gömrük rüsumlarının artması) birgə tətbiq olunması prinsipinə əsaslanmalıdır.

14. Azərbaycan Respublikasında gömrük münasibətlərini tənzimləyən sistemləşdirilmiş akt, yəni GM ilə yanaşı digər qanunlar, əsasən də «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunu da vardır. Bu isə hüquqtətbiqetmə təcrübəsini çətinləşdirməklə

ƏSMƏR ƏUYEVA

gömlük-tarif sahəsində qanunvericiliyin sistcmləşdirilməsinin natamam olduğunu göstərir.

Bu baxımdan hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasında gömrük-tarif münasibətlərini kompleks şəkildə tənzimləyən AR GM-mn təkmişşdirilməsinə ciddi ehtiyac duyulur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev A.M., Nağıyev F.T. İnzibati hüquq: Dərslük. Bakı; Qanun, 2008, 798 s.
2. «Azad iqtisadi zonaların yaranması haqqında» 15 aprel 1994-cü il tarixli Konvensiya / Beynəlxalq sənədlər toplusu. I cild. Bakı: GİSO Enterprise KRİNB, 2005, s. 242-249
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 3 cildə. II cild/Prof.A.Axundovun redaktəsi ilə. Bakı: Çıraq,1999, 412 s.
4. «Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olan malların və digər malların siyahısı»nm təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 31 yanvar 2005-ci il tarixli 11 №-li qərarı / Gömrük tarifi. Qanunvericilik toplusu. Bakı; Qanun, 2009, s. 1113-1127
5. Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1 iyun 1991-ci il tarixli qərarı / Gömrük tarifi. Qanunvericilik toplusu. Bakı: Qanun, 2009, s. 3-4
6. «Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 oktyabr 1991-ci il tarixli Fərmanı / Gömrük tarifi. Qanunvericilik toplusu. Bakı: Qanun, 2009, s.5-6
7. «Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük dərəcələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 22 aprel 1998-ci il tarixli 91 №-li qərarı / Gömrük tarifi. Qanunvericilik toplusu. Bakı: Qanun, 2009, s. 14-25

8. «Azərbaycan Respublikasından ixrac zamanı ixrac gömrük laismuna cəlb olunan malların siyahısı və ixrac rüsumlarının dərəcələri haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 aprel 2001-ci il tarixli 80 №-li qərarı / Gömrük tarifi. Qanunvericilik toplusu. Bakı; Qanun, 2009, s. 32-111
9. «Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi Qaydaları»nın təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 1998-ci il tarixli 7 №-li qərarı / Gömmk tarifi. Qanunvericilik toplusu. Bakı: Qanun, 2009, s. 6-15
10. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2010, 267 s.
11. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2010, 100 s.
12. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009, 548 s.
13. Azərbaycan tarixi: uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər / S.Əliyərhnın redaktəsi ilə. Bakı: Bakı Universitetinin nəşriyyatı, 1996, 870 s.
14. Azərbaycan tarixi: Dərslilc/Z.M.Bunyadovun və Y.B.Yusifovun redaktəsi ilə: Bakı: Azəməşr, 1994, 680 s.
15. Beynəlxalq sənədlər toplusu. 3 cilddə. 1 cild. Bakı: GISO Enterprise KRJNB, 2005, 868 s.
16. «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2010, 24 s.
17. Cəfərli N.H. Səfəvilərin dövlət quruluşunda maliyyə və vergi sistemi // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyaşının xəbərləri. Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası. Bakı: Elm, 2001, JY23, s. 85-93

ƏSMƏR ƏLİYEVƏ

18. Dövlət maliyyəsi haqqında nonnativ-hüquqi aktlar toplusu. Bakı: Qanun, 2010, 800 s.
19. «Dövlət rüsumu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu / Dövlət maliyyəsi haqqında normativ-hüquqi aktlar toplusu. Bakı: Qanun, 2010, s. 251-259
20. Eyvazov İ.Z. Azərbaycan Respublikasının gömrük işi sferasında əməkdaşlığın beynəlxalq-hüquqi formaları. Hüq. elm. nam. diss. ... avtoref. Bakı, 2007, 30 s.
21. Eyvazov İ.Z. Azərbaycan Respublikasının gömrük işi sferasında beynəlxalq əməkdaşlığının əsas istiqamətləri / Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 10-cu buraxılış. Bakı, 2004, s. 584-591
22. Eyvazov İ.Z. Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti və beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıq məsələləri / Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 13-cü buraxılış. Bakı, 2004, s. 505-509
23. Eyvazov İ.Z. Beynəlxalq gömrük münasibətlərinin tənzimlənməsi problemləri və beynəlxalq gömrük hüququ // Azərbaycan hüquq jurnah, 2006, JYÖ 1, s. 180-191
24. Əkbərov R.A., Səlimov S.M.. Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009, 488 s.
25. Əliyeva G.S. Nonnativ hüquqi aktlar və onların sistemləşdirilməsi / Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 20-ci buraxılış. Bakı: Adiloğlu, 2008, s. 19-22
26. Əliyev A.Ə. Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı. Bakı: Çarşıoğlu, 2003, 240 s.
27. Əliyev Ə.İ. Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti və gömrük işi sferasında beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıq məsələləri

- // Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq fakültəsinin 10 illiyinə həsr olunmuş elmi konfrasin materialları, Bakı, 2002, s. 231-237
28. Əliyev Ə.İ. Beynəlxalq ümumi hüquq (metodik vəsait). Bakı: Şirvanəşr, 2004, 208 s.
  29. Əliyev Ə.İ. Dövlətlərin gömrük işi sferasında əməkdaşlığının beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi // Azərbaycan hüquq jurnalı, 2002, №1, s. 97-104
  30. Əliyev V.İ. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsində gömrük tariflərinin tətbiqi problemləri. Bakı: Şirvanəşr, 2006, 172 s.
  31. «Gömrük xidməti haqqında» Əsasnamə. Bakı: Qanun, 2010, 32 s.
  32. Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2006, 216 s.
  33. «Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alman gömrük yığımlarının miqdarı»nın təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 27 noyabr 2007-ci il tarixli 189 №-li qərarı / Gömrük tarifi. Qanunvericilik toplusu. Bakı; Qanun, 2009, s. 1103-1129
  34. Gömrük tarifi. Qanunvericilik toplusu/Tərtib edən A.Əliyev. Bakı: Qanun, 2009, 1114 s.
  35. «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu/ Azərbaycan Respublikası qanunlar Külliyyatı (1993-1995) II kitab. Bakı: Qanun, 1997, 624 s.
  36. Heydərov K.F., Əliyev A.Ə., Nuriyev C.Q., Mehdiyev S.M. Gömrük rəsmiləşdirilməsi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Qanun, 2006, 324 s.
  37. Heydərov K.F. Gömrük işinin əsasları: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Qanun, 2004, 568 s.

ƏSMƏR ƏMYKVA

38. Heydərov K.I*’, İbrahimov T.T. Gömrük işi ~ iqtisadi suverenlik və təhlükəsizlik. Bakı: Soda, 1999, 418 s.
39. Həsənov S.S. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin kommentariyası. Bakı: Nurlan, 2005, 448 s.
40. Hüquq tenninləri lüğəti. Bakı: Azərb. SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1961, 310 s.
41. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2004, 408 s.
42. Xropanyuk V.N. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi: Dərslik. Bakı: Sabah, 1995, 174 s.
43. İqtisadi nəzəriyyə: Dərslik/T.S. Vəliyev və Ş.S. Qafarovun elmi redaktəsi ilə. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2002, 692 s.
44. İnsan hüquqları. Beynəlxalq müqavilələr toplusu. Bakı: Azərbaycan, 1998, 336 s.
45. İsmayılov X.C. Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi. Bakı: Nurlan, 2006, 720 s.
46. Kərimov C., Orucov A., Kərimova T. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar. Bakı, 2008, 212s.
47. Quliyev A.İ. Hüquq ensiklopediyası. Bakı: Qanun, 2007, 1108 s.
48. Quliyev E.R. Məcəllələşdirmə prosesinin anlayışı və məzmunu / «Hüquq elminin müasir problemləri» mövzusunda II beynəlxalq konfransın tezisləri. Bakı, 2010, s. 86-88
49. Mahmud İsmayıl. Azərbaycan tarixi. Bakı: Azərənşr, 1993, 27İs.
50. «Malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi qaydaları»nın təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 29 noyabr 2007-ci il tarixli 190 №-li qərarı / Gömrük tarifi. Qanunvericilik toplusu. Bakı: Qanun, 2009, s. 1091-1109
51. MDB iştirakçısı olan dövlətlərin gömrük qanunvericiliyinin əsasları / Beynəlxalq sənədlər toplusu. 5 cildə. I cild. Bakı: GİSO Enterprise KRİNB, 2005, 868 s. 289-317

52. Mchroliyev İ.t., Abdülozimov O.V. Gömrük foaliyyotinin iqtisadiyyatı: AH məktəbr üçün dərslük. İiakı: Adiloğlu, 2008, 320 s.
53. Mirzoyeva A. Q. Azərbaycan Respublikasının vergi hüququ: Dərslük. Bakı: Digesta, 2007, 336 s.
54. Mirzoyeva A.Q. Maliyyə hüququ: Dərslük. Bakı: Adiloğlu, 2008, 424 s.
55. «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyə Qanunu. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2010, 18 s.
56. Novruzov N.A., Hüseynov X.Ə. Maliyyə. Ali məktəblər üçün dərslük. Bakı: Kooperasiya, 2007, 464 s.
57. Nuriyev C.Q. Gömrük hüququ: Dərslük. Bakı: 'İfəkkür NPM, 2002, 456 s.
58. Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq: Dərslük / Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2008, 396 s.
59. Şəkəraliyev A.S., Nuriyev C.Q., Oliyev A.O. Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi: Dərslük. Bakı: Qanun, 2003, 216 s.

Rus dilində

60. Алек Г.М. Древний молодой тариф //Таможенный вестник, 1997, №6, с. 31-35
61. Артемьев И.Е., Станковский С.С. ГАТТ и интересы СССР // Мировая экономика и международные отношения, 1989, № 8, с. 34-44
62. Бекашев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право: Учебное пособие. М.: Проспект, 2005, 184 с.
63. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. М.: Книжный мир, 2006, 860 с.

64. Борисов К.Г. Международное таможенное право: Учебное пособие. М.: Норма, 2001, 224 с.
65. Бякин Г.И., Еременко В.Г. Таможенный брокер. СПб: Нева-Терминал, 1998, 581с.
66. Вайсс Ф. Разрешение споров в рамках Генерального соглашения по торговле и тарифам (ГАТТ) // Международное право: советский и английский подходы, 1989, с. 139-148
67. Валябанов И.Т., Балабанов Р.И. Внешнеэкономические связи: Учебное пособие. М.: Финансы и статистика, 1998, 346 с.
68. Войтенюнок Г.А., Потрубач Н.Н. Формирование таможенной системы по критериям экономической безопасности России. М.: Институт экономики РАН, 2002, 150 с.
69. Гаджиев Ш.Г. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев: Экспрес-объява, 2000, 249 с.
70. Галдин В.А. Генеральное соглашение по тарифам и торговле и международно-правовое регулирование международной торговли: Автореф. дисс. ... канд. юр. наук. М., 1991, 24 с.
71. Гатамов Б.Г. Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями в таможенной сфере / «Hüquq elmlərinin prioritet istiqamətləri və hüquqşünas alimlərin qarşısında duran vəzifələr» mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları. Bakı: Elm, 2010, s. 199-201
72. Генеральное соглашение по тарифам и торговле (ГАТТ) // Закон и бизнес. Серия международные документы. СПб., 1994, с. 115-143
73. Годме П.М. Финансовое право. М.: Юрид.лит., 1972, 488 с.
74. Грачева Е.Ю. Проблемы правового регулирования государственного финансового контроля. М.: Юриспруденция, 2000, 192 с.

75. Грачева Е.Ю., Соколова Э.Д. Финансовое право России: Учебное пособие для вузов. М.: Новый Юрист, 1997, 512 с.
76. Дамирчиев М.И., Кучерявенко И.П., Рагимова С.М. Налоговое право Азербайджанской Республики: Учебное пособие/ Отв. ред. проф. А.М.Касумов. Баку: Ганун, 2009, 424 с.
77. Действующее международное право в 3-х т. Т. 3/Составители Ю.М.Колосов, Э.С.Кривчикова. М.: Издательство Московского Независимого Института Международного Права, 1999, 832 с.
78. Дмитриев С.В. Генеральное соглашение по тарифам и торговле и проблема создания Всемирной торговой организации // МЖМН, 1997, №1, с. 142-180
79. Додонов В.Н., Панов В.И., Румянцев О.Г. Международное право. Словарь-справочник / Под общ. ред. акад. В.И.Трофимова. М.: ИНФРА-М, 1997, 368 с.
80. Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. М.: Изд-во Московского Университета, 1967, 320 с.
81. Дюмулен И.И. Международная торговля. Тарифное и нетарифное регулирование: Учебник. М.: ВАВТ, 2009, 578 с.
82. Ершов А.Д., Сизова К.А. Льготы и преференции в таможенном деле: Учебное пособие. СПб.: Бизнес-пресса, 2004, 256 с.
83. Зенкин И.В. Право Всемирной торговой организации: Учебное пособие. М.: Международное право, 2003, 194 с.
84. Зрячкин А.М. Таможенное право в системе российского права. Автореф. дисс..... канд. юр. наук. Саратов, 2000, 24 с.
85. Иодковский А.М. История советской кодификации // Вопросы кодификации советского законодательства. Сборник научных статей. Свердловск, 1957, с. 30-43
86. Карасева М.В. Финансовое право. Общая часть: Учебник. М.: Юрист, 1999, 256 с.

87. Карасева М.Ф. Финансовое правоотношение. Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 1997, 304 с.
88. Керимов А.М. Международно-правовые аспекты вступления стран с переходной экономикой в Всемирную Торговую Организацию(ВТО). Автореф. дисс... канд. юр.наук. Баку, 2006,21 с.
89. Керимов Д.А. Законодательная техника. Научно-методическое и учебное пособие. М.: Норма, 2000, 128 с.
90. Керимов Д.А. Кодификация и законодательная техника. М.; Госюриздат, 1962, 104 с.
91. Керимов А.М. Критерии легализации дифференциации экономического развития государств в международных экономических отношениях / Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq qümeuluğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmüəsi. 12-ci buraxılış. Bakı: Adiloğlu, 2005, с. 568-579
92. Керимов А.М. Общая характеристика международных договоров системы ВТО / Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmüəsi. 14-cü buraxılış. Bakı: Adiloğlu, 2006, с. 466-473
93. Керимов А.М. Правовая природа ВТО / Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmüəsi. 15-ci buraxılış. Bakı: Adiloğlu, 2006, с. 428-431
94. Керимов А.М. Цели и задачи вступления стран с переходной экономикой в ВТО // Azərbaycan hüquq jurnalı, 2006, № 1, с. 115-128
95. Кисловский Ю.Г. История таможенного дела России: Учебник. Книга 1 (начало XX в). М.: РУСИНА-ПРЕСС, 2004,212 с.
96. Козырин А.П. Финансовый контроль / Финансовое право: Учебник/ Под ред. О.Н.Горбуновой. М.: Юриезь, 1996, 400 с.

97. Комментарий к Таможенному кодексу Российской Федерации / Под ред. А.Н.Козырина. М.: Проспект, 2004, 294 с.
98. Коровяковский Д.Г., Понаморенко В.Е. Финансовое право: Курс лекций. М.: Книжный мир, 2010, 208 с.
99. Косаренко Н.Н. Таможенное право: Курс лекций. М.: Волтерс Клувер, 2010, 240 с.
100. Лисовский В.И. Международное торговое право. М.: Московский финансовый институт, 1964, 448 с.
101. Лодыженский К.Н. История таможенного тарифа. Челябинск: Социум, 2005, 430 с.
102. Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов. СПб., 1905
103. Международные экономические отношения: Учебник / Под ред. Б.М.Смитисенко. М.: ИНФРА-М, 2009, 528 с.
104. Миляков Н.В. Таможенная пошлина. М.: Финансы и статистика, 2004, 210 с.
105. Молчанова О.В., Коган М.В. Таможенное дело: Учебное пособие. Ростов н/Д: Феникс, 2007, 318 с.
106. Мосей Г. Процессы глобализации и регионализации в мировой экономике // Экономист, 2002, №9, с. 24-32
107. Мюллерсон Р.А. О соотношении международного публичного, международного частного и национального права // Советское государство и право, 1982, №2, с. 80-89
108. Налоговое право: Учебник / Под ред. С.Г.Пенелеева. М.: Юристъ, 2005, 592 с.
109. Нашиц А. Правотворчество. Теория и законодательная техника. М.: Юрид.лит., 1974, 138 с.
110. Пиголкин А.И. Подготовка проектов нормативных актов, М.: Юрид. лит., 1968, 224 с.

111. Положаев Д.М. Правовые основы управления таможенным делом Российской Федерации. Авторсф. дисс... канд. юр. наук. М., 1994, 26 с.
112. Российское таможенное право: Учебник для вузов / Отв. ред. Б.Н. Габричидзе. М.: Проспект, 1997, 252 с.
113. Руднева Л.О. Международная торговля и мировые товарные рынки. Аналитическое пособие. М.; Восток-Запад, 2009, 288 с.
114. Рыбаков И.А. Модернизация таможенного права с целью повышения эффективности регулирования таможенно - правовых отношений // Государство и право, 2001, № 4, с. 110-119
115. Сандровский К.К. Международное таможенное право. Киев: Думка, 2002, 474 с.
- Пб.Свинухов В.Г. Таможенно-тарифное регулирование внешнеэкономической деятельности: Учебное пособие. М.: Экспомисть, 2004, 294 с.
117. Словарь философских терминов / Науч. ред. Г.Кузнецова. М.: ИИФРА-М, 2004, 796 с.
118. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Перевод с англ. В.С. Афанасьева. М.: Эксмо, 2009, 960 с.
119. Советское финансовое право: Учебник/Под ред. Е.А.Ровинского. М.: Юрид.лит., 1978, 320 с.
120. Советское финансовое право: Учебник/Под ред. Л.К. Вороновой и И.В. Мартыянова. Киев: Вища школа, 1983, 240 с.
121. Староверова О.И. Налоговое право: Учебное пособие для вузов / Под ред. проф. М.М. Рассолова, проф.Н.М.Коршунова. М.: ЮПИТИ-ДАНА, 2001, 414 с.

-
122. Стрельник В.А. Участие России в Организации и международных : номический бюллетень, 1997, №
  123. Таможенное право: Учебник / И Н.Д.Эриашвили. М.:ЮНИТИ-ДА
  124. Таможенное право: Учебник / П Норма, 2009, 560 с.
  125. Таможенное право: Учебное посс ляхханова, А.П. Кизлыка. М.:ЮН
  126. Таможенное право: Учебник / Отс Волтерс клувер, 2007, 688 с.
  127. Туйгунов А. Как вступают в Г 1990, № 6, с. 23-27
  128. Теория государства и права. Час / Под ред. М.Н.Марченко, О.Э. Зерцало-М, 2011, 516 с.
  129. Теория государства и права: Е Н.И.Матузова и А.В. Малько. М.:
  130. Теория государства и права: Уче(проф. В.Д.Перевалов. М.: Норма,
  131. Теория государства и права: Уче А.Б.Венгеров. М.: Омега-Л, 2007,
  132. Теория права и государства: Учебн М.: Юристь, 2007, 576 с.
  133. Тимошеко И.В. Таможенное прав зов. Ростов н/Д.: Феникс, 2008, 45

136. Удовенко С.П. Таможенный тариф в регулировании внешней торговли: зарубежный опыт и российская практика. М.: Синтез-Полиграф, 2000, 246 с.
137. Финансовое право Российской Федерации: Учебник / Отв. ред. М.В. Карасева. М.: Юристъ, 2005, 442 с.
138. Финансовое право: Учебник / Отв. ред. Н.И. Химичева. М.: Юристъ, 2003, 750 с.
139. Финансовое право: Учебник / Под ред. О.Н. Горбуновой. М.: Юристъ, 2002, 496 с.
140. Финансовое право: Учебник / Под ред. О.Н. Горбуновой. М.: Юристъ, 1996, 532 с.
141. Финансовое право: Учебник / Отв. ред. Е.Ю. Грачева, Г.П. Толстопятенко. М.: ТК Велби, 2007, 528 с.
142. Финансовое право: Учебник / Под ред. Е.Ю. Грачевой. М.: Проспект, 2007, 576 с.
143. Финансы: Учебник / Под ред. В.В. Ковалева. М.: Проспект, 2006, 640 с.
144. Финансы: Учебник / Под ред. Г.Б. Поляка. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007, 704 с.
145. Халевинская Е.Д. Мировая экономика и международные экономические отношения: Учебник. М.: Магистр, 2009, 364 с.
146. Халипов С.В. Таможенное право: Учебник. М.: Зерцало-М., 2005, 416 с.
147. Халипов С.В. Таможенный контроль (административно-правовой анализ): Учебно-практическое пособие. М.: Норма, 2005, 136 с.
148. Химичева Н.И. Налоговое право: Учебник для вузов. М.:

147. Цепов А.Б. Международно-правовые аспекты деятельности Всемирной торговой организации: Лвторсф. дисс. ... канд. юр. наук. М., 2000, 27 с.
148. Илсбанов Л.Ф. Некоторые вопросы теории нормативных актов связи с систематизацией советского законодательства // Советское государство и право, 1960, № 7, с. 140-148
149. Шматков И.И. Таможенное право как формирующаяся юридическая наука. Авторсф. дисс... канд. юр. наук. М., 2002, 25 с.
150. Шорников А.В. Участие Российской Федерации в международном таможенном регулировании (международно-правовые аспекты). Авторсф. дис. ... канд. юр. наук. М., 1999, 24 с.
151. Шумилов В.М. Международное экономическое право в контексте глобализации мировой экономики // Проблемы теории и практики; Авторсф. дис.... докт. юр. наук. М., 2001, 54 с.

İnternet materialları

152. <http://www.aznocoltuption.az>
153. <http://customs.gov.az>
154. <http://wikipcdia.org/TIR>
155. <http://www.taxcs.gov.az>
156. <http://www.wco.org>
157. <http://www.maliyye.gov.az>
158. <http://www.davetci.com>
159. <http://www.islamckonomisi.org>

ƏSMƏR ƏLİMUSA QIZI ƏLİYEVƏ

**GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİ:
MALİYYƏ-HÜQUQİ ASPEKTLƏR**

Kağız formatı: 60x84 1/16

Həcmi: 12,25 ç.v.

Sayı: 500

QANUN NƏŞRLƏR EVİ

Bakı, AZ 1102, Tbilisi pros., II Alatava 9.

Tel: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18

Mobil: (+994 55) 212 42 37

e-mail: info@qanun.az

www.qanun.az